

III. a. 1179.

A

SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLA

ÉVKÖNYVE

I. KÖTET.

Harsányi János

Ára 450 kor.

SÁROSPATAK
NYOMATOTT A REF. FŐISKOLA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1922

III. a. 1179

A
SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

I. KÖTET.

SÁROSPATAK
NYOMATOTT A REF. FŐISKOLA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1922

A sárospataki ref. főiskola igazgató-tanácsa — a tanári kar és a gazdasági választmány előterjesztésére — a szinte hétről-hétre fokozódó drágaság mellett is késznek nyilatkozott arra, hogy a tanári kar irodalmi dolgozataiból, amelyek a tudományos folyóiratok számának és terjedelmének csökkenése folytán ezekben nehezen helyezhetők el, egy körülbelől 10 íves kötetet közre fog bocsátani, hogy ez által egyfelől a mostoha viszonyok dacára is alkalmat és teret nyújtson főiskolánk tanárainak a tudományos munkálkodásra, másfelől pedig — az elhunyt tanárok fölött tartott emlékbeszédek közzétételével — a hű munkásoknak emlékjelet is állítson és főiskolánk legújabbkori történetének ismeretéhez is hozzájáruljon egy-egy adalékkal.

Igy bocsátja közre tanári karunk ezt az *Évkönyvet*, abban a szilárd meggyőződésben, hogy az a pataki főiskola tanárainak kebelében a nehéz anyagi viszonyok dacára is törhetetlenül lángoló munkavágy és tudományos kutatási hajlandóság mellett első sorban e kötet kiadására: főiskolánk előljáróságára, annak a tanárok tudományos munkálkodását minden körülmények közt elősegíteni, támogatni kész nemes érzékére, emelkedett gondolkodására vet soha el nem halványuló fényt.

Az Isten áldása nyugodjék meg továbbra is főiskolánkon, annak tudománypártoló előljáróságán, munkás tanárain s a Vallás és Haza szent eszményeiért hevülő ifjúságán!

Sárospatak, 1922 október hó.

Dr. Rácz Lajos
közigazgató.

SZILÁGYI BENŐ
FŐGIMNÁZIUMI TANÁR:

SOLTÉSZ FERENC
EMLÉKEZETE.

— Felolvastatott az 1921 június 17-én tartott főiskolai emlékűnnepélyen. —

Mélyen Tisztelt Közönség !

Még élénken emlékezünk mindannyian arra a galambösz aggastyánra, aki, miután 56 évig szolgálta a sárospataki főiskolát, előbb mint annak tanára, később mint hivatalnoka, sokszorosan megfáradva, eltörődve megvált az almamatertől, nyugalomba vonúlt. A jó Isten kivételes, kedvező kegyelme megengedte az ő 81 éves hűséges szolgájának, hogy becsületes munkája után, a végső örök pihenő előtt, még itt e földön hozzá ragaszkodó, szerető rokon lelkek körében 13 évig pihenhessen.

Itt élt közöttünk. Naponként láttuk, amint egyenletes léptekkel rójja végig a gyalogjárót, vagy ott üdöng az iskolakert árnyas utain, hangosan társalogva önmagával, emlékeivel.

Őt is, mint annyi sok mást, a háború ragadta el tőlünk. A háborús viszonyok okozták, hogy most, midőn Soltész Ferencről szeretettel emlékezünk, egyúttal születésének 100-ik évfordulóját is ünnepelhetjük.

1821 dec. 1-én született a borsodmegyei Mezőcsáton. Atyja Soltész János, ottani kisebb birtokos, jóhírű sebész, édes anyja Vincze Mária. Házasságukat 8 gyermekkel áldotta meg az Isten, kik közül János, a későbbi pataki professzor és Dániel az ügyvéd után Ferenc volt a 3-ik. Az apa szigora és az édes anya eléggé soha meg nem hálálható gondos, jóságos szeretete nevelte a gyermekeket. Erről a jóságos édes anyáról, a szerény falusi lakásról, az ő szülő házáról nagy melegséggel emlékszik meg Soltész Ferenc meglett férfi korában is. „Újra láttam“ — írja 1852-ben — szülőföldemet. anyámat, édes jó anyámat, azon szerény roskadozó lakot, melynek kebelében annyi jó órákat, napokat, éveket töltöttem. A kertet, mely egykor kedves sétaterem volt.“ S midőn édes anyja 1859 tavaszán meghalt, mélységes fájdalommal jegyzi fel írásai között: „Anyám, az a jó szerető édes anya, ki oly kimondhatatlanul szerette gyermekeit, nincs többé. Nyugodj csendesen, kedves jó anyám!“

Elemi ismereteit a mezőcsáti iskolában szerezte meg, Miskolcon végezte a gimnázium négy alsó osztályát. 1835 szeptemberében került Sárospatakra a Zsarnay Lajos rektorsága idején. Nem jött idegenbe. János bátyja 1834 óta már tanára, Dániel bátyja pedig ez évben mint VI. éves tógátus növendéke volt a főiskolának.

Az V. úgynevezett poéták osztályában kezdte meg itteni tanulmányait. 89 „poéta“ között az év végén 4 ik eminens lett.

Somossy János rektorsága alatt 1838-ban írt alá az iskolai törvényeknek s lett belőle tógátus diák. A szorosan vett iskolai feladatok elvégzésén kívül élénk tevékenységet fejtett ki a pályamunkák készítése terén s fáradságát sokszor koronázta siker. 1845-ben mint VII. éves tógátus egy egyházi beszédéért 60 frtot kapott a Vay-alapból. 1847-ben pedig már mint esküdt diák, Orbán Józseffel, a későbbi kiváló pataki tanárral osztozott meg a Vay-díjon ugyancsak egy egyházi beszédéért nyert jutalomképen. Ezenkívül még 3 ízben jutalmazták szorgalmáért s egy alkalommal 1837-ben Tompa Mihállyal közösen részesültek 66—66 frt jutalomban.

Az akadémiai tanfolyam elvégzése után a Zábráczy családnál Szadán, majd 1845-ben Eperjesen a Podhorányi családnál vállalt rövid ideig tartó nevelőséget. Itteni tartózkodása alkalmat nyújtott neki arra, hogy bejárja Sárosmegye történelmi emlékekben gazdag vadregényes tájait s a fiatal lélek fogékonyságával gyűjtse magának a benyomásokat, tapasztalatokat.

Eperjesi tartózkodása alatt 1845 május havában hozta össze jó sorsa azt a bizonyos „Erdei lak“-ot versenyezve megéneklő 3 költővel: Petőfivel, Tompával, Kerényivel. Tompa, mint sárospataki volt tanuló társa, ismertette meg a másik két költővel. Társaságukban látogatta meg a Rákócziak romokban heverő sárosi várát.

E találkozás emléke erősen bevésődött lelkébe s alkalomadtán szívesen beszélt róla még élete utolsó éveiben is.

Odahagyván nevelői állását, 1845 őszén hozzáfogott az esküdti szigorú vizsgálatokra való készülethez.

Kik voltak az esküdtek, hogyan jutott be valaki az esküdtek testületébe s mi volt ennek a testületnek a hivatása, azt manapság már sokan nem is tudják.

Az esküdti intézmény régi, százados hagyománya a sárospataki főiskolának. Rendszerint a legkiválóbb akadémiai hallgatók jutot-

tak be ebbe a testületbe. Helyzetük középen volt az oktatói kar és ifjúság között. Megtisztelő, kitüntető állás, sok diáknak éveken keresztül táplált forró óhajása, nemes ambíciója, vagy tán álmaik netovábbja is bejutni az esküdtek közé. Közülök kerültek ki a senior, contrascriba, a különböző praesések, u. m. cantus praeses, a görög és zsidó nyelv, a helvetica confessio praesesei. vagyis segédtanítói, továbbá a didactri perceptor: tandíjszedő, vini praebitor: borosztogató, cellárius: pircemester, a seniori segéd stb. Jelen voltak a köziskolai szék gyűlésein s annak tanácskozásaiban részt vehettek.

De nem csupán ezek az állások nyitak meg az esküdtek számára. Lehetek belőlük publicus praeceptorok: köztanítók is, ha az ezen állás elnyeréséhez megkívántató vizsgálatot kiállották. A publicus praeceptorság pedig, ha az illető jól megállotta helyét, „gradus ad Parnassum”-nak volt tekinthető. Innen már csak egy lépés a professorság. — Erre a Parnassusra tekintgetett fel Soltész Ferenc is, oda törekedett már kora ifjúsága óta erejének minden megfeszítésével, szívének minden vágyódásával. — Midőn 1846 febr. 12-én a köziskolai szék rendes könyvtárré és zsidópraesessé választja meg, nagy boldogan és meglelégedéssel jegyzi fel magának: „Vágyaim, melyek kebelemben ifjúságom legelső felvirúlta óta, vagyis világos öntudatra ébredésem óta lángolnak, teljesedést értek, megnyílt előttem az ismeretek gazdsg forrása, megnyílt eszközül, hogy erőm és tehetségem annál célszerűbben és helyesebben használhassam az ifjúság testi és lelki tehetségeinek kiképzésében.”

Az esküdti szigorlatokat kitünő eredménnyel tette le, egyedül ő az az évre jetentkezett 6 jelölt közül. Pedig ez nem csekély feladat volt, ha valaki becsülettel akarta megállni helyét, tekintve, hogy 14 tantárgyból kellett vizsgázni. Soltész Ferencről bizvást elhihetjük, hogy rászolgált a kitünő érdemjegyekre. Aki már évek óta komoly elhatározással készült a professorságra s a kinek már ifju korában olyan emelkedett gondolkozása van, mint amelyet nála tapasztaltunk, az nem keresi a boldogulásnak könnyü útjait, az méltó akar lenni a neki szánt jutalomra

Az esküdtek tanultságát, képességét a szóbeli vizsgálaton kívül még abból az írásbeli értekezésből is iparkodott a tanári kar megítélni, melyet a jelölt köteles volt erre a vizsgálatra készíteni. Soltész Ferenc „A reformáció szelleméről és hatásáról“

értekezett, mit a vizsgáló-bizottság jónak talált s ennek alapján Soltész Ferenc 1846. február 3-án az egyházkerületi küldöttség, a tanári kar s az esküdtek jelenlétében felesküdt, miután régi szokás szerint az esküdtek testülete úgy nyilatkozott, hogy Soltész Ferenc ellen erkölcsi szempontból semmi kifogása nincs.

A zsidó nyelvet Soltész Ferenc csak félévig, az 1845—46. iskolai év második felében tanította.

Az 1846-iki aratási vizsgák alkalmával csödületi vizsgát állott.

Csődületi vizsgát állani, vagy röviden csödülni kellett mindazoknak, akik az alsóbb osztályokban praeceptorságot, az akadémián pedig praesidiumot óhajtottak elnyerni. E vizsgálat tárgyai azok a tudományok voltak, melyeknek tanítására a jelölt vállalkozott.

Soltész Ferenc a csödületi vizsgán átesvén megbízást kapott a szónoklati osztály tanítására. Ezt a tisztséget viselte egy évig 1846—7-ben, e mellett megmaradt a könyvtárnoki tisztsége is.

Ezentúl Soltész Ferenc sűrűn változtatja tisztségeit. Mint kitűnő képességű ifjút az előjáróság szívesen alkalmazza minden megürült állásra, tudván róla, hogy ő mindenütt ereje és tehetsége legjavát mutogatja.

1847 nyarán Szeremley Gábort a bölcsészeti szak professzorául választja meg az előjáróság, minek folytán megürült a politika, egyházjog, alkotmánytan és neveléstan tanszéke. A két előbbi tárgyat ideiglenesen még vállalta Szeremley, az alkotmánytan és neveléstan ideiglenes tanításával pedig 1847 aug. 26-án a köziskolai szék Soltész Ferenc esküdt diákokat bízta meg.

Nagy örömmel fogadta e megtiszteltetést s még csak azt sem firtatta, lesz-e érte s mekkora javadalmazása. Csak egy évvel később, már mint bodrogkereszturi káplán folyamodik az 1848. évi ungvári őszi egyházkerületi gyűléshez honorátiójának utólagos megállapításáért, mire az egyházkerület „a jeles ifjunak hű és szorgalmas fáradozása méltánylása mellett, az iskolai pénztár szomorú állását is tekintetbe véve, számára 100 váltóforintokat kiadatni rendelt.”

Ugyancsak az 1847. évben szept. 4-én kelt határozattal a görög praesességet is ráruházza a köziskolai szék.

Az 1847. év folyamán még egy kiténtetés érte Soltész Ferencet. Az aratási vizsgák alkalmával az egyházkerületi küldöttség és tanári kar a következő 1848. évre megválasztotta contrascribának.

Amily nagy örömmel töltötte el az előjáróságnak iránta ujabban megnyilatkozott bizalma, ép oly mértékben lett számára később ez a tisztség mélységes keserűség forrásává.

Ennek a dolognak kissé hosszabb története van, de szükséges elmondani, mert az a rövid életrajzi vázlat, mely Soltész Ferencről egyik lexicális munkában megjelent, könnyen félreértésre adhat okot s ferde világításba helyezheti Soltész Ferencnek mocsoktalan jellemét. Az „Új Magyar Athénás“-ban u. i. Soltész Ferencről többek között ez az odavetett rövid mondat foglaltatik minden indokolás nélkül. „1848-ban ellenőr lett, ez állásáról azonban le kellett köszönni.“ Az olvasó gondolhat sok mindenfélét, csak jót nem.

Soltész Ferenc contrascribát a köziskolai szék 1848 január 17-én beiktatja hivatalába. Teljes tudatában a reá váró kötelességeknek, áthatva hivatása komolyságától, a következő szép nyilatkozatot olvassuk tőle beiktatása napján: „Új hivatalomba léptem. Oh bárcsak egy lépésnyit mozdíthatnék az ifjúság erkölcsi haladásán, szívem legforróbb vágya teljesülne.“ Beiktatása után rögtön elfoglalja hivatalát, s már ő vezeti ennek a köziskolai széknek a jegyzőkönyvét, ami az ellenőr kötelességei közé tartozott. Ezenkívül vezette az ellenőri naplót, kezelt különféle pénzeket, így pl. beszedte a tanpénzt, ünnepek alkalmával az új tógátusoktól belszolgák fizetésére bizonyos összeget, tanítóságra kiment bölcsészeti ifjaktól orvospénzt stb. Évi fizetése 50 frt, 3 köből gabona, közosztáskor 3 itce bor, s a beszedett tanpénz 3 százaléka.

Soltész Ferenc volt a második contrascriba, kit az új rend szerint az előjáróság, nem pedig az ifjúság választott erre a tisztségre. Az első ily módon választott contrascriba az 1847. évre Bátorkeszi József volt, ki hat esküdt közül 9 szavazattal győzött a Soltész Ferenc 8 és Novák János 3 szavazatával szemben.

A contrascriba választása eleitől fogva az ifjúság autonom jogai közé tartozott, de ez a szabad választás sok visszaéléssel és botrányval volt egybe kötve. Már jóval a választás előtt megindult a korteskedés a különböző jelöltek érdekében valóságos képviselőválasztási modorban. felhasználva a terrornak legdurvább fajtáját is. A botrányok gyakran foglalkoztatták a felettes fórumokat, hoztak is szigorú határozatokat, de eredmény nélkül.

Ily körülmények között már az 1843. egyházkerületi gyűlésen felmerült annak gondolata, nem kellene-e ezt a jogot az ifjúságtól

elvenni. Az egyházkerület véleményt kért e tekintetben az iskolaszéktől. 3 évig huzódott még a dolog, közben maradt a régi állapot a régi botrányokkal, míg végre az 1846-ban Poroszlón tartott egyházkerületi gyűlés megsokalva az évről-évre megújuló botrányokat, az ellenőr választás jogát az ifjúságtól elvette s azt az aratási cenzurák alatt Patakon jelen lenni szokott egyházkerületi küldöttségre és oktatói karra ruházta. A választás titkos szavazattal történt.

El lehet gondolni, hogy az ifjúság nem egy könnyen nyugodott bele százados jogainak ily erős mérvű megnyirbálásába, egyelőre azonban meghajolt a kényszerűség előtt s csak az alkalomra várt, hogy magának elégtételt szerezhesen.

Budapesten lejátszódtak az 1848. évi márciusi események. A márciusi ifjak mozgalma a pataki ifjúság körében is erősen érezette hatását. Időszzerűnek látszott most többek közt a contrascriba választás kérdését is napirendre tűzni, ami kapóra jött azért is, hogy sokak szemében szálla volt a Soltész Ferenc ellenőrködése.

A főiskolai ifjúság az 1848 május 3-án Miskolcon tartott egyházkerületi gyűlés elé petitiót nyújtott be, melyben nyomatékosan kérte maga részére az ellenőrválasztás jogát s nem kevesebbet mint azt, hogy 12 képviselőt küldhessen a köziskolai székbe.

Az egyházkerület bölcs mérséklettel mérlegelvén az országos állapotokat s nem akarván merev elzárkozásával az ifjúság forrongó hangulatát még jobban hevíteni s esetleg valami meggonddolatlan cselekedet elkövetésébe mintegy belekényszeríteni, elvben hozzájárult kérelméhez, a részletek megállapítását azonban egy erre a célra kiküldött választmányra bízta.

A munkálat elkészült. E szerint az ifjúságnak joga van 12 képviselőt küldeni a köziskolai székbe, kiknek mindegyike fél fél szavazattal bir. Képviselőkül választhatók a legfelsőbb iskolai fokozatu ifjak bezárólag a VI. évesekig. Az ellenőr a 12 képviselő közül választatik minden megszorítás nélkül az összes akadémiai ifjúság által teljes iskolai szék jelenlétében.

Az ifjúság megválasztotta a 12 képviselőt s közülök contrascribának Finkey Józsefet, a későbbi pataki tanárt, a jeles Sophokles fordítót. A volt contrascribára nézve kimondatott, hogy még a legközelebbi egyházkerületi gyűlésig huzza az iskolától való fizetésének ezen határideig eső részét.

Nem várták meg még az egyházkerület szankcióját sem, az ifjúság 12 képviselője már is megjelent a köziskolai szék 1848 május 20-iki gyűlésén.

Igy maradt ki Soltész Ferenc az ellenőrségből, így kellett neki erről az állásról „leköszönni.”

Vérig sértődött, a rajta esett nagy méltánytalanság fájdó érzetével vonul vissza. „Örömet bánat követ”, írja 1848 májusában — szerencsét balsors. Így történt velem is. De miért panaszkodjam sorsom mostohaságán. Ez nem férfias, sokkal szebb nemes lélekkel tűrni, mint kis hitüleg elcsüggedni és gyáván panaszkodni.”

Ismerve Soltész Ferenc egyéniségét, jellemét, nem lep meg az a mellőzés, melyben őt az ifjuság részesítette. Zárkozott, hideg természete nem volt alkalmas arra, hogy nagyobb baráti kört teremtsen számára. Nem volt pájtáskodó, cimboráskodó természetű, az ifjuság kedvteléseiben nem vett részt s míg egyrésztől gyengébb testalkata, de meg jó izlése is visszatartotta őt a fiatalság tivornyáitól és sokszor garázda kicsapongásaitól, másrészt nem tudta magába fojtani elítélő, szigorú kritikáját az ifjuság szertelenségeivel szemben. Főként ez utóbbi dolog tette őt népszerűtlenné s ez ellen nem szolgált méntségül kiváló képessége, tanultsága, fényesen megfutott tanulói pályája, példaszzerű erkölcsi viselkedése.

Az ifjuság őt sohasem választotta volna meg ellenőrnek, ha 1847-ben, mikor Soltész Ferenc pályázott a contrascribaságra, még az övé lett volna a választási jog.

Milyen ellentétes ezzel szemben az érem másik oldala. Ahol az igaz érdemeket méltányolni tudják és akarják s ahol a higgadt tárgyilagosság formálja az ítéleteket, a főiskolai tanári kar már 1847 januárjában fényes bizonyosságát adta a Soltész Ferenc iránti elismerésének, amikor csak egy szavazattal kapott kevesebbet a megválasztott ellenőrnél.

Az ifjúságnak fent vázolt eljárása azonban nem tisztán önkéntes elhatározás eredménye, mert érvényesültek itt kívülről jövő hatások és befolyások is. Ezt bizonyítja Soltész Ferencnek 1848. július 15-én tett következő feljegyzése: „Megfosztatva attól, mit a sors már megadott, alacsony fondorkodás és lázítás által, miután kibékültem magammal és sorsommal, megnyugasztalva lelkiismeretem tisztasága által, egyházi új pályatérre léptem”.

Ez az új pályatér Bodrogkeresztúron nyílt meg számára. A kápláni vizsgát letevéen káplán lett Kónya Pál bodrogkereszturi lelkész oldalán s egyúttal mint nevelő is működött Incédi József, ottani földbirtokos fiai és leánya mellett.

Sárospataktól, hol ifjusága nagy részét leélte, fájdalmas szív-

vel vett bucsut. Némi kárpótlásul szolgált neki az új környezet, melybe került. Kónya Pálban nem csak derék principálist, hanem tanult, művelt embert talált, aki külföldi egyetemet látogatott s akkoriban az egyházkerület kiválóbb lelkészei közé tartozott. Az Incédi József kedves családi köre is iparkodott vele felejtetni a csak nem rég Patakon elszenvedett sérelmeket.

Bodrogkereszturi tartózkodása alatt élte át a szabadságharc nagy eseményeit. Szemtanuja volt a kereszturi csata egyes részleteinek. 1849. ápr. 19-én Debrecenben járt, látta ott Kossuthot s hallotta felolvasni Magyarország függetlenségi nyilatkozatát.

Kossuthról ezt jegyzi fel: „Ma láttam Kossuthot, a szabad magyar haza kormányzóját. A halvány arc, a tüzes szemek gyanítatják a szünetlenül munkás férfiut, a lángészt, mellyel honunk valamennyi fiát meghaladja“.

Sárospatakot azonban nem tudta feledni. Gyermeki vágyódással áhítozott vissza az öreg kollégiumba, mindenképen az ifjúság tanítója, nevelője akart lenni, erre érzett magában kedvet, hajlandóságot.

Nem sokáig kellett várni az alkalomra, hogy szíve vágyát kielégíthesse.

1849. őszén megürült az oratória, vagyis felső szónoklati osztály tanítósága. Folyamodott az állás elnyeréséért. A köziskolai szék szívesen fogadta a főiskola volt kitűnő növendékének folyamodását, aki a tanítói tisztségre való rátermettségét már többféle megbízatásával kiválóképpen igazolta s 1849. november 7-én tartott gyűlésében „ideiglenes állandó“ tanítói minőségben az oratória osztály vezetőjévé megválasztotta.

1849. nov. 15-én kezdte meg tanítói működését, miről ez a feljegyzése tanuskodik: „Ma léptem tanítói hivatalomba. Kitarás és szorgalom a tanító főkellékei, ezek tehetik egyedüli sikeressé az ő igyekezetét“.

Elérte hát vágyai netovábbját, odakerült a mesterek sorába, kiknek nem régen még a lábainál ült.

A működéséhez fűzött szép remények, úgy látszik, valóra váltak, mert a számvevő szék Soltész Ferenc folyamodása alapján 1850. január 22-én „a főtiszteletű egyházkerületet tisztelettel felkéri, hogy a hosszasan és kitűnőleg működő Soltész Ferenc fizetését rendszeresítse“.

Innen szokták számítani Soltész Ferenc tanári működését, de

főiskolai szolgálata 1846-ban kezdődik a zsidó praesességgel és könyvtárnoksággal s egy évi megszakítással — ez az egy év a bodrogkereszturi káplánság — tart 1874-ig, amikor nyugalomba vonult, mint tanár, hogy aztán mint ellenőr 1879-ig, mint pénztárnok még 1902-ig szolgálja az alma matert.

A legnehezebb, a legválságosabb idők egyikét élte át a sárospataki főiskola, midőn itt Soltész Ferenc tanári pályafutását megkezdte. A nemzet elbukott a létért folytatott fenséges küzdelemben s a győzedelmes ellenség, akárcsak most, napjainkban — a szerencsétlen országot, nemzetet tovább üzte a mindenféle megszégyenítés, megaláztatás és nyomorúság kálvária útjain. Az iskola híján volt a megfelelő anyagi és kellő számú szellemi erőnek. S még ez a kevés számú tanár is majd, hogy bucsut nem mondott az iskolának. Maga a püspök, Apostol Pál egyenesen felhívta Somossy János főiskolai tanárt, aki egyúttal az alsózempléni egyházmegye esperese is volt, hogy „némelyeket az oktatók közül az egyházmegyéjében üres egyházakban alkalmazzon“. Pedig most már a kötelezővé vált Entwurf osztrák tanterv a tanári létszám felemelését kívánta az önálló intézetté alakult gimnáziumban.

A tanári fizetés csekély volt és sokszor ahhoz sem jutottak a tanárok annak idejében, főképp ha az egyes jóltevők a felajánlott összegek pontos beküldését elmulasztották.

A tanári kar ellenszenvvel fogadta az Entwurfot, annak életbe léptetését minden uton-módon iparkodott huzni-halasztni, vagy csak annak egyes részleteit volt hajlandó átvenni. Ezzel szemben a hatóság természetesen sürgette az Entwurf legteljesebb keresztülvitelét, többek között ehhez is lévén kötve a gimnázium nyilvánossági jogának megadása. A bécsi kormány németesítő törekvése napról-napra kezdett határozottabb jelleget ölteni, sűrűn láttak napvilágot a német nyelv alaposabb tanítását sürgető rendeletek. Jellemző a helyzetre, hogy Apostol Pál püspök, csakhogy annál hathatósabban képviselhesse az egyházkerület és a sárospataki főiskola ügyeit, kénytelen volt németül levelezni a kassai császári kir. tanügyi hatósággal.

Sívárnak, vigasztalannak látszott a helyzet. A honfiúi érzésnek, a tanári nemes idealizmusnak nem kis mértékére volt szükség, hogy a főiskolai tanári kar mostoha viszonyai közepette végkép el ne kedvetlenedjék. De nem vesztette kedvét, sőt a nemzetet fenyegető veszedelem érzete még fokozta erejét, kitartását, munkakedvét.

1852 ben az osztrák zsarnokság ellensúlyozására, a magyar nyelvi oktatás megmentésére s az ifjuság magyar szellemének megvédésére megalakult a „Népiskolai Könyvtár“ c. vállalat. Tagjai Hegedüs László sárospataki lelkész, Erdélyi János, Pálkövy Antal, Somossy János, Soltész János és Soltész Ferenc főiskolai tanárok. E vállalat kiadványai országos figyelemben részesültek. A „Népiskolai Könyvtár“ cégére alatt kezdte meg Soltész Ferenc irodalmi munkásságát, főként Erdélyi János és Hegedüs László ösztönzésére.

Nem tartozott azon emberek közé, akik a maguk elhatározásából, kezdeményezéséből fognak minden munkájukhoz. Nála meg volt a tehetség, a munkakészség s csak irányítóra, mozgatóra volt szükség, hogy e tulajdonok érvényesüljenek.

Ilyen módon látott napvilágot az ő tollából 1854-ben a népiskolák számára írt „Világ és földismeret“ c. munkája. Példányai gyorsan elkeltek, mert 1855-ben már második kiadása vált szükségessé. 1879-ben a 14-ik kiadást érte el. Később a nyolcvanas években Gérecz Károly sárospataki ref. tanító dolgozta át s még ebben az átdolgozott kiadásában is több évig volt forgalomban.

A Bach korszakban minden iskolai kézikönyvet be kellett mutatni jóváhagyás végett a császári hatóságnak. A „Világ és földismeret“-et is felterjesztették s a jóváhagyást megnyerte. A maga idejében sikerült munkának volt mondható. Losonczy hires „Kis tükör“ c. munkája volt a minta. Nyomon követi azt abban is, hogy minden megye leírása végén néhány soros versben foglalja össze a megye nevezetességeit, sőt ezek a versek egyenesen a „Kis tükör“-ből vannak átvéve. Apostol püspök is tesz néhány észrevételt a műre. „A tudós szerkesztő úr“ írja a püspök — „a boldogult „Kis tükör“ iránti kegyeletből eredeti épségükben akarta annak verseit megtartani“. Majd egyes adatokat nem tart helytállóknak: „Kár, hogy a szerző úr nem biztosabb kútfőből merítette művéhez az adatokat“.

De Soltész Ferenc nem ezzel a munkájával tette ismertté nevét az irodalomban. Csakhamar mint tankönyv- és szótáríró tűnik föl s főképp az utóbbi minőségben s itt is, mint görög szótáríró lesz közismert a neve a magyarországi szakkörökben.

Finkey Józseffel és Somossy Istvánnal együtt Krüger után görög nyelvtant írt, helyesebben fordított némi átdolgozással.

1854-ben jelent meg ez a mű, de ivenként már 1853-ban a tanulók kezén forgott, második kiadása 1860-ban készült.

Ugyancsak Finkey Józseffel együtt készítették dr. Putsche után az 1857. és 58-ban 2 részben megjelent Latin nyelvtant. 2. kiadása 1866-ból, 4. kiadása 1874-ből való.

Részt vett annak a latin-magyar szótárnak újra való átdolgozásában, melyet Bakó Dániel és Soltész János tanárok szerkesztettek 1845-ben, a magyar-latin szótárnak meg egyenesen ő volt a szerkesztője. Munkatársai voltak: Kérészi István, dr. Soltész János, Szinyei Gerzson és Szívós Mihály, 1. kiadása 1868-ban, a 2. kiadás 1880-ban jelent meg.

Legnagyobb munkája s legnagyobb érdeme azonban a sárospataki nagy szótár néven ismeretes görög-magyar szótár, melynek Zsarnay Lajos mellett egyik társszerkesztője volt.

Egy görög magyar iskolai szótár szüksége már régóta volt érezhető. Kíváncsossá tette azt a görög-nyelv sikeresebb tanítása, ami ez időben meglehetősen gyenge labon állott. Erre vonatkozik Apostol Pál püspöknek még 1851. július 13-án az akkori közigazgatóhoz, Gortvai Jánoshoz intézett levele, melyben felkéri őt, hogy „az iskolai székekkel értekezék, mikép lehetne a gimn. osztályokban a görög, latin és a német litteratura taníttatását részint megállapítani, részint vitorabb éleire kelteni.”

A szótárirás gondolata Zsarnay Lajostól származik. E tárgyban Apostol püspökhöz fordul 1854. nov. 23-án kelt levelében s kéri az egyházkerület anyagi támogatását. A püspök azt válaszolja, hogy az egyházkerületi pénztár részéről semmiféle anyagi támogatásra nem lehet számítani. Erre Zsarnay Lajos az iránt puhatolódzik, nem lehetne e legalább kölcsönt kapni az egyházkerületi pénztárból. A püspök válasza most is tagadó. „Pénzt” — ugymond — „az egyházkerület pénztárából nem igen lehetend a hellén-magyar szótár nyomtatására kölcsönözni. Megadóztatják a cassákat.”

Ilyenformán Zsarnay Lajos önmagára és a már kiszemelt munkatársaira volt utalva. Megalakítják az u. n. „görög szótártársulat”-ot, melynek tagjai Zsarnay Lajoson kívül Bakó Dániel, Finkey József, Kálniczky Benedek, Molnár István, Somossy István, Somossy János és Soltész Ferenc. 1856. január 16-iki kelettel társulati szabályokat állapítanak meg. Érdekes hogy e szabályokat a szótár szerkesztésében résztvevő két Somossy nem írta alá.

A társulat szerkesztőikül Zsarnay Lajost és Soltész Ferencet választja meg. Nagy kitüntetés ez Soltész Ferencre nézve, bizonyára

nemcsak a fiatal ember nagyobb munkabírásiának szólt ez a választás, hanem a sokat tanult, alapos képzettségű szakembernek is. Zsarnay Lajos, mint volt tanára s ez időben mint tanártársa sokra értékelte Soltész Ferenc munkaerejét és képességeit s a társulat az ő kívánságát is honorálni akarta, midőn Soltész Ferencet egyik szerkesztővé választotta.

A társulati szabályok a szótárírás pénzügyi részére vonatkoznak; intézkednek a nyereség s az esetleges veszteség felosztására nézve. A szerkesztők a pénzügyek intézéséért, korrekturáért, valamint az expedálásért külön 100—100 ezüst forint jutalomban részesülnek s az osztalékból 2—2 részt kapnak. A szótári anyagot a munkatársak egymás között egyenlően osztották fel. A feldolgozott anyagot a szerkesztők átnézték.

Zsarnay Lajos lakása, a mostani u. n. Kapitány-ház volt a görög-szótár műhelye. Itt jött össze naponként Soltész Ferenc Zsarnayval. Itt vizsgálták át a munkatársaktól beérkezett anyagot s illesztették bele a készülő szótár testébe, itt végezték a korrekturát. A szótárírásnál mintául vették Schmidtnek 1847-ben Leipzigben megjelent görög-német kézi szótárát s kibővítették Pape-nak Braunschweigban 1849 ben megjelent kitűnő szótárából, megtoldva a saját gyakorlatukból merített tapasztalatokkal is. A teológia érdekeit szolgálta, hogy külön megjelöléssel az új-szövetség nyelvi anyaga is helyet kapott a szótárban.

A munka legnagyobb részben fordítás, de ha mérlegeljük az akkori nehéz állapotokat, a célt, melynek érdekében készült, azt a nagy hiányt, melyet hivatva volt pótolni s a derék szerzőknek azt a buzgó, tisztán a tanítás ügyét szem előtt tartó páratlan lelkesedését, mely még az anyagi kockázattól sem riadt vissza, lehetetlenség hálás elismeréssel nem adózni nekik s lehetetlenség, hogy bírálatunkban a szörszálhasogató akadémikoskodás helyett a körülményeket megértő méltányosság álláspontjára ne helyezkedjünk.

1856. januárjában írták alá a szerzők a társulati szabályokat s a görög-magyar szótár 1857. tavaszán már elhagyta a sajtót. Ez a rövid idő kizárta még a lehetőségét is annak, hogy az igazi forrásból közvetlenül az auctorok szövegéből állítsák össze szótárunk anyagát.

Ez a fáradságos munka még a munkatársak ily nagy száma mellett is több időt kívánt volna, főkép, ha tekintetbe vesszük a

görög nyelvnek gazdag és többféle dialectussal változatos szókincsét.

A magyar irodalom ezen első ily nemű zsenyéjének nagyobb volt az erkölcsi, mint az anyagi sikere. Élénk világot vet erre Soltész Ferencnek, az egyik szerkesztőnek, 1866. április 8-án Zsarnay Lajoshoz, az időközben püspökké választott szerkesztő társához intézett levele, melyben a szótár anyagi ügyeiről referálván, panaszkodva említi a sok nehézséget, közönyt, mely a szótárpéldányok árusítása s a pénz beküldése körül tapasztalható. Kitűnik e levélből hogy még ekkor, 1866-ban sem folyt be annyi tiszta jövedelem, hogy Zsarnay Lajosnak 100 ezüst forintban megállapított szerkesztői díját ki lehetett volna fizetni.

A 70-es évek elején mégis elfogytak a szótár példányai, 2. kiadás vált szükségessé. Régi munkásai közül már csak Soltész Ferenc élt, de ott volt a tanári karban egyik kitűnő tanítványa, Szinnyi Endre, akiben hatalmas munkaerőt és szakképzett munkatársat talált.

A szótár 2. kiadása 1875-ben a főiskola költségén jelent meg. A történeti hűség kedvéért megemlítjük, hogy a 2. kiadás megjelenése körül Szinyei Gerzsonnak is vannak érdemei. A maga nagy agilitásával ösztönözte a szerkesztőket a munka megkezdésére, ő tett előterjesztést az egyházkerületnek a 2. kiadás szükségességére s ami különösen hangzik, nem a szerkesztők, hanem ő, Szinyei Gerzson írta az előszót a görög szótár 2. kiadásához. Különben előszó nélkül jelent volna meg a szótár, mert ilyesminek az írására sem Soltész Ferenc, sem Szinyei Endre nem voltak hajlandók, ennyire nem voltak a stilus emberei s a külső formával sem törődtek.

A szótár 2. kiadása terjedelmében lényegesen gyarapodott; az első kiadás 38 ívével szemben 46 ívet foglalt magában. A gyarapodást az első kiadásban is már szembetűnőleg hiányzó tulajdonnevek és rendhagyó dialectusbeli alakok felvétele okozta, azonkívül számos szónak tüzetesebb magyarázata.

Míg az első kiadás munkálatait sok tekintetben Zsarnay Lajos irányította, a 2-ik kiadásnál Soltész Ferencnek 25 éves tanári gyakorlata és szótárírói gazdag tapasztalatai érvényesültek. A főiskolai könyvtár őrzi a szótár kiadásának azt a példányát, melynek lapszélein Soltész Ferenc sűrű javításai, betoldásai olvashatók. Ezek a lapszéljegyzetek nagyobbbrészt belekerültek a 2-ik

kiadásba. Ezekkel a toldalékokkal nemcsak terjedelemben, de értékben, használhatóságban is nyert a szótár, kijavítván az előző kiadás számos hibáját, tévedését. Bántóak azonban az első kiadásból mintegy örökségképen átvett magyar nyelvi ódsiságok, melyek már a 70 es években is határozottan idejét multaknak voltak tekinthetők.

De könnyű a bírálat s könnyű ily nagy terjedelmű munkánál hibákra bukkanni. Jól mondja a római költő, hogy a nagy lélekzetű munkánál meglephet bennünket az álom és olykor még a jó Homeros is szunnyadozik. Annyi bizonyos, hogy amit szorgalom és tudás alkotni képes, azt a derék szerzők mind beleadták e műbe, de természetes, hogy ők sem voltak mentesek az emberl tehetség gyarlóságaitól. Az is bizonyos, hogy még ma is egyetlen számottevő s haszonnal forgatható görög-magyar szótárunk, melynek példányai már rég elfogytak, s melynek a forgalomban levő hiányát még manapság is, amikor a tervezett és nagy apparátussal készülő új görög-magyar szótár még mindig nem hagyhatta el a sajtót, élénken sajnálják a szakemberek.

Ez a termékeny szótárírói munkásság nem merítette ki Soltész Ferenc erejét. Nagy munkakedvét, a pedantériáig menő pontosságát, melyek egyenesen praedestinálták őt a szótárírói munkásságra, látjuk tanári munkájában is. Megtoldotta ezeket még lelkesedésével, mellyel tanítványainak kedvét s tantárgyainak megszeretését iparkodott felkelteni.

Mindig lendülettel, szónokias hévvel beszélt s a görög szavak pompás rithmusának lüktetését, Homeros utolérhetetlen hexameterének pattogását még testmozdulataival is iparkodott érzékeltetni. S amint ő maga legkomolyabban fogta fel és teljesítette a hivatásával járó kötelességeket, ugyanazt a pontos munkát, szigorú kötelességteljesítést kívánta meg tanítványaitól is.

Szorgalma, képessége a legilletékesebb személytől, a főiskola rektorától részesült hivatalos elismerésben. Az Entwurf tanrendszerének elfogadásával u. i. köteles volt az iskola évenként minősítési táblázatot felterjeszteni a tanárokról a kassai tanügyi hatósághoz. Az 1852. évben Zsarnay Lajos közigazgató készítette e táblázatokat, melyekben Soltész Ferencről ez foglaltatik: „Képessége, szorgalma dicséretet érdemlő“.

A tréfát, kedélyeskedést, mint a népszerűség eszközeit nem ismerte. A hanyagságot, erkölcsi fogyatkozást kérielhe-

tetlenül üldözte s az erre szolgáló eszközök közül nem hiányzott a testi fenyíték sem. De mint jó paedagogus, nem esett abba az egyoldalúságba, hogy csak büntetni tudjon. Volt érzéke, tapintata ahhoz is, hogy az igaz érdemnek jutalmazása s ennek az ifjúság előtt történt publikálása által értékes erkölcsi, nevelői hatásokat váltson ki. 1853-ban, mint a IV. osztály tanára osztály-naplót vezetett s abba a manapság szokásos bejegyzéseken kívül a növények előmenetelét, viselkedését feltűntető bejegyzések is foglaltatnak. 1853. április 9-én bennünket közelebből érdeklő következő beírás olvasható: „Görög nyelvi órán megdicsértettek Szabó Endre és Szinyei Endre“.

Szigorúságában olykor tett kivételt is. Tanítványai között számlálta Tóth Edét, a későbbi kiváló népszinműírót is, ki meglehetősen hadilábon állott a görög nyelvvel, a magyarból azonban szép sikert tudott felmutatni s talpraesett, ügyes írásbeli dolgozatokat készített. Soltész Ferenc készséggel honorálta Tóth Edének magyar nyelvi tudását, készségét s javára írta a görög nyelvben való tájékozatlanságának, nem buktatta meg. Később a gyenge görög diák a „Falu rossz“-val páratlan színpadi sikert aratott s volt tanítványai szóba hozták Soltész Ferenc előtt a Tóth Edét ért nagy dicsőséget s felemlegették egyuttal szelid vágásképen: „pedig a görög nyelvből nem sokat produkált“, mire Soltész Ferenc minthegy diadalérettel válaszolt: „De azért még sem buktattam meg, ugy-e?“

Soltész Ferenc általában úgy ismeretes, mint görög tanár, pedig a görögön kívül sok más tantárgyat tanított, sőt tanári pályafutása kezdetén nem is görögöt, vagy nem csak tisztán görögöt. hanem ezenkívül csaknem mindenfajta tantárgyat tanított. Abban az időben az ismeretek szűkebb köre mellett a tanár még inkább lehetett polyhistor, amint hogy az akkori tanárok minden tárgyból vizsgáztak, mielőtt az alsóbb osztályokban publicus praeceptorai, az akadémián pedig praesidiumot nyertek volna.

Soltész Ferenc az oratória osztály tanításával kezdte 1849-ben, majd 1851-től, mikor a gimnázium 8 osztályúvá lett s állandó igazgató vezetése alatt önálló intézetté alakult, a IV. oszt. tanára lett s mint ilyen tanított vallást, latint, magyart történetet, fizikát, 1852—53-ban egyéb tárgyakon kívül görögöt és németet is tanít. 1854—55-ben a VII. és VIII. osztály görögjét veszi át Kálniczky Benedek és Bakó Dániel tanártársaitól s ettől kezdve éveken ke-

resztül tisztán az V—VIII. osztály görögjét tanítja, később ismét görögöt és latint is. megtoldva közben vallással, magyarral és a filozofia elemeivel. Ez utóbbi tárgyat évek során át tanította.

1861-től kezdve az igazgatói tisztség a gimnáziumban évenként változik. Soltész Ferenc két ízben volt igazgató. Először 1863—64-ben, másodszor 1872—73-ban. 1873-ban mint a gimnázium képviselője vett részt azon a nevezetes egyházkerületi tavaszi gyűlésen Miskolcon, mely báró Vay Miklóst ünnepelte fél-százados egyházi munkásságának betöltése alkalmából.

Mint tanár több, a tanári állással együttjárni szokott tisztséget viselt s bárhová állították is, becsvágyó és szorgalmas volt. 1852. január 26-án a számvevő szék a nyomda és könyvraktár ügyeinek célszerűbb kezelésére s azoknak jövedelmezőbb állapotba való helyezésére a 2 évvel előbb létesült gazdasági választmány mintájára egy nyomdaválasztmány felállítását határozván el, az iskolaszék titkos szavazással megválasztotta a nyomdaválasztmány tagjait. Elnök: Somossy János, tagok: Erdélyi János, Zsarnay Lajos (ez utóbbi helyett később Somossy István) Soltész János és Soltész Ferenc. Mint legfiatalabb Soltész Ferenc lett a nyomdaválasztmány jegyzője is.

Ez a nyomdaválasztmány nem tisztán anyagi ügyekkel foglalkozott. Mindjárt működése kezdetén a szellemiekre is kiterjesztette figyelmét. Programja méltó ahhoz az előkelő társasághoz, mely a választmányt alkotta. „Kell — ugymond — a nyomdához pénz, nyomdavezető; gondoskodni kell a szellemi oldalról, hogy legyen mit nyomtatni, eladni, legyen miből pénzt és becsületet venni jutalmul a közönségtől, a nemzettől. Főiskolánkat régi jó hírében nemcsak megtartani, hanem a tudományok terjesztése, művelése által mindinkább ajánlani a közönség figyelmébe. Hasznos szolgálatot tenni mindennemű kézikönyvnek készítése által, mire oly nagy szüksége van mind a nemzetiségnek, mind a tudományos műveltség és ízlés követelésének. Meg van győződve a választmány, hogy a főtiszt. egyházkerület akaratát teljesíti mindenben s ha nem olyan szigorú is, mint volt Alkibiades, ki minden iskolatanítót megdorgált, ha nem voltak meg nála Homéros költeményei, de az egyházkerület nevében feladatának ismeri sürgetni, hogy minden iskolának legyen nyomtatott kézikönyve.“

Soltész Ferenc áldhatta sorsát, hogy mint fiatal tanár a főiskola legkiválóbb szellemi képviselőinek lehetett közelebbi munka-

társa s megfüröszthette lelkét abban a magas szellemi légkörben, melyet egy Erdélyi János, egy Somossy János, egy Zsarnay Lajos — mindhárom akadémiai tag, képviseltek. Ritka alkalom s nem minden kezdő tanár részesül a sorsnak ily kivételes kedvezésében s ha őt a tanári testület e nagyokkal egy munkakör szolgálatába állítani méltónak tartotta, ez a körülmény csak fokozza előttünk Soltész Ferenc képességeinek értékét.

Tagja volt továbbá a Hegedüs László felügyelete alatt alakult annak a vállalatnak is, melynek feladata volt a népiskolák számára egész tanulmányi rendszert kidolgozni.

1855-ben Somossy János halála után reá ruházták a főkönyvtárnoki tisztséget, mint aki esküdt diák korában már két évig működött mint könyvtárnok. Ezt a tisztséget 1863-ig viselte, amikor Erdélyi János vette át tőle. Pedáns pontosság jellemzik e hivatalában is. A könyvtár átvételekor megszámlálta a könyvtár legnagyobb klncsének: a lengyel bibliának leveleit s feljegyezte, hogy tudja ő is, az utódja is, mennyit kell átadni és átvenni.

A könyvtárnoksággal kapcsolatosan számos bizottsági munkálatban kellett részt venni, melyek a könyvtár rendezésével, a könyvek célszerűbb kezelésével voltak összefüggésben. Nagy érdeme van Soltész Ferencnek a könyvtárból minden ellenőrzés nélkül kihordott s már veszendőnek hitt könyvek felkutatásában és visszaszerzésében Erre vonatkozik a számvevőszéknek 1857-ben kelt következő határozata: „A könyvtárból kihordott és mindeddig kívül maradt könyvek kinyomozását és visszaszerzését illetőleg e pontos és nagy figyelmet igénylő munka végrehajtásával Soltész Ferenc tanár és főkönyvtárőr bizatott meg, segédül Kérészy István és Szinyey Gerzson tanuló ifjak rendeltetvén“.

Részt vett 1862-ben Kolos Dániellel és Zsindely Istvánnal együtt a főiskolai éremgyűjtemény rendezésében. 1866—1872-ig pénztárnoka volt a tanári nyugdíjintézetnek.

Egyáltalán e törekenynek látszó szervezet sokat fáradt. dolgozott, de ki nem merült. 1874-ben nyugalomba vonult mint tanár s magára vállalt egy másik munkakört, a pénztárnoki ellenőrséget s mintha nehezen tudna megválni tanári kathedrájától, 1874—75-ben a bölcsészeti fakultáson még heti két órán a latin irodalomból előadást is tart. Pénztári ellenőrből pénztárnok lesz a régi pontossággal, hűséggel s odaadással. Igazgató-tanácsi, egyházkerületi jegyzőkönyvek méltatják érdemeit, ünneplik 1899-ben 25 éves pénztárnoki és főiskolai

szolgálatának 50 éves jubileumát s ő még mindig dolgozik tovább fáradhatatlanul. Generációk dőltek ki mellőle, kortársai rég elhaláltak s azzal is már csak az idősebbek dicsekedhettek, hogy mint tanítványok ültek a lábainál.

Classicus mesterei nyomán bölcsen vallotta és követte is azt az elvet, hogy csak ép testben lehet ép lélek. Fiatal korától kezdve nagy gonddal ápolta egészségét, sűrűn kereste fel a közeli és távolabbi hazai üdülő helyeket. Megfordult Erdőbényén, Ránkon, Sóbáncon, Várgedén, a Balaton vidékén s más helyeken. E mellett minden napi életében is hosszú évtizedeken keresztül a bölcs mérsékletet választotta zsinórmértékül. Ettől eltérés nem volt még kivételesen sem. A nap minden órájának előre ki volt szabva a maga teendője; szinte percnyi pontossággal lépett ki naponként háza kapuján, hogy megtegye szokott napi sétáját.

Több ízben volt súlyos beteg még aggastyán korában is, de szívós természete, az orvostudomány s szeretteinek gondos ápolása mindannyiszor talpra állították. Kivételes hosszú korával megcsufolt minden orvosi tudományt és emberi jóslgatást, számítást. 1874-ben ő maga kéri nyugdíjaztatását hanyatló testi erejére való tekintettel. Sápadt, szinte fehér arca már működő tanár idejében nem sok évet látszott ígérni. Vay Miklós, a szobrász, a 60-as években fehér arcszínére való célzással tréfásan gipszembernek nevezte. De maga Soltész Ferenc sem remélte, hogy patriarchai kort fog élni, sőt már egészen fiatal korában többször voltak halálsejtelmek. 1849-ben mellfájásról panaszkodik, melyet halála előpostájának sejt s ilyen keserű nyilatkozatot vált ki belőle: „Hogy kell ilyen korán elhervadni, ifjú életem ifjú virágában“.

Ebben a keserű sóhajban azonban ott lappangott egy másik fájdalom is, ez a keserű sóhaj egy, a legmélyebb érzésektől mélyen sebzett és csalódott szív égető fájdalmát is takarta. Mi, akik jóformán mindannyian csak mint öreg embert ismertük már Soltész Ferencet, a maga meglehetősen zárkózott és hidegség felé hajló természetével, nehezen tudjuk őt elképzelni az érzések ama világában, mely merő ellentétben látszott lenni egyéniségével.

Pedig fellángolt benne is szívének mélységes érzése és sajátosképen egy fiatal gyermekleány felé huzta viszonzás nélkül maradt szíve vonzalma. Hosszú éveken keresztül volt e lányka minden gondja, gondolatja Soltész Ferencnek, bájos képe alakja mindenüvé elkísérte őt, nem tudott tőle szabadulni: kinzó

fájdalmak gyötrik szívét-lelkét egyaránt. De évek multával a legfőbb orvos, az idő, meghozta a gyógyító írt Soltész Ferenc szívére is, beletemetkezett könyvei közé, dolgozott, felejtkezett. Többé nem zavartatta meg szíve nyugalma egész élete végéig. Az imádott lányka pedig, akinek képét annyszor rajzolgatta maga elé s akinek annyi meleg sort szentelt jegyzetei között, már szintén a múlté 1918. októberében kaptuk a gyász-jelentést, hogy özv. Orbán Józsefnét, szül. Terhes Rozát 84 éves korában örök nyugalomra helyezték a sajószentpéterí sírkertbe

Soltész Ferenc nem volt a fórumon szereplő ember sem működő, még kevésbé nyugalmazott tanár korában. Zajtalan, csendes munkásságának értékes termékeivel szerezte meg az elismerés babérjait s állított bennük magának maradandó emléket.

Barátkozása is alaptermészeténél fogva nagyon szűk körre terjedt ki. Finkey Pál és Orbán József tanártársai tartoztak legbizalmasabb barátai közé s ez utóbbival való szíves jó viszonyát még a multak fájó emléke sem zavarta meg soha sem. Névnepok alkalmával házána! megforduló vendégeit nagyon szívesen látta s bőkezűen, gavallérosan vendégelte, ő maga azonban ritkán vendégeskedett másoknál. A pajiáskodó barátkozás nem volt kenyere, inkább az előzékeny udvariasság viszonyában állott még régi ismerőseivel és volt tanítványaival szemben is. Nem tegezett s Színeyi Gerzsonon kívül nem öcsémezett senkit sem, ez utóbbit is csak a saját ismételt kérésére. Ugy a hivatalos, mint a magán érintkezésben őszinte, szókimondó volt, sokszor egészen a nyereségig, de természetesen sértő szándék nélkül. A képmutatást, alakoskodást nem ismerte.

Mig ereje engedte, naponként fellátogatott még 80 éves korán túl is a kaszinóba s fiatalos szenvedéllyel ültötte a kártyasztalt. Később az újság olvasás, majd annak a felolvasatása, egy kis favágás, kertészkedés, séta szórakoztatták. Lassanként kezdtek apadni s megszűnni ezek a szórakozási lehetőségek is, és Soltész Ferenc kezdte érezni és hangoztatni, hogy nincs már mit keresnie e földi téreken.

Annak idején, fiatal korában, nem sikerült családot alapítania. de az isteni gondviselés nem engedte meg, hogy hosszú életén át soha ne érezze a családi tűzhely melegét.

Testvérbátyjának, Jánosnak, árván maradt gyermekei s unokái körében talált meghitt, kedves otthonra. Az árvák apjuk

helyett édesapjukat lették fel benne, büszkeségük, szeretetük tárgya volt mindnyájuknak a jó „Feriike bácsika“ s ő viszont, mintha gyermekei lettek volna, meleg szeretettel ölelte keblére valamennyit.

Ferenc napja, meg december 1-e, a születés napja, nagy ünnep volt a Feri bácsi családjában. Kicsije-nagyja sietett őt elhalmozni jókívánságaival, a hazulról elszakadt fiúk, a poéták pedig a távolból olykor megható szép költői sorokba öntik bele szívük forró óhajlásait. 80 éves születésnapjára Zilahról hoz neki a posta ilyen kedves sorokat:

Te vagy e fölgy, Te vagy közöttünk,
Az új erdő meg mi vagyunk.
A mi családunk ez az erdő,
Mely körülöttes alakult,
Védő szárnyad, takarja védi
Mindenik fáját gondosan,
Hogy helyüket híven megállják
Az élet háborúiban.

90. születésnapjára meg Miskolcra a másik poéta fiú köszönti fel:

És Te jöttél és Te szóltál,
Szelid szóval biztatgattál,
Elringattál, altatgattál
S mit neked az ég nem adott
Családoddá felfogadtál.

Kölcsönös szeretetben, boldogan összeforrvan élt a Feri bácsi családja és Soltész Ferenc élete utolsó szakaszának éveit a boldog megelégedettség öröme sugározta be.

Hosszú életén keresztül a folyton változó és fejlődő világ új eziméivel, áramlataival lépést tudott tartani. Mindvégig élénken érdekeltek a napi s főként politikai kérdések. A politikában intranzigens 48-as volt s szerinte ez volt a jó magyarság ismerve Hozzám, ki többször társául szegődtem iskolakerti sétája alkalomával, azt a kérdést intézte egyszer: Ugyan tessék már mondani, milyen párti a tanár úr? Ismerve az öreg úr politikai álláspontját, bizonyos maliciával nyomatékosan feleltem: „Meggyőződéses Tisza-párti“, mire ő még nagyobb nyomatékkal hallatta lesújtó kritikáját: „Elég szegény, az én fiatal tanár koromban nem volt közöttünk egy Pecsovics sem“.

Ez az incidens azonban nem zavarta meg további jó viszonyunkat.

Élete utolsó éveiben, mint a gyermek az anyai kebelhez, az ő lelke is úgy simult hozzá a jó öreg kollégiumhoz, sokszor elmélázott tekintete az épület viharverte, ódon falain, mintha búcsuzni akarna tőle s szinte aggodalmaskodva kérte egyik régi tanítványát, ne tagadják meg tőle majd azt a végtisztességet, hogy a kollégium udvaráról temessék el.

Kivánsága teljesült. 1915 április 30-án hunyt el rövid szenvedés után s az alma mater május 2-án bocsátotta végső útjára az ő hűséges öreg szolgáját.

Hátramaradt kedvesei annak a szoros kapcsolatnak a feltüntetésére, melyben a megboldogult hosszú évtizedeken keresztül a főiskolával állott, alapítványt létesítettek a nevére s könyvtára nagy részét a főiskolának ajándékozták.

Ez adományok egyuttal emlékek is, de nem csak ezek vannak hivatva Soltész Ferenc nevét maradandóvá tenni a főiskolában. Itt él az emléke közöttünk, bennünk, tanárok és tanítványok szívében, abban a megbecsülésben, abban az elismerésben, mellyel több mint fél századra terjedő munkásságát jutalmazzuk, ott él emléke azokban az irott bizonyságokban, melyek verejtékes fáradságának érett gyümölcsei.

Legyen áldott ez az emlék, a becsületes, a kitartó munkás, a Soltész Ferenc emléke közöttünk!

DR. GULYÁS JÓZSEF
FŐGIMNÁZIUMI TANÁR:

ZSOLDOS BENŐ
EMLÉKEZETE.

— Felolvastatott az 1921 szeptember 10-én tartott főiskolai emlékűnnepélyen. —

Mélyen Tisztelt Közönség !

A főiskola egyik nagynevű tanárának emlékét próbálom a mélyen tisztelt közönség előtt feleleveníteni. Szeretném arcképét napfénybe mártott ecsettel megfesteni. Szeretném összeszedni a magasztalás s elismerés virágait, hogy a könyvíró barátok e kései utódjának koszorút fonhassak belőlük. De nem teszem. Méltatlan volna ez az ő szerénységéhez, csöndben végzett munkálkodásához. S én is képtelen volnék megfelelő szavakat találni munkájának illusztrálására. Más módot választok tehát. Száraz adatokat fogok összeilleszteni, melyekben itt-ott felcsillan a hivatalosak s hozzáértők elismerése, s ez üvegcserepekből fog majd kialakulni a hallgatóság lelkének kaleidoskóp tükrében a Zsoldos Benő életének képe.

*

Diákkora.

Főgimnáziumunk nagynevű tanárát diákkorában Lehner Benjáminnak hívták. Atyja, József, dunaalmási (révalmási), akadémiát végzett tanító volt, aki 1835-ben, 18 éves korában kiállított pataki bizonyítványa szerint eminens, jókészültségű ifjú volt. Édes anyja, Domján Zsuzsánna, egy kisbirtokos leánya. Benő 1847. okt. 27-én Dunaalmáson született s az elemi osztályokat ugyanott atyja keze alatt végezte. Tizenegy éves korában a remetei német iskola felső osztályának tanulója volt a Szepességen, mint cseregyerek és — bizonyítványa szerint — az 1858 59. isk. évben németül tanulta a vallást, a német és magyar nyelvtant, természetrajzot, földrajzot, helyesírást „mit musterhaften Fleisze.“ Gyakorolta magát az olvasásban, írásban s fogalmazásban. Tanulólársai előtt példánykép volt, írja einsiedeli tanítója, Georg Gildein (1859. júl. 4.)

1860 szept. 8-án vette fel Csoma Mihály igazgató a záros-pataki gimnázium első osztályába. Közrendű diákként 1861-ig maga kosztolta magát. Ekkor belépett a Bakó András által kezelt s a főiskola területén lévő konviktusba. Eleinte nehezen tudott boldogulni a gimnazialis tárgyakkal, a népes i. osztályban csak 67-ik volt, de a máso-

dikban már 8-ik, a III. osztályban pedig első lett. Ez osztályban cserélte fel, állítólag Szinyei Gerzson tanácsára, a Lehner nevet Zsoldossal. Itt, Patakon szivta magába Zsoldos a munka szeretetét, az egyházhoz s hazához való ragaszkodást. Szülői időközben átköltöztek Beretre, majd Miskolcra. Itt halt meg édes atya. Zsoldos Benő VI. osztályos volt ekkor. Ez időtől fogva kisebb fiúk tanításából maga tartotta fenn magát. Özvegy anyja elég jó vagyoni viszonyok közt élt eleinte, de 1874-ben egy Kis Károly nevű gazdálkodóhoz ment férjhez, aki vagyonát elköltötte. Nehéz sorsában aztán fia segítette, küldözvén neki a „fiúi szeretettel” s 5 forintokkal terhelt leveleket. 1892-ben családjába fogadta s haláláig (1905) magánál tartotta.

Diákpályájának derűs, borongós évei folytonos munka közben teltek el. Gyűjtötte a tudományt, szerezte a szívhez közel álló barátokat. Végre felvirradtak 1868 júliusának első napjai, mikor minden tárgyból „kitűnő” osztályzatot kapott az érettségén. Soltész Ferenc volt akkor az igazgató, Kun Pál a német nyelv és bölcsészet, Zsindely István a mennyiségtan tanára, Tarnóczy Tivadar a magyar és a történelemé. Magaviselete szelid, erkölce jó, figyelme feszült, szorgalma ernyedetlennek minősítettett. Benne van e bizonyítványban a későbbi tanár egész jelleme. Szelidlelkű jó ember lett, kinek munkáját a legnehezebb dolgokra irányzott feszült figyelem s ernyedetlen szorgalom jellemzi.

A gimnázium elvégzése után a főiskola bölcsészeti szakára iratkozik be, hol az 1868–69. iskolai év mindkét felében kitűnő osztályzatot kap minden tárgyból. Majd hittanhallgatóvá lesz s három éven át minden tárgyból, minden féléven át kitűnő osztályjegyet nyer. Hallgatott görög bölcsészetet, történetet, neveléstörténetet, oklevéltant, jogbölcsészetet, újkori bölcsészettörténetet, gimnáziumi oktatás- és neveléstant, latin filológiát, tapasztalati természetbölcsészetet, metafizikát is, melyeknek későbbi pályáján sok hasznát vette. Érdeklődött a hőtán, vegytan, algebrai analitika iránt is. Akadémiai tanárai Bokor József, Bihari Imre, Warga Lajos, Mitrovics Gyula, Nagy Gusztáv voltak, kik közül Bokor és Mitrovics később szívesen fogadták munkatársul tudományos munkálkodásuk mezején. A kápláni vizsgát kitűnő sikerrel tette le, azonban, mint tanári pályára készülő növendék, lelkészi vizsgát nem tett. Mint theologus és senior többször papolt s lelkes előadását szívesen hallgatták a hívek.

1. Működése a főiskola körében.

Tanár. A kitűnő végzettségű ifjút akkor, mint maga mondja az igazgató-tanácshoz intézett 1910 iki búcsúlevelében, az előjáróság ugyszólván az iskola padjairól emelte a kathedrára. 1872. aug. 9-én írja Mitrovics h. közigazgató róla, hogy „őt, mint a főiskola minden tekintetben kitűnő növendékét a mult 1871—72. iskolai évben (IV. éves akadémista korában) a IV. elemiből (az 1871. július 10-iki kerületi gyűlés 26. sz. határozata értelmében) először alakult progimnázium tanításával bízták meg, melyet kitűnő szakképzettséggel s meglepő ügyességgel vezetett. Ez érdemét az előjáróság is elismerte. A seniori hivatal, melyet most visel, épen elismerésül és jutalmul van rábízva.“ Az 1873. július 24-én kiállított közigazgatói szolgálati bizonyítvány szerint „1872. júliusában megbízták a seniori hivatallal, majd időközben a gimnázium I. osztályának tanára elhalván, ez osztály vezetése is rábízott. (Helyettes tanárként tanított vallást, magyart, latint, földrajzot és történelmet.) Mindkét hivatalát a lefolyt iskolai év végéig kitűnő szorgalommal és pontossággal töltötte be s a superintendentia s tanártársai közbecsülését kiérdemelte“.

E száraz, de mégis oly beszédes okmányokhoz járul még egy jegyzőkönyvi kivonat, mely Zsoldost ez ősi főiskolának mindhalálig való szolgálatára hívta el s amelynek ő oly szívesen engedelmeskedett. Az 1873. május 8—10. napjain Miskolcon tartott kerületi gyűlés jegyzőkönyvének 55. pontja szerint 3 gimnáziumi tanárt választottak az alma mater szolgálatára: Radácsi Györgyöt, Kérészy Barnát s Zsoldos Benő főiskolai seniort és tanárhelyettest 1873. szept. 1 től kezdődő hatállyal. A Finkey Pál helyére választott Zsoldos az előlegezett nagy bizalmat nem szóval, hanem tetteleg igyekezett meghálálni, hogy az ősi tanintézet hirneve általa ne csak ne csökkenjen, hanem, ha lehetséges, emelkedjék. Most, emlékének felujításakor megállapíthatjuk, hogy vágya teljesült: neve büszkesége főiskolánknak, büszkesége tanári karunknak.

Hogy szép elhivatásának minél jobban megfelelhessen, az 1873—4-i iskolai évre 1 évi szabadságot kapott s felment a budapesti egyetemre bölcsészethallgatónak. A Háromdob utca 6, majd a Molnár utca 11. sz. ház 16. sz. szobáskájának lakója buzgón nekifeküdt a tudományoknak. Az egyetemen latin, görög, magyar nyelvi előadásokat hallgatott Télfytől, Szepesitől, Bászeltől, Toldy-

tól, Budenztól, azonkívül bölcsészeti előadásokat. Kollokviumai kitűnő s jó eredményről tanúskodnak.

Ennyi előtanulmány után is csak 4 év múlva állt vizsgára Kolozsváron. 1878. jun. 15-én 165—1878. sz. a. kiállított tanári oklevele szerint a szabályzat követelte általános műveltségi tudományokból dicséretesen megfelelt s szigorlatait a classica philológiából jó eredménnyel tette le. A hiányzó 4 egyetemi félévet a miniszter 1877. VIII. 4-én kelt 5895. sz. rendeletével elengedte. Latinból Szamosinál, görögből Hóman Ottónál, ókori történetből Ladányinál, bölcsészetből Felmérinél, magyarból Imre Sándornál tett vizsgát. 1883 előtt nem kívánták az autonom iskoláknál a tanári vizsga letételét, azonban Patakon 1875-ben Szivos és Kérészi indítványára a gimn. szék kimondotta, hogy az ujabban megválasztott tanároktól megkívánja a vizsga letételét. S mivel Felméri volt pataki tanár Kolozsvárra ment, Zsoldos is oda ment vizsgázni. Az 1877—8-iki értesítő szerint az iskola jó hírneve iránti tekintetből, semmi külső kényszersztől nem hajtvá, tette le a vizsgát „summa cum laude” Alapvizsgáját, mely a mai paedagogiai vizsgának felelne meg, 1877 júniusában, szakvizsgáját 1878 júniusában tette le. Házi dolgozata ez volt: Fejtessék ki a befolyás, melyet a görög irodalom korszakok szerint a római irodalom fejlődésére gyakorolt.

Egyetemi éve után hazajövéen, megkezdte a főiskolánál tanári szolgálatát. És bár fizetése csekély volt (1873-ban 1000 frt, 1874-ben szintén), 1874. dec. 27-én, 27 éves korában, oltárhoz vezeti választottját, Raisz Gusztáv és Klein Amália leányát: Ilmát, akivel 44 évig élt boldog egyszerűségben. Fizetése kevés volt, ezért mindent elkövetett, hogy növekvő családja szükségletének biztosítására Fortuna istenasszony kegyét megnyerje: bányarészvényeket vett, sorsjeggyel játszott, ám hiában.

Tulajdonképeni rendes tanári működését tehát 1874 szeptemberében kezdte meg, latint s görögöt tanítván az V—VI. osztályokban heti 20 órán az 1883—4. isk. év végéig. Ez idő alatt az V. osztály főnöke volt. 1875—6-ban a gin.n. szék, 1876-tól 1878-ig a közisk. szék jegyzője, az 1880—1. isk. évben pedig a gimnázium igazgatója volt. 1884-től 1901-ig az V—VIII. osztályokban latint tanított heti 20 órán (s 1890-ig az V. o., 1893-ig a VI. o., 1901-ig a VIII. o. főnöke volt.) 1901-től 1903-ig heti 19 órán az V—VIII. osztályokban latint, 1903-tól 1905-ig latint s görögöt tanított 17.

19, 20, 18 órában, felváltva, a felső osztályokban. Nagytudományú, kötelességét óramű pontosságával teljesítő tanár volt. Írásbeli tételeit évek múlva is megőrizte, kidolgozásaikkal együtt, gondosan feljegyezvén, mikor s melyik osztálynak adattak ki. Mind arra mutat, hogy ezekre gondosan előkészült. Harminchat év nehéz munkájáról tanúskodnak azok az általa megőrzött névsorok, osztályozások, mulasztásokat igazoló orvosi bizonyítványok, órarendek, melyek hagyatékában ma is megvannak. Igazgatósága alatt érkezett leveleit s tígydarabjait is gondosan elrakta. Ezeket olvasva megelevenedik előttünk az a kor, melyben emberszerető szívéhez, jóakaratú lelkéhez oly sokan fordultak a hivatali élet labirintjában tévelygők közül.

Tanári működése iránt teljes elismeréssel volt az előjáróság. Működésének 25 éves évfordulóján épügy ünnepelték őt tanártársai (bár ez elől kitért), mint az igazgatótanács, s a kerületi gyűlés is. Az 1898. március 8-án tartott igazg. tanács jegyzőkönyve (3. p.), elismerő szavakkal emlékezik meg róla, kiben az antik világ szelleme és tudománya párosulva van a mai kor tudományos képzettségével. Hasonló melegséggel emlékszik meg az ez évi őszi kerületi gyűlés jegyzőkönyve is róla (39. p.), kívánván, hogy az Isten tartsa meg életét, munkabíró erejét. Kivette részét ünnepeléséből az ifjuság is, mely Közlönyében összeállítja írói munkáinak s cikkeinek repertoriumát. És mikor nyugalomba ment (1910), mind a három faktor meghatott lélekkel vesz tőle búcsút, hívén, hogy a nyugalomban sem szűnik meg a főiskola szolgálatában fáradozni. És bizony, bizony, könny csordult ki sok régi tanítványa szeméből, mikor szívéhez szóló búcsúlevelét olvasta. Mindnyájan érezték, hogy bár nagyobb tudós volt, mint amilyen sikeres és fegyelemtartó tanár, mégis jó ember volt és édes ifjuságuk, aranyos, soha vissza nem térő gyermekkoruk ezer szép emléke fűződik hozzá.

Éremtár. Bokros tanári elfoglaltsága mellett két nagy munkát teljesített a főiskolának: rendezte az éremgyűjteményt s a levéltárat.

Az éremgyűjtemény régebben a könyvtárban őriztetett s Vay Béla báró kezdte rendezni. A munka azonban abbanmaradt. 1888-ban küldi ki az igazg. tanács (szept. gy. 24. p.) a szépművészeti múzeum rendezésére Finkey Józsefet, a benne lévő archeológiai s numizmatikai gyűjtemény rendezésére pedig Zsoldost és Kun Pált. Az 1888—9-iki értesítő szerint Zsoldos, aki a rendezésre megbízást

kapott, buzgótsága s megfeszített szorgalma mellett sem tudta csak $\frac{3}{4}$ részét elvégezni 1888. nov. 10 től fogva, mert az érmek részletes meghatározása s leírása vált szükségessé. De már októberben hozzáfogott a munkához. Az 1889. dec. 7-én tartott közisk. szék (54 p.) Zsoldos Benőt az érmészeti tár örül felkéri s megválasztását az előjárásának melegen ajánlja, „mert ő e gyűjteményt kiváló szakértelemmel s buzgóssággal rendezte s óhajtható, hogy annak további vezetése s gondozása az ő kezei közt maradjon, hogy így a jövőben külön választandó érmészeti gyűjtemény teljesen rendben tartható s az oktatás céljaira felhasználható legyen.“ Az 1889—90-iki értesítő boldog örömmel jelenti, hogy főiskolánk egyik büszke kincse, az éremgyűjtemény, rendben van. 3 szekrényben elhelyezve. A buzgó rendező nagy szakavatottsággal, 1890. május végéig 5046 db. tárgyat és 200 papírpénz lajstromozott el, így legértékesebb s leggazdagabb gyűjteménye lett a főiskolának az éremtár. A juniusi ig. tanácsnak (12. p.) jelentést tesz a köziskolai szék az éremgyűjteménynek legnagyobb pontossággal s részletességgel való rendezéséről s jegyzőkönyvi köszönetet szavazván Zsoldosnak érte, kéri az előjáróságot, hogy e 20 havi példátlan szorgalommal végzett páratlan munkáért 400 forintot szavazzon meg. Igazgatótanács, mind a közisk. szék jelentéséből, mind a benyújtott 5 kötetre terjedő leltár megfigyeléséből édes örömmel győződött meg afelől, hogy a rendezéssel megbízott Zs. B., tanári teendőinek pontos végzése mellett, a feladat nagyságához viszonyítva mindenestre rövid 20 hó alatt, a test és szellem összes tevékenységét igénybevevő munkálatot teljesített, amire csakis a főiskola ügye iránt legmelegebben érző lelkesültség képes; a legforróbb köszönetet szavaz neki, a 400 frt. megszavazását a legnagyobb készséggel teljesíti, mert a jutalmazás oly szerény, hogy csakis a főiskolai pénztár nagy terhei teszik indokolttá, máskülönben Zs. B. a felügyelőtestület nagyrabecsülésén kívül öntudatában találja meg a legszebb jutalmat. Valóban igazat mond e jegyzőkönyv. — Az 1897—8 ik isk. évben különváló éremgyűjtemény őre azonban (e tisztség Finkey Józsefre szállván) nem ő lett, mert nem sokára egy még nagyobb munkával bízott meg, a levéltár rendezésével, de az éremtár fejlesztése később is a szíven feküdt s érmek beszerzése érdekében kiterjedt levelezést folytatott. (1892. Nagykanizsára, Munkácsra, Miskolcra írt, 1904-ben Erdélyi s. társa-céggel, 1896-ban a mill. érem érdekében levelezett.)

Levéltár. A levéltárról az 1887—8-iki értesítőben esik először szó. A tanári kar azt javasolja, hogy az igen nagy bajjal s fáradsággal használható levéltárat rendezni kell, mert így rejtett kincs. A főiskola történetének kűszöbön álló megírásához is szükséges a rendezése. Kivánatos volna, ha az egyházkerületével együtt rendeztetnék. Zsoldos munkaprogrammot is terjesztett be, azonban az 1888 szept. 15-én megindult egyesítési tárgyalások az 1889-iki őszi ker. gyűlésen a főiskolai levéltár rendezésének befejeztéig elhalasztattak. Az 1890 márc. 29-iki köziskolai szék (117. p.) a januári igazgatótanács utasítását (30. p.), hogy t. i. a főiskolai levéltár és kéziratár rendezése mielőbb megkezdendő, tudomásul veszi, egyben megjegyzi, hogy Zs. B. a szóban forgó munkához f. évi július havában hozzáfogni szándékozik.

És amit Zsoldos tervbe vesz, azt végre is hajtja. Hozzá fog az általa készített munkaprogramm szerint a régi, poros akták átnézéséhez, csoportosításához, elkönyveléséhez s a cédula-katalogus megcsinálásához. Vegzi a munkát hangyaszorgalommal. Azelőtt az anyag a különböző hivatalokban s a könyvtár helyiségében szanaszét volt. Ő összeszedi, selejtezi, évek szerint csoportosítja. 1891. dec. 31-ig 22855. okmányt néz át s hozzáfog a hónapok s napok szerinti csoportosításhoz is. 1892. július 9-én megérkezik az egyházkerületi levéltár is Sárospatakra. (Ugyanis az 1887 s 88-i kerületi gyűlések elhatározták, hogy a kerületi levéltár anyaga, az utolsó tíz év kivételével, átteendő Patakra, de ezzel vártak addig, míg a miskolci egyház a levéltár helyiségét vissza nem követelte. Utnak indítja hát Kovács Gábor (1892. VII. 7.) s az 1714—1880-ig való okmányok átnézéséhez munkakedvet s jó egészséget kíván Zsoldosnak.) Zsoldos ekkor ezeket osztja be a már átnézettek közé. 1893. dec. 31-ig 36,880 okmányt sorozott be. 1897. aug. 11-én újabb aktacsomag jön. Most ezekhez fog hozzá. Napi munkájáról naplót vezet, 1890. jul. 1-től 1904. ápril. 24-ig, majd 1912. ápril. 8-ig. Ma is megvan hagyatékában a könyvrő szerzeteseket megszegyenítő munkáról tanuskodó ez 1276 oldalas napló, mely lékesszólóan hirdeti pedánságát. Félévenként hűségesen beszámol a végzett munkáról a köziskolai széknél s az előjáráságnak. Évi tiszteletdíja 400 frt. — A nagy munka 3 évre volt tervezve, de az alap-, név- és tárgy-cimtar szerkesztése sok időt vett igénybe.

Munkáját megértő szemek figyelték. Az 1890—1-iki értesítő az kívánja neki, hogy az isten áldja meg őt a fárasztó munka

végzése közben testi és lelki erővel. Sokat várnak erélyétől, kitarásától, szorgalmától. Az 1892—3 iki értesítő örömmel jelenti róla, hogy fáradhatatlanul végzi a munkát, ami egymagában is alig meghálálható irodalmi magvetés. Az 1897—8-i értesítő örömmel adja tudtunkra, hogy a levéltár rendezése gyors léptekkel halad a vég felé, míg a következő évi ugy emlékszik meg róla, hogy ismeretes pontossággal és hűséggel folytatja a rendezést. 1897-ben az egyházkerületi névkönyv azt mondja, hogy levéltárnok nincs, a levéltár rendezés alatt van. Pedig, ha cimbem nem is, valósággal ő volt a levéltárnok. Nemsokára hivatalosan is azzá teszik. Az 1906-i tavaszi egyházkerületi gyűlés (37. p.) azzal jutalmazza fáradhatatlan tevékenységét, hogy állandó levéltárossá választotta s így Zsoldos munkáját elismerésének félreismerhetetlen bizonyítékaival honorálta. Az maradt haláláig. 1917 áprilisa óta meggyöngyült egészsége miatt szabadságoltatta magát. — Az ő nevéhez fűződik a paróchiális levéltárak tervezete is (1912 tavaszi ker. gy. B) függ. 42. füzet.)

II. A főiskolán kívüli működése.

Tanügyi
cikk. A főiskola érdekében végzett e hármas munkáján kívül a tanügyi irodalomban is forgolódik. Az érettségi vizsgáról kétszer is írt (Sp. Lapok 1883., 1884. és 1896.), hangsúlyozván, hogy kevés készülési időt enged a szabályzat s a gimnáziumban az egyén összes képességeinek művelésére alkalmas tárgyakat kell tanítani, a megismerésre méltókat hagyjuk az életnek. Foglalkozik a túlterheléssel, kimondván, hogy a középiskola célja nem a sok tárgy betanítása, hanem a szellemi erők kifejlesztése és a munkára nevelés. Ir az osztályok létszámának korlátozásáról (Örálló 1894. 70—2.), a középiskolai reformról (Örálló 1895. 21.), a magyar apácák s tanítónők alkalmazásáról. Közli Teleki József véleményét a tanárképzésről (Sp. Lapok 1894. 35.), mely szerint a jó tanárnak sok gyakorlat szükséges. Ir a harmadik egyetem kérdéséről. E cikke vitába keveri Berzeviczyvel, aki Pozsony és Szeged mellett foglal állást, míg Zsoldos a ref. Debrecen szeretné (Sp. Lapok 1895.) Vizsgálóra veszi a protestánsok viselkedését Mária Terézia reformjaival szemben. (Sp. L. 1895, 3—4.) Egyik cikkében azt sürgeti, hogy a konvent tanügyi bizottságának tanártagja is legyen. Egy másikban a zsinatnak figyelmébe ajánlja a felekezeti tanárok jogi helyzetének tisztázását. (Sp. L. 1891. 977.) Emlékiratot szer-

keszt az egyetemi fakultások ügyében, melyet az egyházkerület is magáévá tesz (1892—3.) Jegyzője volt a bölcsészeti s theologiai fakultások segélyezése ügyében kiküldött bizottságnak javasolván, hogy még ígéretet se tegyenek a segélyezés ügyében (Sárospataki Lapok 1892. 807.). Ő fogalmazta a főiskola szellemi életének fejlesztése tárgyában felterjesztett emlékiratot (1893—94.) Tagja volt az új tanrendszer készítésére 1879-ben kiküldött bizottságnak. Mint igazgató, sürgeti a szülei ház minél gyakoribb érintkezését az iskolával, évközben is! (1880—1.) Vizsgálja kedves tárgyának, a görögnek elhelyezkedését az egységes középiskola körében (Sp. Lapok 1890, 1896.), óhajtván, hogy a latin és görög szoros kapcsolatban maradjon egymással. Helyesen interpretálja Schwarcz Gyula szavait a görög oktatásról: intenzívebben kell tanítani a görögöt. Hozzászól a görög tanítása ellen írt cikkekhez (Sp. L. 1890.) s mellette tör lándzsát. Egy másik cikkében azt fejtegeti, hogy a classzikus remekeket eredetiben kell olvasni (Sp. L. 1890.). Jórészt neki tulajdonítható, hogy a sárospataki tanári kar 1890-ben várakozó álláspontra helyezkedett a görögpoétával szemben. (Ő volt a bizottság jegyzője) Előterjesztésében e félszeg intézmény behozatalának mellőzését javasolja. (1891.) Szinyei Endrével együtt véleményyt írt az iskolai görög nyelvtan ügyében (Sp. L. 1884.) Leírja a pataki főiskola részvételét az ezredéves kiállításon (Sp. L. 1896). Szóval figyelme kiterjed a legfrissebb kérdésekre is, sőt egy kérdésben korát is megelőzte, azt kívánván, hogy csak az iskolát fenn nem tartó felekezeteiktől kívánjunk magasabb tandíjat. A tanügy terén való irodalmi s gyakorlati működéséért a konventi tanügyi bizottság póttagjának választják meg. (1895—6.)

Tudomá-
nyos dol-
gozatai. Még nagyobb jelentőségű munkát fejtett ki a tudományos irodalom terén.

Thukydides. A maga korában irodalmi esemény volt a Thukydides-fordítás megjelenése. Thukydidessel 1875 őszén kezdett foglalkozni, de fordításához csak 1878 jun. 15-ike után kezdett. Az 1878/9-i iskolai évben Thukydidest tüzi ki műfordítási pályatételül; a következő évi értesítőben, jelezve van, hogy a görög történetírás fejedelmének művét már le is fordította. Az 1880—1-i értesítőben (108—128 l.) jelent meg két rész belőle (a mytiléneiek ügyében tartott második atheni gyűlés és Ambbracia szerencsétlensége.) Itt is jelzi Zsoldos, hogy az egész mű fordítása megvan kéziratban. Többször átjavította munkáját. E részletek már a negyedik átdol-

gozásból valók. A Phil. Közlöny (VI. 87.) nem talál ugyan benne valami különösen dicséretre méltót, de elismeri, hogy tisztességesnek ígérkezik s óhajtja, hogy mint első fordítás, minél hamarabb megjelenjen az egész. Az első könyv nemsokára meg is jelenik (1882. március 16.) Sárospatakon 500 példányban. Előszava szerint azért fordította le épen Th. művét, mert a történetírás e mintaképe olyan korszak történetét írta le, amelyből minden nemzet, de különösen a magyar tanulhat. A fordítás egészen le nem küzdhető nehézségeit minden pontnál sajnosan érezte s csak nagyon szerényen gondolkodik munkájának értéke felől. Igyekezett minden gondolatot tisztán, megghamisítatlanul juttatni kifejezésre, beleélvén magát az író szellemébe. Óhajtja, hogy az író eszmekincsei nemzeti műveltségünk részévé váljanak s ne legyen e mű többé hét pecséttel elzárt könyv a nem szakemberek előtt. Tudja, hogy lehetnek műve ellen, lehetnek kifogások s talán egy boldogabb korban e fordítás csak a Thukydides-irodalom ifjúkori gyarlósága gyanánt fog feltűnni. — A napi sajtó szótlánul fogadta megjelenését s példányai közül alig kelt el néhány. De e részvétlenség, bár a leglobogóbb lelkesedést is képes volna lehűteni, a fordítót nem kedvetlenítette el, mert a hozzáértők örömmel fogadták műve megjelenését. És mert Zsoldos gondosan megőrizte a hozzá küldött leveleket, könnyű (s talán nem felesleges munka) lesz az első teljes fordítás sorsát figyelemmel kísérni.

1832-ben arra buzdítja Hunfalvy Pál, hogy ne szünjék meg folyton javítani művét. Bászál az I. könyvet hűnek, magyarosnak találja. Azt kívánja, hogy az egész művet terjessze be az Akadémiához, mert nagy nyereség volna irodalmunkra nézve a magyar Thukydides megjelenése. Abel egy példányt kér tőle, hogy a berlini Philologische Wochenschriftben ismertetést írjon róla. (Ez meg is jelent. 1882. 19. szám.) Zsoldos 1882. dec. 15-én, teljesen készen volt a nagy szellemi erőfeszítéssel készített művel s dec. 23-án beküldte az Akadémiához a kéziratot (az I. könyvet nyomtatásban is az értesítőben közölt részletekkel együtt,) 3 kötetben, immár IV átdolgozásban. Hunfalvy a kiadást csak 1884-re helyezi kilátásba pénzhiány miatt. Átnézés közben főleg a benne lévő beszédekre fog nagy figyelmet fordítani, mert ezek nemcsak mint irodalmi művek kitűnők, hanem mint az akkori politika szószólói is páratlanok. A fordítást Fraknói 1883. jan. 29-én tartott összes ülésen mutatta be s az ülés határozatából áttette az I. osztályhoz. Fz ismét a classica-philológiai bizottsághoz tette le, amely Ábel és Hunfalvy által megbíráltatta (V. 17.) A bírálat megdicséri, hogy Molnár Aladár s Szabó Károly töredékei után teljes művet ad, helyesli, hogy Classen német s Poppé latin jegyzeteit használta, de az újabb irodalom adatait is ismeri. A jegyzetekben mértéket tart, de nincs bevezetés. A legjobb magyar prózai műfordítások közé tartozik. A

görögöt helyesen érti s legfinomabb nüanszaival együtt helyesen adja vissza. Különösen az igeidők s a praepositók fordítása mutatja, mennyire megfigyelte még a legjelentéktlenebb vonásokat is. Fordítása sohasem szolgat, a hűségnek sohasem áldozza fel a magyarságot. Stílusának nincs sem latin, sem görög zamatja, sőt némelykor túlságosan is magyaros. Egyedüli hibája szószaporítása. Egy részük felesleges, más részük az író által ki nem fejezett gondolatok bővebb kifejtése. Indítványozza, hogy az e jeles mű átdolgozandó helyeinek kijelölésével egy szakember bizassék meg. Eddig Ábel. Hunfalvy azonban precisebbnek tartotta a maga szemelvényes fordítását (1841. megj. Tanulmányai 1881.), mint a Zsoldosét. A bizottság elfogadta kiadásra a Zsoldos munkáját, mert jeles műnek találta, de kiköti, hogy szerző a fordítást a bírálat értelmében jobban az eredetinek stílusához alkalmazza, már amennyire azt a magyar nyelv geniusa megengedi. A kéziratot 1884. II. 2-án visszaküldte a főtítkár Zsoldosnak, aki nyomban hozzáfogott az átdolgozáshoz s február első napjaitól ápr. 15-ig átjavitotta a margón a művet, de annyira telefirkálta, hogy kénytelen volt újból lemásolni. (Ápr. 19-től jul. 13-ig) Azután még javítgat rajta s aug. 27-én visszaküldi (2 kötetben) 1885. ápr. 9-én visszakapja egy bírálat kíséretében, amely tartalmi hűsége ellen alig emel kifogást, de alaki hűsége ellen igen. Nincs az eredetihez méltó művészi stílusa, ünnepi hang, méltóság, numerus tekintetében. Sokszor szokatlan, népies szokat használ, a periodusokat felbontja. Bár idegenszerűség kevés van benne, néha modern és keresett, néhol bonyolult és nem világos a kifejezés és pongyola. Gyors munka és elhamarkodott fordítás. A művészi szempont elhanyagolása miatt nem tartja az akadémia által kiadhatónak. Át kellene dolgozni, nagy szolgálatot tenne vele az utókor. — Zsoldos nagy megütközéssel olvassa a bírálatot, amely kicsinyeskedő. Egy el nem küldött levélben cáfolja kifogásait. Különösen fáj neki az elhamarkodottság vádja. (Hogyne fájna, hiszen ez már a 6-ik átdolgozás volt!) Több állítást tagadásba veszi. Kész visszalépni. E levelet nem küldte el, hanem Maklári Pap M. tanácsára szelidebb hangú levelet ír (ápr. 16.) az előadóhoz. Thewrewk szerint a bírálat csak stílárius módosításokat kér. Az I. könyvet újból lemásolta Zs., nagyobb betűvel (jul. 19. — aug. 5.), majd újlag átnézte s felküldte (szept. 28.) az I. kötetet. Nov. 28-án, mikor kedvetlenül javíttatta a III. könyv végét, visszajön a felküldött kézirat az Anakreon s De officiis kíséretében. Értesíti a bizottság őt, hogy az I. könyv kiadását végleg elhatározta a classica-philologiai bizottság (nov. 21), de azzal a kikötéssel, hogy szedés közben revízió alá vétessék. A revízióra Komáromi Lajost kéri fel. Az Anakreont s a De officiist mintának küldi Thewrewk, hogy a követelményekről fogalma legyen s beosztást és signáciást tanuljon belőle. Bevezetést és előszót kér. Küldi a bírálatot is. Ez csak az I. könyvet bírálja, mert csak ez érkezett be. A hibák ki vannak javítva, a fordító jól tud magyarul s a görög nyelvnek és történelemnek is alapos ismerője, de nem művésze a nyelvnek. Vannak nehézkes részletek, szószерinti, alig érthető áttételek, szokatlan, nem használatos kifejezések, újmódi idegenszerűségek s nem hű helyek. Nem ajánlaná kiadásra, de mert első teljes Thukydides-fordítás, hiányt fog pótolni. Uttörő munka ritkán hibátlan. A későbbiek a fáradságos munka nyomában könnyebben haladhatnak. Vannak jó oldalai is Magyaros a nyelve. Végül e relativ értékű fordítást kiadásra ajánlja (1885. nov. 11.

Komáromy Lajos² Zsoldos ekkor újra átnézte (XI/₂₄) s 1885. dec. 9-én visszaküldte, Thewrewknek. A bírálathoz irt levélben a Bevezetés megírására egy fővárosi szaktudós felkérését ajánlja, aki a tudomány újabb eredményeihez jobban hozzá tud férni. A bizottság tiszteletdíjul 30 év után 750 forintot határozott meg, melyet Zsoldos dec. 10-én meg is kapott. Az I. könyv felküldése után folytatja tovább a munkát. Az II—III. könyvet átjavitva (1—304 l.) dec. 28-án felküldte. A IV—V. könyv átnézése s tisztázása dec. 13-tól 1886. febr. 13-ig tart. Egy kötetbe való kötésük s újból való átnézésük után febr. 25-én felküldte őket. 1886. jun. 9-ére bevégezte a 6—8 könyvet is teljesen s felküldte 19-én. — A superrevisori tisztet Csengeri János látta el, aki baráti jóindulattal, de kellő szigorúsággal végezte nehéz feladatát. Panaszkodik leveleiben, hogy nagyon sok sajtóhiba maradt a Zsoldos által átnézett s már kiszedett ivekben. Ugyanis a szedést 1886. márc. 15-én megkezdtek, 4 ívet ki is szedtek, de ekkor abba hagyták a szedést, mert a latinos és németes szórenden sok változtatást kellett tenni s a bizottság ragaszkodott a tulajdonnevek görögös helyesírásához. A 4 első ívre Thewrewk írta az imprimaturt, a többire Csengeri, aki a 4-ik ívtől kezdve a kéziratban javítja a fordítást. Már 1886. máj. 10-én levélben jelzi Csengeri, hogy a szöveg beosztását úgy kell átalakítani, hogy az bilingvis kiadáshoz is használható legyen. Sok a korrekтура. Az I. kötet korrekturája jún. 29-én jött le. Okt. 18-án küldi Zsoldos az Előszót s a Bevezetést, mely vitázó modorban van írva s a görög szöveget szedésre praeparalva. Ennek a szedéséhez 1887. április legelején fogtak. Visszaküldvén IV/25-én és V/11-t, 1887. júl. 24-én kapja Zsoldos a II. kötet két első ívének korrekturáját, 31-én még 3 ívet, 1887. aug. 2-án a a hátralevő részét. Ezzel a II. kötet ki van szedve. Ugyanez év decemberében megkezdődött az I. kötet nyomása. Mint a Görög és latin remekírók c. vállalat I. kötete karácsonyi ajándékkul jelent meg 1887-ben előszóval, bevezetéssel, bilingvis kiadásban s jegyzetekkel. A II. és III. kötet görög és magyar szöveggel 1888-ban. Ugyanis 1888. III. 23-án kapja Zsoldos a III. kötet első iveit, áprilisában a többi s május 2-án az egész korrekturáját. Odajegyzi naplójába: Gloria deo! A görög szedése együtt halad a fordításával mindig. A Phil. Közlöny, Petrik s Szinnyeier szerint mindhárom kötet görögül s magyarul 1888-ban jelent meg. A könyvtárunkban lévő bilingvis kiadásban azonban az I. (1—3. könyv) és II. (4—5. könyv) kötetben 1887-es évszám van, csak a 6—8. könyveket tartalmazó III. kötetben van 1888-as évszám. (Az I. kötet külön, a II. és III. kötet egybekötve van). A lapterjedelem egyezik a Petrik adataival. Valószínű, hogy a II. kötet első ívét 1887-ben kezdték nyomni, így ez az évszám áll rajta. Tisztán magyar szövegű kiadása is megjelent (Fordította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zs. B. I., II., III. kötet (1888-ban.) (Petrik szerint az I. kötet 1887., a két utóbbi 1888-ban.) Az 1887—88. értesítő csak a bilingvis kiadást említi, azt mondván, hogy az I kötet 1887. decemberében, a II 1888. májusában jelent meg, a III. k. szeptemberben fog megjelenni. A Sp. Lapok 1888. január 9-i száma szerint addig csak 1 kötet jelent meg.

Zsoldos e munkát nagy utánjárással csinálta. Átdolgozás közben újra leírta a szöveget, úgyhogy már maga a leírás óriási fizikai munkáról tanuskodik. Hagyatékában megvan az I—III. kötet (8 könyv) kézírata 1882-ből (átjavitva

1884-ben kétszer), az I–II. kötet (1–8. könyv) 1884-ből (átjavítva 1885–6), az I. kötet 1885-ből (1–3. könyv), a 90. laptól Csengeri javításával. Előszavaiban azt mondja, hogy tanulmányozta a magyar prózairók stílusát is. Bevezetése szerint érzi, hogy nagy feladat előtt állott s nem mindig sikerült neki legyőzni a nehézségeket, de mindent megtett, hogy a politikus magyar nemzet előtt a politikai tanok ez evangéliuma ne legyen többé lezárt könyv. Áttekinti az eddigi magyar Thukydides-irodalmat is.

Megjelent tehát az első teljes Thukydides. Zsoldos megköszöni Thewrewknek, hogy támogatta őt munkájának megjelenésében. A nagy tudós elhárítja magától a köszönetet, azt mondván, hogy amit tett, azt a haza tudományos érdeke kívánta s csak kötelessége volt neki. Hasonlóképen tesz Csengeri is. A Philológiai Közlönyben nem kisebb ember, mint Fináczy bírálja a művet (XII. 785. l.). Elismeri, hogy Zsoldos nagy munkát végzett, de az író a maga teljes valóságában s egyéniségében nem bírta adni. A fordítás sok gyöngéjét a szellemi rokonság hiányának kell betudni. Felsorolja a hibákat: a rövidség és velősség hiányát, a magyar nyelv kincs ki nem használását. Nem elég csak kommentatornak lenni! A görög periodus szépségei iránt nincs a fordításnak érzéke. Szófüzése magyaros, de néhol fitogtatja a népiest. Van félreértés is a fordításban. A görög szövegből több szó kimaradt. Végül azonban elismeri, hogy a magyar tudományosság és irodalom hálával tartozik a fordítónak, kiben ha a többszöri átdolgozás szorgalmával congenialitás is egyesült volna, mindenestre tökéletesebb volna a mű. A Bursian-féle Jahresbericht 1891. évfolyamában (58. k. 40. l.) elismerő bírálat jelent meg e „nonum prematur“ alapján álló műről, mely „eine dem Thukydides congeniale Übersetzung.“

Hogy barátai, ismerősei, előljárói hogyan fogadták a művet, arra csak néhány levélbeli adalékot sorolok fel. Egykori tanuló-társa, Simon János gratulál Thukydideshez. Örövend, hogy olyan nagyra hivatott lélekkel szívták magukba a tudomány édes levegőjét. Vay Miklós a főiskola nevében köszöni meg Zsoldosnak a mű által szerzett fényt. Dóczy Imre így ír 1887-ben: Valóban kíváncsú, hogy olyan fárasztó munka méltó jutalmát találja, az meg épen nemzeti érdek, hogy a történetírás legnagyobb mestere hivatott tolmács útján történetírásunk okulására szolgáljon. 1888-ban pedig, a III. kötet megjelenésekor, örömet fejezi ki afelett, hogy Zsoldos munkabíró hangyaszorgalma s széles filológiai tanulmánya ilyen műkinccsel gazdagította irodalmunkat.

Mikor a görögpótló tanfolyamok megnyitlak, egymásután keresik fel Zsoldost levélben, hogy tankönyvül elfogadják munkáját. (Endrei Ákos, Dóra Elek) sőt 1890-ben a közoktatásügyi államtitkár szólítja fel, még a görögpótló törvény szerkesztése előtt (25408 sz. a.) arra, hogy milyen feltételek mellett volna hajlandó 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben rövidített iskolai kiadást sajtó alá rendezni; nyilatkozatot kér arra is, hogy a könyvet maga adja-e ki a miniszter megbízásából (ami jövedelmezőbb lenne), vagy megfelelő írói díj mellett átengedné-e a minisztériumnak. E felszólításra azt felelte, hogy a szünidőben előjárósága már más munkával bizta meg, tehát nem ér rá e könyvet megcsinálni, különben is magas ez az író az V. osztálynak. Ez a más munka az éremtár 400 frttal díjazott rendezése volt. Ezért nem vállalta a hosszú időre egyedülállónak s jövedelmezőnek ígérkező tankönyv szerkesztését! 1891-ben aztán megjelentek Hegedüs I. és Szilasi M. szemelvényes kiadásai. A Hegedüsénél jobbnak tartja Bartal (EPhK—1892. 406), a Szilasié ellen is sok kifogást emelt a kritika (EPhK—1892. 248.)

Demosthenes. Aki Thukydideszt ily sikerrel fordította le, az nagyobb önbizalommal s megedződöttebb akarattal foghatott a görög szellemi élet másik kiválóságának, az ókor legnagyobb szónokának, Demosthenes beszédeinek lefordításához. Már a Thukydides nyomtatása alatt hozzáfogott munkájához. Ceruzával írott vaskos kötetben megvan az első fogalmazványa is a 18 állami ügyben tartott beszédnek. Tizenhatot 1890 karácsony első napján írt le, harmadnapján már hozzáfogott a következő beszéd fordításához s bevégezte 1891 febr. 24-én. Másnap a 18-ik beszédhez kezdett. Bevégezte 1891 május 1-én. Majd vörös ceruzával áthuzott 15 beszédet, melyet időrendbe állítva letisztázott 1891 aug. 26-án. Az 1891—92-i értesítő szerint már az Akadémiához be is nyújtotta, a következő évi szerint e műve bírálat alatt van s nemsokára az Akadémia kiadásában meg is fog jelenni. De ez nem valósult meg. 1892 márc. 21-én küldte fel az Akadémiára. A bizottságon már át is ment s bírálat alá került a Westermann s Rehdantz alapján álló fordítás. A bírálók vörös, fekete s kék ceruzával végzett javítása ma is megvan a kéziratban (208—404 l.) (Mikor vissza került a szerzőhöz, ő ceruzával még javított rajta.) A 3 kevésbé hiteles beszéd első fogalmazásban maradt. Hogy sokára nem jött válasz, Zsoldos megsűrgette a Demosthenes dolgát. Azt felelték rá, hogy Gyomlay is dol-

gozik Demosthenesen, sőt a „Koszorúról“ c. beszéd készen is van, célszerű volna, ha együtt csinálnák meg a kisebb demegoriakat, mint a D. munkái I. sorozatának 1. részét. Zsoldos erre nem volt hajlandó s visszakérte a munkát. 1896-ban aztán megjelent Gyomlaytól a 2 legfontosabb beszéd (A hűtlen követség, A koszorúról) fordítása, mint Demosthenes beszédei II. részének II. kötete, akkor, mikor a II. rész 1. kötete, sőt az egész I. rész csak tervben volt meg s azóta sem láttak Gyomlaytól napvilágot. Mivel Gyomlay előtt a Becsek Sándoré (1870) az Incze Józsefé (1903), Földi Józsefé (1903), Bölcskeié (1907), Borsosé (1899, 1902), Télfy fordítása mind csak néhány beszédet tartalmaz, a Gyomlayé pedig nem folytatódik, óhajtandó volna, hogy a Zsoldos fordítása megjelenjen. Mert ő Demosthenes legjelentősebb s legfontosabb beszédeit fordította le, amelyek a szónoki beszéd jelentőségét messze túlhaladva nemcsak történeti fontosságuk, hanem elsősorú történeti tények is. Mindeniket bevezetéssel látta el s a jegyzetekben iparkodott rövid lenni. Az összes beszédek elé, ha megjelennek, terjedelmesebb bevezetést szándékozott írni. A Dindorf-féle lipcsei III. kiadás szövege szolgált alapul (1885) s a beszédekben előforduló verses idézeteket ő maga fordította le. Nincs benne több nehézkesség, mint a Gyomlayéban. Egyébként Thewrewk előadó a class phil. bizottság bírálójának, Gyomlaynak, a bírálatát elküldte Zsoldosnak, mely szerint a munka kellő átnézés után ki lett volna adható. Zsoldos azonban állandóan hallgatott s a tőle fordított beszédek ügye többé nem került napirendre.

Herodotos. Herodotos I—III. könyvét is lefordította. A kézirat ma is megvan. Az I. kötet 1—198, a II-ik 198—345, a III. kötet 345—468. l. terjedelmű. A III. könyv címe alá ez van oda jegyezve: 887. szept. 28. Ugy látszik tehát, hogy Thukydides után ehez akart fogni, de aztán Demosthenesbe kapott. A Geréb-féle fordítás 1892—93-ban jelenik meg, a Veres-féle pedig nem volt megfelelő, így az elsőség pálmája itt is a Zsoldosé lett volna, ha nem hagyja abba a fordítást.

Annales. Tacitus Annaleseinek jegyzetekkel ellátott fordításába is belekezdett 1883. április 11-én. Az I. könyvet befejezte 1884. okt. 26-án, a II-ikat dec. 24-én, a III-ikat kezdte 1885. január 1-én. Az I. füzet 293 l., de jelezve van a II. füzet megléte is. A Csiky fordítása 1903-ban jelent meg, így Zsoldos itt is első lett volna.

Ars poetika. Lefordította az Ars poeticát is az 1—408 sorig, összeállítván a 13 előtte lévő magyar fordítás jegyzékét. Sőt

kiadásra is előkészítette, jegyzetekkel ellátva. Mindkettő megvan kéziratban.

Tüzetesen foglalkozott Ciceroval; mintegy 600 velős mondást irt ki belőle. Néhány caputot (1—5, 40—42.) találtunk Sallustius Iugurthájának fordításából is. Nem lehetetlen, hogy ennek lefordításával is foglalkozott. Hagyatékában betűrendes görög szójegyzéket is találtunk. Mit akart csinálni vele, nem tudjuk. — És e négy mű ott maradt asztalfiókjában félbe hagyva, befejezetlenül, mint Arany Epilogusának tanúságai! Beszédes tanúi a vidéki tanár elzárt helyzetének, nehéz boldogulásának. Amikor megjelenhetnének, már elavultakká lesznek munkái, mégha úttörők voltak is.

Revizor. Az Akadémia megbízásából superrevizora volt Pászthory János 1897-ben megjelent Gregorovius-fordításának is. E Hadrián császárról németül 1884-ben kiadott mű magyar szövegén vörös tintával annyi javítást végzett (pl. a 478—521. l.), hogy voltaképen újra dolgozta az egészet. Rendkívül gondos átnézés dacára is maradt benne hiba, amit Tóth Béla a Pesti Hirlapban sietett kifigurázni.

Sallustius. Diákjainak használatára magyarázatos jegyzeteket irt a Catilinához s Iugurthához, a Pecz kiadásának szövegéhez alkalmazkodva. Felajánlotta előbb e jegyzeteket Lampelnek (1892. Vil. 1. X. 7.), aki bírálója véleménye alapján, mert bő és sok felesleges dolgot tartalmazó, törlés végett visszaküldte Zsoldosnak. Ő most (az 1893—94. isk. évben) a Sárospataki Irodalmi Körnek ajánlotta fel, mely aztán kiadta, és pedig a Catilinához irt jegyzeteket 1895-ben, a Iugurthához írottakat 1896-ban. A Catilina jegyzetek bevezetésében elmondja a szerző, hogy ő közepes tehetségű, de szorgalmas tanulók szükségéit tartotta szem előtt s e szempontból a Phil. közlöny bírálója szerint is bő (XX. 810), de jó és sikerült munka mindkettő. A Sp. Lapok bírálója szerint (1896. 659. l.) egy-két hibát leszámítva, sikerült mű. Ezzel kapcsolatban tervbe vette az Irodalmi Kör a klasszikusok magyarázatos kiadását.

Latin nyelvtan. Megbízást adott a Kör Zsoldosnak arra, hogy az I—II osztály latin nyelvtanát megcsinálja és pedig a filologia jelen fejlettsége színvonalán állva. 1895. jan. 22-én meg is kezdte egy latin nyelvben írását s 20 lapot meg is irt belőle, de akkor abbahagyta, mert a Kérészy-Szinyei syntaxisához nem volt kedve alkalmazkodni. Szerette volna, ha a görög nyelvtan megírására meg-

bizást kapott volna, mert véleménye szerint egy embernek kellett volna a latin s görög nyelvtant megírni és pedig előbb a görögöt, — de ezt Szinyei írta meg.

Latin irodalomtörténet. 1898-ban tanítványának használatára vázlatos áttekintését adja a latin irodalom történetének, előbb műfajok szerinti csoportosításban, azután az iskolai írók életét és műveit ismertetve. E könyvet az előljáróság utasítására írta (1892. júniusi gyűlés 8. jkvi. pont.)

Ókori lexikon. Dolgozótársa volt az Ókori Lexikonnak (I. k. 1902. II. k. 1904.) s abba 1897—8-óta 191 földrajzi s irodalomtörténeti cikket írt. Kéziratuk ma is megvan, s abból megtudhatjuk, melyik való tőle. Az I. kötetbe 106, a II. kötetbe 85 adalékot adott, melyek az EPhK. bírálója szerint (1905. 230.) kevésbé önállóak, inkább szabad fordítások, amelyekben helyelközzel 1—1 új adat is jelentkezik. Thukydidesről írt cikkét kifogástalannak mondja, jó magyar bibliographiával, de híjával van ez is minden különösebb eredetiségnek. A szigorú bíráló nagyon magas mértéket alkalmaz ez egyszerű lexikoni cikkekre nézve. Teljesen elegendőnek tartjuk, ha a tudomány újabb eredményeit felhasználva kimerítően s élvezetesen foglalja össze a tudnivalókat.

Pallas-Lexikon. 1893 szept. 29-én írt levélben Bokor József, a Lexikon szerkesztője felszólítja volt tanártársát, hogy lexikona számára a „görög dolgokat“ írja meg; főleg az ókori történelemre fektetvén a főszúlyt. Első terv szerint az összes ókori dolgokat ő írta volna meg, de Kuzsinszky ragaszkodott a római cikkekhöz, így Zsoldosnak a görög cikkek kidolgozása maradt. A IV. kötetnél kezdődött Zsoldos munkássága, de nevét a dolgozótársak közt nem találjuk.

Szerkesztősége. 1882-ben a 45. számtól (okt. 30.) kezdve 1883-ban egész éven át, 1884-ben V. 26-ig, a 21-ik számig bezárólag, társszerkesztője volt a Sárospataki Lapoknak. Ekkor megvált a laptól, mert Radácsi egyik cikke miatt megnehezített a szerkesztőségre s nem lehetett kibékíteni. Hiába írta neki Mitrovics, hogy Zsoldost „sokkal jobban szeretjük, hogy sem rossz professorokról lévén szó, ő jutna eszünkbe.“ Már 1883. november 24-én is vissza akart lépni, de ekkor sikerült érzékenységét legyőzni; 1884-ben azonban nem lehetett maradásra bizni. A lapot sok tanügyi s tudományos cikkel gazdagította. Pl. Kazinczytól leveleket közöl (1893, 1908) s nyelvtanirói munkásságáról cikket (1896), kit be-

választott az egyházkerületi gyűlés a tankönyvi bizottságba, ő készítette is egy tervezetet levélbelileg 1825-ben (melyet Váczy nem közöl), de a tankönyvet nem készítette el. Ir II. József császár debreceni látogatásáról is (1894.), ismertetést a Bartal könyvéről (1884.), a Dóczy könyvéről (1887). Ir még a Finály-szótár I. füzetéről (1882), a Grünwald Uj Magyarországaról, Kossuth szerepéről (1894), Toldyról (1905). s Kövy lemondásáról (1893.) Egyházi dolgokról is több cikke van. Nem helyesli pl. a vegyes házasságról szóló törvényt azért, mert nem mér egyenlő mértékkel minden felekezetnek (1894.) Közli a gömöri lelkészek számára irt latin instrukciót, (1895). Ir a protestánsok helyzetéről az 1859-iki patens előtt (1901) s a reverzálisokról (Őrálló), az 1790—91-iki vallásügyi tárgyalásokról (Sp. Füzetek 1904).

Tudományos cikkek. De nemcsak az egyházi lapokban, hanem a tudományos folyóiratokban is szívesen fogadták a cikkeit. A Phil. Közlönyben közölt bírálatában a peloponnesusi háborút nagyon ismerő szakértő tudása nyilatkozik meg. (1895. 3. sz.) Ugyanott 1896-ban Beregszászi Nagy Pál külföldi tartózkodásáról közöl adalékokat, a Numizmatikai Közlönyben (V. 1.) II. Rákóczi Ferencz miskolci pénzverőjét ismerteti. Dolgozott a pesti Prot. Egyh. és Iskolai Lapban (1881. 45.) s az akadémiai szótár számára (1901. októberben küld fel vegyes gyűjtési anyagot.) A Tanáregy. Közlönyben (1877. 6.) Liviusról ír egy cikket. Apró cikkeinek száma összesen félszáz. Tudós működéseért a Phil. Társaságnak 1895-től haláláig választmányi tagja volt.

Társadalmi s családi élete.

Szóljunk néhány szót társadalmi életéről! Ifjabb korában tevékeny részt vett az Irodalmi önképzőtársulatban, mely 1888-ban diszoklevéllel tüntette ki. Az Irodalmi kör kezelőbizottságának 1889. jan. 2-től 1905-ig tagja, s néhányszor bírálója is volt. 1874-től tagja volt a természettudományi társulatnak, a ref. tanár-egyesületnek, a középiskolai tanár-egyesületnek. Ez utóbbi tagságának 40-ik évfordulóján diszoklevéllel tüntette ki. Buzgó egyházilag volt, akit 1907-ben presbitterré is megválasztott a pataki egyház, melynek 1915. óta néhány évig pénztárosa lett.

Mint férj és családapa kifogástalan volt, bár zárkózottságból a családi körben sem tudott engedni. Jó kartárs és jó barát volt, azonkívül jó gazda, aki feljegyezte minden bevételt s kiadást. Azonban

vagyont gyűjteni nem tudott. Ifju korában vonzódott a költészethez s gyűjtötte a verseket, népdalokat. Hagyatékában több ilyen gyűjtemény maradt. Sőt maga is irt verseket. Kedves nótája volt: Sirhat, rihat az az anya.

Élete végén a túlfeszített munka, a gondok s a haza állapotján való aggodás megőrlték egészségét. Élőhalott lett, míg végre 1919. jun. 24-én hosszas betegségéből megváltotta a jóltevő halál. A főiskola saját halottjának jelentette ki, s a tanárok, tanulók és a község lakosainak nagy tömege kísérte utolsó útjára, a pataki lombos temetőbe.

*

Zsoldos életpályáján végigtekintve, bizonyos rezignáció szállja meg lelkünket: a vidéki tanár elzárt helyzete, nehéz boldogulása felett érzett melancholia. Mivé lehetett volna Zsoldos is, ha az irodalmi élet sodrába kerülve nem szorul háttérbe a tűzhöz közelebb levőkkel szemben? ! Így csak az asztalfiók számára dolgozott és elismerés csak kéziratának s az is csak halála után jut. Hogy a magyar tudományra mily mérhetetlen kár egy ilyen ember elnémulása, az szóval ki nem fejezhető.

ELLEND JÓZSEF
FŐGIMNÁZIUMI TANÁR:

SZÍVOS MIHÁLY
EMLÉKEZETE.

— Felolvastatott az 1922 június 19-én tartott főiskolai emlékűnnepélyen. —

Mélyen Tisztelt Közönség !

Az a férfiú, kiről emlékbeszédem szól: *Szivos Mihály*, földi életének 74 esztendejéből — mint tanuló, tanár és pénztári ellenőr — egyfolytában majdnem hat évtizedet töltött el főiskolánkban. E nagy idő alatt tanintézetünk sok örömteljes és nehéz napon és esztendőn ment keresztül. Az ő élete történetével való foglalkozás tehát tanulságos már azért is, mert míg benne és általa főiskolánk életének folyását is szemlélhetjük, egyúttal a kölcsönhatás viszonyosságánál fogva azt is látni fogjuk, hogy főiskolánk tanügyi életének egyik-másik mozzanata a *Szivos Mihály* életére s ennek berendezkedésére is elhatározó befolyást gyakorolt.

És aztán, más szempontból, annál tanulságosabb az ő életével való közelebbi megismerkedés, mert *Szivos Mihály* az ő külső megjelenésében s belső, szellemi életében és összes emberi tulajdonságaiban egyaránt a tősgyökeres magyar kálvinista professor jellegzetes megtestesítője volt. Magas és erős termete, széles vállai felett hatalmas feje hosszú szakállával, derült nézésű szemével s nyílt tekintetével, érces és mély hangja és hanghordozásának magyaros üteme adták meg az ő külsőséges emberi vonásait. Nyugodt, de könnyen felgerjedő s aztán hamar le is csillapodó kedélyállapota, pillanat alatt lánggra lobbanó, de nyomban utánna megbocsátásra is kész alaptermészete, jóságos lelke, továbbá világos gondolkozása, erős logikája, a nagyobb problémákat is könnyen meg- és felfogó szellemi képessége és egyenes észjárása *Szivos Mihálynak* olyan belső tulajdonságai voltak, melyek őt jóval a közepszerűség fölé emelték.

Emlékezzünk meg róla méltó kegyelettel s a főiskola szolgálatában szerzett érdemei után hálás elismeréssel!

* * *

Szivos Mihály 1840. augusztus hó 25-én született Gömör megye egyik kis községében: *Otrokocson*, hol atyja János abban

az időben a ref. egyház lelkipásztora volt. A ref. papi állás akkori viszonyaira jellemző s az otrokocsi pap kis fiának neveltetési körülményeire eléggé hátrányos lehetett az a körülmény, hogy amikor *Szivos János* otrokocsi papi hivataláról 1842-ben lemondott, — érthetetlen okból, mert egyháza jövedelmezőség tekintetéből nem lehetett az utolsók közül való, hisz utódául a hívek Török János rimaszombati professort hívták meg papjoknak, — lemondását a lemondott papnak és családjának az egyik egyházból a másikba való szomorú vándorlása követte, anélkül, hogy bárhol is véglegesen megtelepedhetett volna. Az egyházmegye először Sajókeszibe rendelte „*időtöltő pap*“-nak, s mikor a sajókeszi hívek nem választották meg papjoknak, Imolára helyezte el hasonló minőségben, ahonnan a bejei egyházba kellett vonulnia szintén időtöltőnek. A mikor aztán 1846-ban az egyházmegyei közgyűlésen *Tompa Mihálynak* bejei lelkészé meghívása már szóba jött, Szivos János „hálásan köszönvén az egyházmegyének atyáskodását, mellyel őt az otrokocsi papságról történt gondolatlan lemondása óta boldogítani törekedett, magát továbbra is ajánlja“ ugyan, de már belefáradott a papi állás után való reménytelen küzdelembe s mint-hogy Mihály fiának rendszeres iskoláztatása is ezt követelte: letelepült földművelőnek eleinte Otrokocson, később pedig, mikor Mihály a sárospataki főiskolába lépett, Alsószuhára¹.

Szivos Mihály elemi iskoláit atyja oldala mellett Otrokocson, az I—II. és a III. gimnáziumi osztályt pedig — ugyancsak kitűnő eredménnyel, — Miskolcon végezte be.

A sárospataki ref. főiskolába az 1853—4-ik iskolai évben lépett, a főgimnázium IV. osztályába iratkozván be, melynek akkori vezetője *Soltész Ferenc* s tanárai Árvay József, Finkei József, Somossi István voltak. A gimnáziumi tanfolyamot az 1857—8-ik iskolai évben végezte be s a felsoroltakon kívül Bakó Dániel, Csoma Mihály, Molnár István, Pálkövy Antal és dr. Soltész János tanároktól tanulta a rendes tárgyakat. Abban az osztályban tanult, melynek létszáma az akkori időkhez képest nem is nagy szám: 40—50 között váltakozott s melynek tanulói között *Szivos Mihály*, dacára állandóan tiszta kitűnő tanulási eredményének s dacára annak is, hogy osztályzata a rangsorban elébehelyezettek egyiké-

¹ Szivos János bejei időtöltő papságáról Tompa is megemlékezik Fekete Könyvének 2. sz. feljegyzésében.

nek-másikának osztályzatánál jobb is volt, — az akkori feudális u. n. urfi-rendszer idejében — csak hatodik-hetedik diák lehetett. Pedig erkölcsi viselkedése is mindvégig szelid és feddhetetlen, figyelme éber és feszült, szorgalma ernyedetlen volt s a mi a későbbi *Szívos Mihályt* is állandóan jellemezte, írásbeli munkálatai már akkor is „*elegáns*“ érdemjegyekkel tűntek ki.

Gimnáziumi pályájának befejezésével *Szívos Mihály* tehát a főiskolai tanulmányokra, a szó igaz jelentése szerint, valóban éretten és felfegyverezve léphetett át az akadémiába. És átlépett már akkor azzal a nagyratörő elhatározásával, — ami több belső és külső körülményből igazolást nyer, — hogy professorrá s lehetőleg pataki professorrá küzdi s képezi ki magát.

Az 1858—9 ik iskolai évben filozofusnak iratkozott be s főleg nyelvészeti és bölcsészeti tanulmányokat hallgatott. A következő iskolai évben lépett a szigorúbb értelemben vett theologiai tanfolyamra, melyet az akkori tanulmányi rendszer szerint három év alatt végzett el. Azután még két éven át maradt mint esküdt deák a főiskola kebelében, az 1862—3-ik iskolai évben a gimnáziumban és a képezdében segédtanárként, a következőben pedig elemi osztálybeli tanítóként működött. Akadémiai pályája alatt, szegénysorsú ifjú módjára nevelősködött, különösen az Ónody- és a Mikey-családnak akkor itt tanuló fiait istápolván tanulmányaikban.

Szívos Mihálynak az alatt a hat iskolai év alatt, míg akadémiai pályáját bevégezte, a lehetőségek és a kedvező alkalmak egész sora állott rendelkezésére, hogy ismereteit gyarapíthassa s képességeit fejleszthesse. A főiskolának tudományos eszközei, gyűjteményei, múzeumai mellett, melyek bőségesen kielégítették vágyakozását a tudományos szemlélődés és buvárkodás után, tanárai voltak reá nagy hatással. *Erdélyi János, dr. Heiszler József, dr. Szeremley Gábor, Zsarnay Lajos, Kálniczky Benedek* adták elő akkor a főbb theologiai kollégiumokat, kik egyházi és tudományos téren széles körben elismert tekintélyek voltak, s akik közül kettőt a magyar tudományos Akadémia is kitüntetett, mikor tudós érdemeik alapján tagjainak sorába választotta.

Ilyen környezetben és ilyen kedvező tanulmányi feltételek mellett *Szívos Mihály* fel is használta a kínálkozó alkalmakat és lehetőségeket a maga művelésére. Bizonyosága ennek az is, hogy osztálytársai között egész akadémiai pályáján, ugyszólván, *verseny-társ nélkül első eminens volt*, főleg pedig az, hogy a tanári kar

az ő kezdő írói munkásságát három ízben is jutalmazta pályadíjaknak elismerő odaitélésével.¹

Azokat a biztató reményeket, melyeket egy szép tehetséggel megáldott s magasabb célokért küzdeni akaró tanuló elé kitűzhetünk, *Szívós Mihály* tehát valójában be is váltotta. Tanulótársai által szeretve és nagyrabecsülve, tanárai által többszörösen kitüntetve s az iskola által megjutalmazva végezte be tanulói pályafutását. Nem volt már messzire s nem is váratott magára sokáig küzdelmeinek méltó pályabére: a tanári katedra, melyen szavai szerint „lelke egész hajlamával csüggött” s amelyet igen diszes és fontos hivatalnak tartott.²

Vágó József, a miskolci ref. főgimnáziumban a mennyiségtan és a természettan tanára 1864. április havában tanszékéről lemondott. A miskolci ref. egyháztanács, mint a miskolci ref. főgimnázium fentartó testülete, az így megüresedett tanszékre nagy bizalommal *Szívós Mihályt* választotta meg rendes tanárnak, ki még ugyan el sem hagyta a főiskolát, de akinek szép készsége már az iskola falain kívül is ismeretessé vált.

Természetes, hogy az alatt a rövid idő, mindössze is másfél esztendő alatt, míg *Szívós Mihály* a miskolci főgimnázium tanára volt, valami jelentősebb tanügyi sikert vagy tanulmányi eredményt nem mutathatott fel. Tanári pályájának legelején tanításaira való előkészülése s hivatali kötelességeinek teljesítése mellett főleg azon munkált nagy buzgósággal, hogy a tanintézet természettani gyűjteményét modern kísérleti eszközökkel szerelhesse fel.³

A pataki tanári állást jóval hamarabb érte el, mint azt remélte. *Tóth Miklós* pataki főgimnáziumi tanár u. i, kit az egyházkerület csak négy évvel azelőtt választott meg s a II. osztály vezetésével bízott meg, 1866. márciusban elhunyt. Az egyházkerület 1866. május 1-én tartott közgyűlésében *Szívós Mihályt* választotta meg helyébe nagy bizalomra mutató szótöbbséggel főgimnáziumi tanárnak⁴ s minthogy abban az időben főgimnáziumunk négy alsó

¹ Főiskolai értesítők az 1861^{1/2}, 1862^{2/3}, 1863^{3/4} iskolai évekről. — Pályamunkák a sárospataki főiskolából. Első kötet. 1863.

² Főiskolai és egyházkerületi levéltár. C. LXXXV. 41925 sz. okmány. *Szívós levele a püspökhöz.*

³ A miskolci ref. főgimnázium tanári értekezleteinek jegyzőkönyvéből *Csorba György* főgimn. igazgató közlése.

⁴ 1866 évi május hó 1-én kezdődött egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 20. sz. határozata.

osztályában az osztályrendszer divatozott, az ujonnan megválasztott tanár a II. osztály vezető tanára lett s ebben az osztályban az összes rendes tárgyak tanítása reá bízott.

Kétségtelen, hogy Szívos Mihály képzettségénél, képességénél s feltörekvésénél fogva többre volt hivatva valamely alsóbb gimnáziumi osztály vezetésénél. És pillanatra úgy is látszott, mintha a Gondviselés megadná a kedvező alkalmat arra is, hogy szaktudományának magasabb részét katedrából hirdethesse s képzettségének és belső hivatásának megfelelő állást nyerhessen el éppen az akadémiában.

Az 1865. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlésen u. i. báró Vay Miklós főgondnok megnyitó beszédében széles alapokon nyugó programot adott arra, hogy a sárospataki akadémia a szabad tanítás és tanulás elvei alapján egyetemi színvonalra emeltessék. Az akadémia reformjának egyik eszközéül — addig is, míg az akadémiai rendes tanérok száma növeltenék, — akadémiai *magántanúrok, docensek* alkalmazását ajánlotta, kiket ilyenekül, tudományos képzettségük s előadási képességük alapján az akadémia tanári kara ismer el, alkalmaz és akik idővel rendes akadémiai tanszékekre is érdemesíthetők. Az egyházkerület a főgondnok előterjesztése értelmében az akadémiának egyetemi színvonalra fejlesztését elhatározta¹ s a tanári kar — bárha tagjai közül egyik-másik, például Erdélyi János is,² az egyetemi színvonal elérésében nem igen bizakodott — a nagy tanügyi átalakulás módozatait s ezek között a magántanárok alkalmazásának feltételeit is megállapította, az egyházkerület pedig e megállapodásokat elfogadta.³

Ilyen előzmények után, 1866. augusztusában az akadémiai tanári karhoz benyújtott előterjesztésében Szívos Mihály is jelentkezett a magántanárságra. Az akadémiai tanári kar őt docensül elismerte, alkalmazta s ő az 1866/7-ik iskolai év első felében a trigonometriát és alkalmazását, a második félévben pedig tisztán a háromszögtant adta elő.⁴

¹ 1865 évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 2. és 3. határozata.

² Erdélyi János levele Hegedüs Lászlóhoz, Sárospataki Hírlap 1918. évi. július 27. sz.

³ 1865 évi őszi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 137 pedig e megállapodásokat és 1866 évi őszi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 144. sz. határozata.

⁴ 1866. iskolai évi Értesítő 6 h.

Még kecsegtetőbb kilátások nyíltak meg *Szívós Mihály* tanári ambíciója előtt, mikor az akadémiai tanári kar, bizva a főiskola anyagi állapotának fokozatos erősödésében, azt a javaslatot terjesztette az 1867 évi őszi egyházkerületi közgyűlés elé, hogy az akadémiában szerveztessék és töltsék be egy mennyiségtani és egy természettani tanszék.¹ A közgyűlés el is határozta egy mennyiségtani-természettani egyesített tanszék szervezését² s erre a tanszékre akadémiai rendes tanárnak *Zsindely Istvánt*, a főgimnázium felsőbb osztályaiban a mennyiségtannak és a természettannak tanárát, — ki tanári szolgálatai idejére nézve *Szívós Mihály* előtt állott, — választotta meg, — míg *Szívós Mihályt* a *Zsindely* tanszékére léptette elő.³

Az ügynek ilyen fejlődésében azonban meglepő incidens lépett közbe. *Zsindely István*, kivel az egyházkerület határozatát nyomban közölték, kinyilatkoztatta, hogy a tanszéket több fontos okból *nem* fogadhatja el.⁴ Igen valószínű, hogy ez a nagy realista maga sem bízott a *Vay Miklós* iskolafejlesztő eszméinek megvalósíthatásában s közelebbről nem bízott a főiskola anyagi erejében ahoz, hogy egyetemi szintvonalon álló természettani szertárt szervezzen s azt a fejlődés útján meg is tarthassa.

Zsindely Istvánnak ez elhatározásával *Szívós Mihályt* két oldalról is keserű, mondhatni tragikus csalódás érte. Egyfelől nem taníthatta szaktárgyait a főgimnázium felsőbb osztályaiban emelkedettebb nézőpontokból, másfelől minthogy az egyházkerület elállott az akadémián a matematika-fizikai tanszék betöltésétől⁵, *Szívós Mihálynak* le kellett mondani arról a reménykedéséről is, hogy valaha az akadémiába juthasson. Az 1868—9-ik iskolai év mindkét felében mint rendkívüli akadémiai tanár még előadta ugyan az algebrai analizist, de éppen e ponton s éppen ettől az időponttól kezdve mintegy megtorpant *Szívós Mihálynak* eddigelő folyvást harmonikusan emelkedő életpályája s úgy látszott, mintha

¹ 1867. évi aratási egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 108. sz. határozata.

² 1868. évi aratási egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 58. sz. pontja.

³ 1868. évi aratási egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 11. sz. pontja.

⁴ 1868. évi aratási egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 12. sz. pontja.

⁵ 1869. évi őszi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 39. számú pontja.

a nagyot csalódott ember ettől fogva minden magasabb tudományos ambíciójáról lemondott volna.

Hanem aztán éppen abban nyilvánult meg *Szívós Mihálynak* nagy emberi bölcsessége, hogy e keserves csalódás után sem vesztette el magasratörő lelkének egyensúlyát. Tudományos ambíciói mellől. — Öszébb vont vitorlákkal, — tanítói és nevelői hivatásához tért meg a II. osztályba, ahol a Sárospatakon eltöltött 36 évi tanári szolgálatából egyfolytában 34 éven át majdnem változatlanul ugyanazokat a tantárgyakat: magyart, latint, földrajzot, történelmet, számtant tanította.

Kétségtelen, hogy nagy lemondás és erős lelki elhatározás kellett ahhoz, hogy *Szívós Mihály* három évtizednél hosszabb ideig egyfolytában ugyanabban az osztályban ugyanazokat a tárgyakat tanítsa. Ehez a sok tekintetben szellemi malomtaposáshoz valóban az ő derült kedélye, jóságos lelke, szellemi frissége volt szükséges. A kötelességek férfias teljesítésének élénk érzete mellett, apró tanítványaival szemben a tanulás és tudás nehézségeinek lehető megkönnyítése, a követelmények mérséklésével, lejjebb szállításával és az akadályok megkerülésével, a hibák és hiányok jóakarató elnézése, a fegyelem és rendtartás fogyatkozásainak szelid bánásmóddal s feddéssel, legfeljebb érces hangjának magasabbra emelésével való megrendszabályozása, az engesztelékenység, megbocsátás és a gyermeki lélekre közvetlen hatni tudás jellemezte *Szívós Mihály* oktatói és nevelői munkáját. Nyíltan hangoztatott szépséges elve volt, hogy gyermek-tanítványainkkal szemben nem annyira a biztos tudásra, mint inkább a tanulásra való reá szoktatásra, a jóra való hajlandóság felébresztésére és ébrentartására s a jóakarató engedelmességre kell a nagyobb súlyt fektetnünk.

Tanári és iskolai elfoglaltatása mellett *Szívós Mihály* alkalmat talált arra is, hogy *írói munkásságával* gyarapítsa érdemeit. Nyomtatásban megjelent első munkája az az egyházi pályamunka, melyet az akadémiai tanári kar javaslata alapján az egyházkerület kinyomatott. E dolgozatnak belső értéke, magyaros gondolkozása s folyékony irálya szerzőjének már akkor sem közönséges írói képességeire mutattak. Azok a beszédek, a melyeket az arra hivatott egyének *Zsarnay Lajosnak*, a miskolci egyház papjának és a tiszáninneni ref. egyházkerület püspökének elhunytá alkalmával elmondtak, gyűjteményes füzetben együtt is megjelentek. Köztük van *Szívós Mihály*, akkori miskolci tanár emlékbeszéde is a nagy pap felett, melyet

a miskolci u. n. új templomban mondott 1866. június 17-én. Ezt a beszédet a közvetlenség, a melegség és a tiszteletnek az a megnyilatkozása teszi bensőséggé, melyet Szívós Mihály az elhunyt kiváló férfit, az ő egykori tanára iránt mindenkor érzett. De értékessé teszi azt tartalmas volta s az elhunytat jellemző életrajzi és történeti adatok gondos egybeállítása is. — „*A villamosság történeti fejlődése az újabb korig*“ című dolgozata, mely a szép multu Sárospataki Füzetek 1869. évfolyamában jelent meg, szakértekezés a fizika története köréből. Kiindul a villamossági ismeretek kezdő korából s eljut a Faraday-féle korszakalkotó felfedezésekig és egybeállítja a közbe eső időközben a tudománykörből azokat a nagyobb értékű és jelentőségű felfedezéseket, melyek nemcsak a villamosság történetének, hanem egyuttal az emberiség művelődésének is jelző oszlopai. A dolgozat, Szívós Mihály korának látóköréből, értékes és jól tájékoztató összefoglalás. A középiskolai oktatás céljait szolgálja két kötetes „*Egyetemes Földírat*“-a, melynek első része Európát, második része pedig Ázsiát, Afrikát, Amerikát és Ausztráliát tárgyalja s a mely két kiadásban is megjelent. A három kiadást ért „*Magyar-Latin Zsebszótár*“-t Soltész Ferenc, Kérészy István, dr. Soltész János és Szinyei Gerzson tanárokkal együtt szerkesztette. — Ezen kívül tevékeny részt vett Szívós Mihály az Irodalmi Kör munkásságában is s buzgalmával és szakszerű bírálataival a Kört híven támogatta céljainak elérésében. — Több főiskolai tanár társaságában közreműködött végül annak a bizottságnak munkásságában is, melyet a tanügyi bizottság arra küldött ki, hogy készítsen olyan tantervet, mely helyi viszonyainknak, igényeinknek is megfelel s egyuttal egyöntetűséget teremt főgimnáziumunk s a többi hasonló rendeltetésű középiskola belső élete között.¹

Szívós Mihály ezek mellett főiskolánkban alig méltányolható s értéke szerint *kellőleg alig is méltányolt*, de ennek dacára is lelkes és értékes szolgálatot végzett *mint a főiskola tápintézetének felügyelője*, mely tisztségét a tanári kar, az igazgató-tanács s az egyházkerület meg-megújuló bizalmából, egyfolytában 27 éven át viselte. E szolgálatában mutatkozott Szívós Mihály az egész főiskolai tanuló ifjúság nagy jóakarójának s testi jóléte és fejlődése hűségese gondozójának.

¹ 1879—80. tanévi Értesítő 16 lap, 1884—85. és 1885—86. tanévi Értesítők 45, illetőleg 28 lap.

A főiskolának ifjú tápintézetét, mely az 1859—60-ik iskolai évben nyílt meg s nagy nehézségekkel küzdött, az 1876—7-ik iskolai év elején vette gondjai alá s már egy iskolai év lefolyása alatt erélye és buzgalma mind a berendezést, mind az ellátást illetőleg minden addigi panaszt megszüntetett.

Felügyelőségének második évében a tápintézet részére az iskolai főépület déli szárnyán a régebbinél sokkal tágasabb és világosabb helyiséget rendeztetett be. A következő 1878—9. iskolai évben az u. n. felszolgáló ingyenesek s állandó szolgálka alkalmazásával megtette az első lépést a felszolgálás jobbítására. — Az 1890-ik évben felmentette a tápintézeti ifjakat az alól a teher alól is, hogy evőeszközeiket magokkal vigyék az étkezéshez, mert ettől fogva a főiskola maga gondoskodott a tápintézeti ifjak evőeszközeiről s ivópoharairól. — Az 1896—7. iskolai évben történt a kezdő intézkedés arra, hogy az étkezéshez fehér abrosszal való boríték használtassék s ekkor szabadultak fel az ifjak az alól a kényelmetlenség alól is, hogy az étkezéshez szükséges kenyér-adagokat magokkal hozzák, mert ettől fogva a kenyeret is a tápintézet szolgáltatta. — Ezeken kívül kiváló gondját képezte Szívos Mihálynak az is, hogy a tápintézet külső és belső állapota s rendszabályai a kor színvonalán álljanak.

Mindezek a magokban és egyenként kicsiknek tetsző javítások és építgetések tápintézetünket a *Szívos Mihály* felügyelősége alatt oly mértékben emelték, hogy néki felügyelői tisztének utolsó éveiben — a gömöri egyházmegyének tápintézetünkkel szemben az egyházkerülethez terjesztett munkálata alapján, — nyugodt öntudattal állhatott módjában kinyilatkoztatnia és számszerűleg is kimutatnia, hogy a főiskola tápintézete *ellátás tekintetében* a hasonló célú vidéki intézmények között mindjárt a debreceni ref. főiskola tápintézete után következik, *jótekonyság tekintetében* pedig éppen a legelső.

Kivette aztán ezek mellett Szívos Mihály a maga köteles részét tanintézetünk *igazgatási munkájából* is. Két ízben: az 1869—70 és az 1876—7. iskolai évben a főgimnázium igazgatója volt s mint kezdő sárospataki tanár és a gimnáziumi szék jegyzője ő állította össze a főgimnázium 1867—8. iskolai évi értesítőjét is. Hosszabb-rövidebb ideig: 3—4 évig viselte odaadó hűséggel és pontossággal a tanári nyugdíjintézet, az egyházkerületi küldöttség, a gazdasági választmány és a tanári tanácskozmányok jegyzői

tisztségét.¹ Az 1873—4-ik iskolai évben ideiglenesen a pénztári ellenőri állást is viselte. Ha aztán a körülmények úgy hozták magokkal, készséges magafeláldozás árán is, vállalkozott tanártársainak több ízben időleges, három ízben pedig tartósabb helyettesítésére is. Sőt még az akadémiai ifjúságnak is rendelkezésére bocsátotta szabad idejét, mikor egy évtizednél hosszabb ideig viselte az akadémiai ifjúsági sakkegylet tanárelnöki tisztségét.² Viszont az egész tanulói ifjúságnak óhajtott szolgálatot tenni azzal, hogy a gyorsírásnak meghonosítása céljából, a gyorsírás megtanulásáért Pestre ment, hogy így főiskolánkban a gyakorlati tantárgy tanítása sikeres lehessen.³ Nem rajta mult, hogy jó igyekezetét teljes eredmény nem koronázhatta.

Férfiasan igyekezett megfelelni azoknak az *egyházi és közéleti megbízatásoknak* és megtiszteltetéseknek is, melyekkel a közbizalom felruházta. A sárospataki ref. egyháznak presbitere volt. A sárospataki takarékpénztárnak megalakulása óta, *46 éven át* napibiztosi, számvevősegi, számvizsgáló-választmányi és felügyelő bizottsági tisztségét viselte. A helybeli fogyasztási és értékesítő szövetkezethez két ízben volt elnöke s különösen második elnöksége idején a szövetkezet érdekeiért igen sokat munkálkodott.

Mindezeknek elősorolása után mulasztást követnénk el, ha meg nem emlékeznénk *Szívós Mihály belső életének, lelki világának* néhány olyan tulajdonságáról, melyek őt emberi mivoltában közelebbről is szemeink elé állítják.

Szerette a társas életet, a barátságot és sokra becsülte meghitt barátait. Kedvvel vett részt a szórakoztató társas összejöveteleken, bárha szórakozása legtöbbször alig terjedt túl a jóízű, derűs, passzív részvételnél; fel-felderült az ötletes, a sziporkázó szellemességen, anélkül azonban, hogy maga tevőlegesen részt vett volna a jókedv, a kedély, a szellemesség felélesztésében, noha gondolatokban, ötletekben, szellemességben gazdag volt maga is. Önmérséklete az étel és ital élvezésében közmondásos volt. Bölcs életelve szerint a maga étel és ital adagjainak elfogyasztása után távozott a társaságból, bármekkora szellemi élvezetet és szórakozást ígért volna is további ottmaradása. Bizonyára a következő órák és napok feladatainak és kötelességeinek érzete unszolták erre is,

¹ Iskolai értesítők az 1866—7. 1874—5 iskolai évekről.

² Iskolai értesítők 1878₄—1895₆-ig.

³ 1870. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 10 és 15. sz. pontja.

A természetnek szerető és megértő barátja volt. Kedvelte a vadászatot, de nem annyira a zsákmányért, mert a vadban való duskáló pusztítást korholta és elítélte, hanem a természet szépségeiért s e szépségekben való gyönyörködésért járta, míg csak tehetette, az erdőt és a mezőt.

Nagy élvezettel és rátermettséggel ültetgetett és termesztett s a termelésben is a nemesebb fajokat válogatta ki. Kicsiny, jókarban tartott szőlőcskéjén kívül, a várostól sokszor órajársnyi távolságban, pár négyszögölnyi földterületet bérelt, hogy azon ismert gondosságával a dinnyék válogatott fajait termelhesse.

Még szórakozásaiban s szórakoztató játékaiban is a nehezebbet, a szellemesebbet kereste: a sakkot, a wheat-et, hol — mint mondani szokta, „eszes technikával vagy szellemes ötlettel lehetett elragadni a győzelmet az ellenféltől.“

* * *

Főiskolai szolgálatának 25 esztendőös fordulóján a tanári kar és az előljáróság a teljes elismerés és a hálás méltánylás szavaival üdvözölte Szívós Mihályt s az akkori közigazgató szavai szerint a tanári kar és az előljáróság szerető megemlékezése még édesebbé tette öntudata boldogságát, mely abból származott, hogy lelki és testi törődéssel járt munkakörében kötelességét hiven töltötte be, s hogy fáradalmas munkájának eredménye alkotó elemévé vált újabbkori művelődésünknek.¹

Harmincnyolcévi miskolci és sárospataki tanári szolgálata után az igazgatótanács 1902. júniusi ülésében kérte nyugalomba helyezését s mikor a vallás- és közoktatásügyi miniszter nyugalmazását elrendelte, megható sorokban mondott bucsut a főiskolának: „Bucsuzom — úgy mond, — könyörögve, hogy áldja meg az Isten mind a két kezével a mi szeretett főiskolánkat, annak minden intézményét, áldja meg mélyen tisztelt előljáróimat, szeretve tisztelt kartársaimat s az egész tanuló ifjúságot“. A főiskolai igazgatótanács s az egyházkerület Szívós Mihály hosszú, sikeres főiskolai szolgálataért őszinte köszönetét és elismerését fejezte ki, áldást kívánt a tanári pályáról távozónak s érdemeit jegyzőkönyvében örökitette meg.²

¹ 1891—2. iskolai évi Értesítő 12,13 lap. 1892 évi januári igazgató-tanácsi jegyzőkönyv 30 pont.

² 1902. júniusi igazgató-tanácsi ülés 10. és szeptemberi igazgató-tanácsi ülés 6. sz. jkvi pontja. 1902 őszi egyházkerületi közgyűlés 12. sz. határozata.

A főiskola azonban egyelőre még nem nélkülözhetette Szívos Mihály sokszorosán kipróbált munkaképességét. A gazdasági választmány u. i. az akkor üresedésben lévő pénztári ellenőri állásra egyhangulag és egyedül őt hozta javaslatba, aki mint helyettes pénztári ellenőr is hivatott szakembernek bizonyult. Az igazgató-tanács a javaslatához hozzájárult s az egyházkerület a legteljesebb bizalommal választotta meg Szívos Mihályt az ellenőri tisztre.¹ E munkakörében is hasznos és értékes szolgáltatokat végzett, különösen az új leltáraknak s az új Vay-Mocsáry alapítvány pénztári könyvének elkészítésével.²

Csak ereje fogytával s növekedő betegeskedése kényszerítése következtében vált meg 11 évi szolgálata után ellenőri tisztségétől s vált ki véglegesen a főiskola szolgálatából. Az igazgató-tanács és az egyházkerület, a főiskola mély szeretetétől áthatott munkásságáért ismételtlen és újolag hálás köszönetét és elismerését nyilvánította.³

Ő pedig fájó lélekkel, de azzal a felemelő öntudattal vett végleges búcsút a főiskolától, hogy 47 évi szolgálatával tőle telhetőleg visszafizetni és meghálálni igyekezett a főiskolától vett anyagi és szellemi javakat s mint a hazának hű és igaz fia ezekkel és ezekben is hűséggel róttá le kötelezettségét a haza kulturája iránt...

Végezetül családi viszonyairól említsünk fel annyit, hogy még miskolci tanár korában lépett házassági frigyre *Szabó Irmával*, Szabó Bertalan helybeli birtokos leányával. Házasságát az áldások Istene tizenegy gyermekkel áldotta meg, kik közül azonban csak ötöt nevelhetett fel, a többit az Úr korán magához szőlította. Az 1901-ik esztendő január hónapjában felesége is elhunyt. — felnövekedő gyermekei is lassan-lassan kiszakadtak a családból, míg végre is szíve szerettei közül egyedül *Irén* leánya maradt oldala mellett, hűséges gondozójául, szerető ápolójául és támogatójául arra a hosszú-hosszu útra való előkészülésében, melynek kapuja az 1914. év augusztus havának 6-án tárult fel a földről távozó Szívos Mihály áldott emlékü szelleme előtt.*

¹ 1902. szeptemberi igazgató-tanácsi ülés 41. és őszi egyházkerületi közgyűlés 1907. határozata.

² 1906 évi februári igazgató-tanácsi ülés 36. és 1907 évi ig. tanácsi ülés 65. sz. határozata.

³ 1913. évi áprilisi igazgató-tanácsi ülés 48. és tavaszi egyházkerületi közgyűlés 44. sz. határozata.

* Az emlékbeszédet a szerző közbejött elhunytja miatt dr. Batla István tanár olvasta fel.

DR. BATTÁ ISTVÁN
FŐGIMN. R., EGYETEMI M.-TANÁR:

AZ ENERGIA-MEGMARADÁS ELVÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Az energia megmaradásának elvét, a fizikának ezt a fundamentális törvényét, az újabb időkben két oldalról is veszély fenyegette: a radioaktivitás jelenségei s a relativitás elmélete részéről. Mélyebb vizsgálódások és nyugodtabb megfontolások nyomán ma már megállapítható, hogy az alapelv rombadőlésének gondolata indokolatlan volt. A radioaktivitás jelenségei nagy mértékben bővítették és mélyítették az energia forrásaival vonatkozó ismereteinket, de az energia megmaradásának elvét nem döntötték meg. A relativitás forrongó elmélete pedig az elv hatáskörét nemcsak nem szűkítette, hanem határozottan és lényegesen megnövelte azzal, hogy a tömeg- és az energia megmaradásának a klasszikus fizikában egészen különálló alapelveit, — az energia tömegjellegében, — egyetlen törvénnyé: legegyszerűsebb érvényű és legáltalánosabb jelentőségű fizikai alaptételünkkel olvasztotta össze.¹

Természetes, hogy ezek az új, a filozófia és a természettudományok szempontjából egyaránt igen fontos eredmények, a tudománytörténet munkásainak a figyelmét is az energiamegmaradás elvének — különben régtől fogva kutatott — kialakulási folyamatára irányították. Igyekeznek az elv fejlődésének legapróbb részleteit is kinyomozni s a tudomány történetében méltó helyet biztosítani mindazoknak, akik, több vagy kevesebb érdemmel, a nagyhorderejű elv előmunkásaivá avathatók. A régebbi kutatások² s az újabb nyomozások³ adatainak összevetése arra a meglepő

¹ V. ö. Einstein: A kül. és ált. relativ. Termitt. Pótf. 1919: 9–10. l.

² L. Berthold, Du Bois-Reymond (Pogg. Ann. 157: 342), Klein (Prinzipien d. Mechanik, Leipzig 1872), Mach (Die Geschichte d. Satzes d. Erhaltung d. Arbeit, Prag 1872), Dühring (Krit. Gesch. d. Prinz. d. Mechanik, Leipzig 1877), Januschke (Das Prinzip d. Erh. d. Energie, Leipzig 1897.) tanulmányait.

³ V. ö. Gerland: Gesch. d. Physik. München 1913: 445, O. Lehmann: Zum 100. Geburtstag v. R. Mayer, Karlsruhe 1916, Mitt. z. Gesch. d. Natw, u. Med. 1917—16: 47.

eredményre vezetett, hogy a 18. század közepétől a 19. század negyvenes éveig,¹ az elv fejlődésében valóságos folytonosságszakadás állott be. Mint Haas, az ismertnevű lipcsei fizikus megjegyezte: nincs senki, aki a jelzett időszakban, a csirájában oly régi keletű elvet bármi alakjában vagy vonatkozásában akárcsak említené is.² Emiatt az eredmény és észrevétel miatt különösen érdemesnek tetszik épen a *kritikus időkből*, t. i. 1829-ből idéznünk épen egyik magyar természetbölcselelőnknek a természeti erők összességének állandóságára vonatkozó gondolatait és fejtegetéseit.

* * *

1828-ban két buzgó magyar író: Lánghy István „hajdani gazdatiszt” és Lencsés Antal „hajdan a gazdasági tudományok és mesterségek professzora”, elhatározták, hogy szegényes természettudományi irodalmunk fellendítésére, egy hetenként kétszer megjelenő „folyóírást” adnak ki. Az ige testet öltött s Lánghy és Lencsés közös szerkesztésében, 1829 január 3-án megjelent „A Természeti Gazdasági és Mesterségi Esméreték Tára” címet viselő folyóirat első füzeté. A második szám január 7-én jelent meg. A szerkesztők, „hogy egy közönséges nézőpontot szerezzenek, mely minden előadásuknak eggyesítő közalapja lehessen”, egy kis programmértekezést közölnek itt, „Elmélkedés a Természetről” c. alatt. Ebből az elmélkedésből³ idézzük a következő gondolatokat:

„Minden testi tárgyaknak, melyek a tért betöltik, és a melyeket érzékeink által észrevehetünk, valamin kell alapodniok, a mi által a tér betöltésére alkalmasak. Ezen valamit, ezen térfoglaló tárgyat *szernek* nevezzük. Azonban e nevezett alatt itt nem értjük a testeknek látható formában, és alkatban megjelenő és észrevehető részeit, hanem csak azon érzékhaladó és csak az értelem által felveendő valót, mely a testeknek, ugymint észrevehető *térfoglaló valóknak* alapjául szolgál...

A testvilágban a természeti testek folyvást változnak, és különbözőféle tűneményeket állítanak előnkbe. Minthogy az ész ok nélkül semmi változást sem vehet fel, a tűnemények vizsgálódásánál

¹ Mohrnak—Tait értékelése révén híressé vált értekezése (Über die Natur d. Wärme) tudvalevőleg csak 1837-ben (Zeitschr. f. Phys. 5: 419), R. Mayer értekezései pedig csak a negyvenes évek elején jelentek meg.

² L. Archiv f. d. Gesch. d. Natw. 2: 218.

³ Term. Esm. T. 17—30. l.

pedig azoknak látható, és észrevehető okait szinte csak tüneményeknek kell venni, tehát végre kényszerítetik az értelem oly valamely *érzékhaldó valót* venni fel, mely a tüneményeknek, vagy a testek változásának okául szolgál. Ez *erőnek* nevezetik. Az erőket pedig akárminők legyenek is azok, sohasem kell magokra hagyva gondolni, mert ilyen állapotban az egész mindenségben seholsem találtnak; hanem mindenkor valamely természeti szerrel, vagy természeti testtel, melyekre és melyek által munkálódnak, egyesülve vagynak . . .¹

A természetben pedig nemcsak a szerek, hanem a már egyszer alkotva lévő tehetségek is állandóan fentmaradnak; nem elég, hogy a testek létrészei el nem vesznek,² a természetben nemcsak a szernek, hanem az arra ruházott *erőkihata*snak is állandósnak kell lenni . . . Semmi sem vész el, hanem azon *való*, mely elenyészik, létrészeit a természet nagy műhelyébe szeljeszti, melyben azok ismét új testek formálására alkalmaztatnak, és soha haszontalan nem lenyelnek . . . Innét vagy on ama közönséges *Világtörvény*: *A természetben semmi sem vész el, hanem csak a természet kebelében minden folyvást változik és él . . . Ezen alapodnak a testeknek minden változásai, jelenei és tüneményei.*³

Látjuk, hogy a *szer* szó itt anyagot, a *való* szó akár csak Hookenál,⁴ a realitások kettős lényegét, t. i. anyagot és erőt jelent s ha tudjuk, hogy a tehetség, *erőkihata*s (vagy erőhatás) nyelvünk forrongásának idejében az *energia* kifejezésére használt szavak voltak,⁵ akkor az idézett sorokban könnyen felismerjük az energiamegmaradás fundamentális elvének egyik általános alakját.

Ez a felismerés további nyomozásra késztet bennünket: vajjon ki írta a nevezetes Elmékedést s mennyiben önállóak a Világtörvény gondolatai?

* * *

¹ Term. Esm. T. 18—20. 1.

² Az anyag megmaradásának elvét (Lavoisier, 1777) magyarul először Jenei Györgynél olvassuk 1791-ben a következő alakban: „Mióta e világ fenn áll, egy szem por sem lett semmivé; a testi dolgok ugyan elbomolnak, de azoknak utolsó részeik semmikké nem léznek“ (Hort. Pászt. 183. 1.)

³ Term. Esm. T. 22—25. 1.

⁴ L. Heller: Phys. Tört. Bp. 1902. 2—341.

⁵ V. ö. Tud. Társ. Philos. Müsz. 1834. Az „erőhatás“ még Bugát idejében is használatos volt (Szóhalm. 1843—114. 1.)

Programmot — természetesen, — csak a szerkesztők adhattak.

Tanulmányaiknak, használatos műszavaiknak (vagy amint ők mondják „jegy-szavaiknak”) összevetése bizonyossá teszi, hogy a névtelenül megjelent értekezést *Lánghy István* írta.¹

Lánghy a természettudományoknak majd minden ágát művelte.² A Term. Esm. Táranak megindulása idején két német munkának: K. Trautmann „Physiologiá“-jának és K. T. Dalberg „Betrachtungen über das Universum”³ c. tanulmányának fordításával foglalatoskodott. Amaz a fajfennmaradás akkoriban divatos problémájának⁴ fejtegetésével hatott, emez „a mindenség talptörvényét” kutató természetbölcseleti „ábrázolataival, vagy gondolatcsiráival” hathatott reá.

Trautmann munkájának hatása kétségtelen. Az egész elmélkedés gerince és vezérfonala a fajfennmaradás elve. Dalberg valláserkölcsei célzatú, theologia-filozófiai és természettudományi vonatkozású elmélkedései közül az u. n. „*Tartósság törvénye*” az, amely segítségére lehetett Lánghynak, gondolat-láncolatának megszerkesztésében. Dalberg szerint u. i.: „A Teremtésnek bizonyos mennyiségű tulajdonságok adattak. Ezeknek egy csekély része élő Erő, a maradvány nyugvó tehetség (t. i. jövőendőben élő erő, amely már a valóban bennfoglaltatik.) Közöséges törvény fekszik a Természetben, hogy úgy maradjon, amint van: *Az ő Élő erői éljenek, ne szaporodjanak, ne fogyjanak. Az Élő Erő a maga módosításaiban megváltozik, de a mennyiségre nézve sohasem szaporodik, sohasem fogy . . .* Mihelyest valamely nyugvó tehetség felelevenedik, azonnal egy másik Élő erő nyugodalomba megy”. . .⁵

* * *

¹ Elegendő legyen itt a sok jegy-szó közül a *növény* szóra utalnunk. Ez a szó Lánghynál már 1827-ben is szerepel (l. Eschenb. Term. Esm., Forstner: Vil. alk. stb.), sőt alighanem az ő alkotása. (A Szily-féle Nyűsz. t. i. csak 1836-tól ismeri); Lencsés a Term. Esm. Tárában is, sőt még 1832-ben is rendszerint *növény*-t mond. (L. Term. Rem. Pest.)

² Életrajzát (Szül. 1796. megh. 1832) és műveit l. Szinnyei M. Irók 7: 758.

³ Először 1777-ben jelent meg Erfurtban. Lánghy „Visgálódások a mindenség felett” címmel az 1819-ben megjelent VI. kiadás után fordította. V. ö. Herders Conv. Lex 2: 1006.

⁴ Lencsés A. is foglalkozott vele; l. „A gabonanemek nem változhatnak el” c. értekezését. Haszn. Mul. 1828—1: 252—256 l.

⁵ A „Visgálódások” 9—11 és 20—21. lapjairól, Lánghy fordításában. Dalberg — (biboros érsek, szül. 1744-ben, megh. 1817-ben l. Allg. D. Biogr.

Lánghy érdeme az érintett hatások dacára is kétségtelen. Eltekintve attól, hogy az elv spekulatív eleme Descartestól kezdve Coldingig (Dalbergnél is) a Teremtő örökkévalóságának a természetben ható erőkre való átruházása,¹ amittől Lánghy, legalább formálisan, független marad, — eddigi tudomásunk szerint ő az első, aki Világtörvényének befejező szavaiban az energia megmaradás elvének nemcsak legális, hanem *fundamentális* voltát is felismerte.

Nagyon távol áll ugyan még attól a magaslattól, amelyre R. Mayer, Joule, Helmholtz, etc. exakt kutatásai és pontos megállapításai az energia megmaradásának elvében a tudomány álláspontját felemelték, de okfejtésének idézett végszavaiban már sejthetők s ami a fő, — Leibniz után,² — talán *legelőbb* sejthetők e magaslat körvonalai.

4 : 701.). — nemcsak a „talpszerben“ (anyagban) ható erőket, hanem a *lelki erőket* is (érzés, gondolkodás, akarás) az Élő erők közé számítja. A népekről, mint erkölcsi *tömegekről*, a szokásról, mint *tehetetlenségi erőről*. stb. stb., beszél, általában: az erkölcsi és a lelki élet tüneményeit fizikai jellegű fogalmakkal és folyamatokkal hozza összefüggésbe. Ebből a szempontból talán ő a legelső azok közül, akik *Haeckel* monistikus felfogása számára a talajt előkészítették. Tudvalevőleg a lélek *Haeckelnél* is *energia*, a szellem: gondolkozó és érző *matéria*, stb. s a természeti és a szellemi világban egyaránt uralkodó alaptörvény: az energia és az anyag megmaradásának törvénye. (Substantia-törvény. Die Welträthsel. 1899 : 245.).

¹ Descartes, — mint ismeretes, — a mozgásmennyiség megmaradásának mechanikai elvében rakta le az energia-megmaradás elvének alapjait. Szerinte a mozgásmennyiség állandósága az isteni gondviselés változatlanúsága által van biztosítva. — A későbbiekre nézve l. Rosenberger : *Gesch d Physik*. Braunschweig. III.—2. : 274. és Mikola : *A fizikai alapfogalmak kialakulása*. Bp. 1911. 292. l.

² V. ö. Dienes : *L. fizikai gondolatai*. L. emlk. Bp. 1917. 148. l.

DR. BUZA LÁSZLÓ
JOGAKADÉMIAI TANÁR:

AZ ALAND-ÜGY
ÉS A NEMZETKÖZI JOG.

1. Az Aland-ügy a nemzetek szövetsége előtt.

Az Aland szigetcsoport a Balti-tengerben fekszik a svéd és a finn part között. Lakosainak száma a legutóbbi (1910) statisztikai felvétel szerint 21.356, kik közül 20.458 svéd, 895 finn anyanyelvű.¹ A sziget csoport 1809-ig, egy rövid orosz uralomtól eltekintve, mely a XVIII. század elején volt, a svéd királysághoz tartozott. A frederikshamni szerződés (1809 szeptember 5/17) értelmében Finnországgal együtt az orosz cár fenhatósága alá jutott s mint Finnország integráns része tartozott az orosz birodalomhoz a cári Oroszország összeomlásáig, illetőleg az összeomlást követő átmeneti kormányok alatt is a bolsevista államcsinyig. Az 1856-ik párisi béke értelmében (33. szakasz) az Aland-szigetek nem voltak megerősíthetők és ott sem katonai, sem haditengerészeti telep nem volt létesíthető. Ennek dacára Oroszország a háború alatt 1914-től kezdve a szigeteken különböző katonai be rendezéseket létesített.

Midőn az 1917 november 15-iki bolsevista manifestum az Oroszországhoz tartozó népeknek önrendelkezési jogot adott, Finnország proklamálta függetlenségét, melyet a munkások, katonák és parasztok sovjetjeinek központi végrehajtó bizottsága 1918 jan. 4-én elismert. Ugyanaz nap elismerte a független finn államot a svéd és a francia kormány is;² ez elismerést később a többi államok elismerése is követte.

Az Aland-szigetek lakosainak körében már a finn függetlenségi declaratiót megelőzően mozgalom indult meg a Svédországhoz való csatlakozás tárgyában.³ Ez ügyből kifolyólag surlódások

¹ La question des îles d' Aland. Société des Nations. Journal officiel. Supplément spécial. No 1. 1920. 25 lap.

² La question des îles d' Aland. Rapport de la commission de juristes. Soc. des Nat. Journ. off. Suppl. spécial 3. 1920. 7 és k 1.

³ V. ö. Suppl. spécial. 1. 27. l.

támadtak Svédország és Finnország között, melyekre az angol külügyminiszter 1920 június 19-én a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény 11. pontjára hivatkozással barátságos módon felhívta a nemzetek szövetsége tanácsának figyelmét, mint a nemzetközi viszonyokat érintő olyan körülményre, mely azzal fenyeget, hogy megzavarja a nemzetek közötti jó egyetértést, melytől a béke függ.¹

A nemzetek szövetségének tanácsa 1920 júliusi 11-iki ülésén vette tárgyalás alá Svédország és Finnország képviselőinek bevonásával az ügyet s elhatározta, hogy egy háromtagu, jogászokból álló nemzetközi bizottságot kér fel véleményadásra 1. arra nézve, hogy az ügy olyan természetű e, mely a nemzetközi jog értelmében Finnország kizárólagos hatáskörébe tartozik s így a nemzetek szövetségének beavatkozását kizárja; 2. az Aland-szigetek demilitarizációjára vonatkozó nemzetközi kötelezettségek jelen állására nézve.²

A jogász bizottság, melynek tagjai *Larnaude* párisi professzor, *Struycken* hollandiai államtanácsos és *Max Huber* svájci professzor voltak, 1920 szept. 5-én készült el munkálatával. Véleménye szerint³ 1) az Aland-kérdés nem tartozik Finnország kizárólagos hatáskörébe. A tanácsnak a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény alapján (15. artikus, 4. pont) kompetenciája van olyan megoldási módokat ajánlani, melyeket legméltányosabbaknak és legmegfelelőbbeknek tart; 2) a párisi szerződésnek az Aland-szigetek demilitarizációjára vonatkozó rendelkezései hatályban vannak.⁴

A Nemzetek Szövetségének tanácsa e vélemény alapján 1920 szept. 20-iki ülésében⁵ kompetensnek jelentette ki magát a legméltányosabbnak és legmegfelelőbbnek látszó megoldási mód ajánlására s egy bizottságot delegált azzal a megbizatással, hogy tegyen jelentést azokról a momentumokról, melyek alapján a tanács a béke fentartására alkalmas javaslatot tehet.⁶

¹ L. az angol külügyminiszter levelét Journ. off. 1920. 5. szám, 250 lap.

² Journ. off. 1920. 5. szám 246–250. lap.

³ A munkálat a nemzetek szövetsége által mint az 1920. évi Journ. off. 3. szám Suppl. spcialja publikáltatott.

⁴ Finnországnak a jogász-bizottság munkálatára tett észrevételeit l. Journ. off. 1921. 1. szám 66 és k. l.

⁵ L. Journ. off. 1920. 7. szám 392–3. és 394–6. lap.

⁶ E bizottság tagjai: Báró Beyens (Belgium), Calonder (Svájc) és Elkus (É. A. E. Államok) voltak.

E bizottság munkálata alapján a tanács 1921 június 24-iki ülésében határozott,¹ kimondván, 1. hogy az Aland-szigetek feletti szuverenitás Finnországot illeti meg, 2. hogy az általános béke, a Svédország és Finnország közötti jóviszony s a szigetek lakosságának jóléte csak a) a lakosságnak adott újabb garanciák, b) a szigetek semlegesítése és meg nem erősíthetése által biztosíthatók.

A lakosság részére nyújtandó garanciák tárgyában Svédország és Finnország képviselői között a tanács egyik tagjának közbenjöttével megegyezés jövén létre, ez egyezmény a tanács által is elfogadtatván, a júniusi 24-ik határozathoz csatoltatott.²

A sziget semlegesítése és meg nem erősíthetése tárgyában a nemzetek szövetsége tanácsának kezdeményezésére az érdekelt államok (Németország, Dánia, Esztország, Finnország, Franciaország, Nagy-britannia, Olaszország, Lettország, Lengyelország, Svédország) képviselői konferenciára jöttek össze s e tárgyban 1921 okt. 20-án egyezményt kötöttek, mely egyezményt a tanács 1922 január havi ülésén³ tudomásul vett. Ezzel az Aland-ügy minden vonatkozásában elintézészt nyert s a szigetek nemzetközi jogi helyzete minden irányban tisztázott.

Az Aland-ügy több nemzetközi jogi kérdés szempontjából igen érdekes és tanulságos. E kérdések a következők: 1. A népek önrendelkezési joga. 2. Új államok alakulása és nemzetközi elismerése. 3. A terület-semlegesítés jogi természete. 4. A nemzetiségi kisebbség védelme.⁴

2. A népek önrendelkezési joga.

Első és legfontosabb kérdés, melyben a nemzetek szövetségének az Aland-üggyel kapcsolatosan állást kellett foglalnia, a népek önrendelkezési joga. Az aland lakosság erre az elvre hivatkozással kívánta a Svédországhoz való csatlakozást. A svéd kormány is kijelentette, hogy reá nézve az egész kérdés súlypontja az aland

¹ Journ. off. 1921. 7. szám 691. és k. 1.

² L. Journ. off. id. szám 701—702. lap.

³ Journ. off. 1922. 2. sz. 90—91. és 124—125. lap.

⁴ V. ö. Strupp: Die Rechtslage der Alandinseln. Zeitschrift für Völkerrecht. 1916. 485—487. lap. Dillon: Sweden and the Belligerents. Contemporary Review 1916. Fleischmann: Die Alandfrage 1918. Schücking-Wehberg: Die Satzung des Völkerbundes. 1921. 283—284. lap. Holstein: Die Alandfrage vor dem Völkerbund. Zeitschrift für Völkerrecht 1922. 19 is k. 1.

lakosságnak az a nemzetközi jogra alapított legitim követelése, hogy ön maga döntsön saját sorsa felett.

A self determination elvét a békekongressus az új nemzetközi viszonyok szabályozásának alapelve gyanánt tüntette fel. Ennek következménye, hogy ez elvre az Aland-ügyben már egyenesen, mint a nemzetközi jog alapvető tételére történik hivatkozás. Pedig a népek önrendelkezési joga nem pozitív nemzetközi jogszabály.

Az Aland-ügyben e kérdésre vonatkozólag a következő vélemény alakult ki.

A három tagu jogász-bizottság¹ megállapítja, hogy bár a népek önrendelkezésének elve főleg a világháboru óta jelentékeny helyet foglal el a modern politikai gondolkodásban, nincs beigtatva a nemzetek szövetségéről szóló egyezményben. Ez elvnek bizonyos számú nemzetközi szerződésben történt elismerése még nem elegendő arra, hogy a nemzetközi jog pozitív szabálya gyanánt tekintessék. Ellenkezőleg a területtel való rendelkezés joga — nemzetközi szerződésekben foglalt kifejezett rendelkezések hiányában — minden állam szuverénitásának lényeges attribútuma. A pozitív nemzetközi jog nem ismeri el néptörédékeknek, mint ilyeneknek azt a jogát, hogy egyszerű akaratnyilvánítással elszakadjanak attól az államtól, melynek részei, még kevésbbé ismeri el más államoknak azt a jogát, hogy ilyen elszakítást igényeljenek. Általában minden végleg megalakult állam kizárólagos szuverén joga, hogy megadja vagy visszautasítsa lakossága egy részének azt az igényét, hogy saját politikai sorsát plebiscitum útján vagy egyéb módon meghatározza.

Ugyanezt az álláspontot találjuk az Aland-kérdésben kiküldött második bizottság munkálatában is. „Elismerni a nyelvi vagy vallási kisebbségnek vagy a népesség bármely más töredékének jogosultságát arra, hogy attól a közösségtől, melyhez tartozik, elszakadjon, csak azért, mert ez a kedve vagy akarata, az államok belső rendjének és stabilitásának szétrombolását jelentené és anarchiát inaugurálna a nemzetközi életben.”

A jogász-bizottság véleménye szerint az Aland kérdés csak azért nem tartozott Finnország kizárólagos hatáskörébe, mert a területével való rendelkezés csak végleg megalakult szuverén álla-

¹ Suppl. spécial. No. 3. 1920. 5. lap.

mokat illeti meg és csakis addig, míg ezzel a tulajdonsággal rendelkeznek. Az államoknak forradalmak és háborúk következtében való alakulása, átalakulása és feloszlása úgy a belső jog, mint a nemzetközi jog szempontjából olyan tényleges állapotot teremt, mely nagy részben nem vonható a pozitív jog normális szabályai alá. Az átmenet a tényleges állapotból egy normális és végleges jogi állapotba nem tartozhatik *egy* állam kizárólagos hatáskörébe. Ez változásokat eredményez a nemzetközi jogközösség tagjainak egymáshoz való viszonyában, területi és politikai helyzetükben, épen ezért az egész közösséget a legnagyobb mértékben érdekli. Ilyen körülmények között, amikor t. i. a régi jogi állapot megszűnt és átmenetileg egy pusztán tényleges állapot van, az új jogi helyzet kialakulásánál érvényesülhet a jogász-bizottság nézete szerint a népek önrendelkezési joga. Hangsúlyozza azonban a bizottság azt is, hogy bárminő nagyfontosságú helyet foglaljon is el a népek önrendelkezésének elve az államok alakulásánál, földrajzi, gazdasági és egyéb természetű momentumok megakadályozhatják teljes érvényesülését.¹

A finn állam a jogász-bizottság véleménye szerint 1918 május hava előtt nem volt végleg megalakult consolidált államnak tekinthető. A független finn állam megalakulása 1917-ben és 1918-ban, bárminő volt is megelőzően Finnország jogi helyzete az Oroszbirodalomban, új politikai jelenség volt s nem egyszerű folytatása egy megelőző politikai existenciának. Épen ezért Finnország a jogász-bizottság szerint nem követelheti, hogy az Aland-szigetek sorsa azonos legyen az övével, tisztán annak a ténynek az alapján, hogy a szigetek megelőzően az orosz császárságban a finn politikai organisatio részei voltak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy maga Svédország is saját igényeinek érvényesítésénél arra fektette a súlyt, hogy az Aland szigetek nézete szerint 1917-ben, mikor az elszakadási mozgalom kezdetét vette, nem állottak *de iure* Finnország szuverénitása alatt.

A nemzetek szövetségének tanácsa e vélemény alapján jelentette ki magát kompetensnek arra, hogy az Aland-üggyel foglalkozzék s a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény 15. artikulusának 4. pontja értelmében olyan megoldási módot ajánljon, a minőt a legméltányosabbnak és legmegfelelőbbnek tart. Tehát maga a tanács is a bizottsági munkálatok véleményét osztotta.

¹ Suppl. spéc. No. 3. 1920 5—6. lap.

Megállapíthatjuk ezek alapján a következőket:

1. A nemzetközi jog értelmében minden szuverén állam egyedül és kizárólagosan rendelkezik saját területével. A területi épséghez való jogot a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény a szövetség tagjaira nézve külön garancia alá is helyezi az által, hogy az egyezmény 10. cikke szerint a szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják és minden külső támadással szemben megóvják.

2. A területváltozások — eltekintve az érdekelt államok közötti békés megegyezésektől (csere, adás-vétel stb.) — forradalmakat és háborukat követő olyan tényleges processusok, melyek a nemzetközi jog szabályozásán kívül esnek.

3. E tényleges processus során érvényesülhet, a mennyiben „földrajzi, gazdasági és egyéb természetű momentumokkal — ez utobbiak alatt persze első sorban az uralmon lévő államok hatalmi és politikai érdekei értendők — nem áll ellentétben, a népek önrendelkezésének elve.

4. A self-determination nem nemzetközi jogszabály, hanem politikai jelszó, melynek konsekvenciái a politikai jelszavak természete szerint csak olyan mértékben s csak addig vonatnak le, míg az az illetők érdekében áll.

3. Új államok alakulása és nemzetközi elismerése.

Nagyon érdekes és tanulságos az Aland-ügy az új állam alakulása és nemzetközi elismerése szempontjából is.

Az új államok alakulása a háború előtti nemzetközi jog szerint nem jogi, hanem ténykérdés. Az új állam megalakulnak tekintendő, ha az állam alkotó elemeit tényleg egyesíti magában: van határozott területe s olyan organizációja, mely ezen a területen az imperiummal tényleg rendelkezik. A reconnaissance nem az állammá alakulásnak, hanem a nemzetközi jogalanyiságnak előfeltétele. Azt jelenti, hogy az elismerő állam az új államot önmagához való viszonyában nemzetközi jogalany gyanánt elismeri. A reconnaissance-nak az állammá alakulás előfeltétele, mert csak tényleg és végleg megalakult államok lehetnek a nemzetközi jog alanyai.

A jogász-bizottság nézete szerint Finnország az államok nagy része által történt elismerés dacára és ez után sem volt hosz-

szabb ideig végleg megalakult független államnak tekinthető, mert az ott dúló polgár-háború és anarchia következtében a szuverén állam alakulásához szükséges feltételek, az állam tényleges alkotó elemei hiányoztak. Ezen a helyzeten a reconnaissance nem változtatott. A háború tapasztalatai mutatják, hogy az új állam háborúban való elismerésének, főleg ha az a hadviselő felektől ered, nincs meg az a jogi jelentősége, mint normális időkben: sokszor csak népek és nemzetek, olykor csak kormányok elismerését jelenti.¹

A második bizottság ezzel teljesen ellentétes nézeten volt. Szerinte Finnország függetlenségének proklamálásával önálló, szuverén állammá vált. Ezen a belső zavarok nem változtattak, mert az országgyűlés által választott legális kormány e zavarok között is fennállt és működött. Hivatkozik a bizottság az É. A. E.-Államokra, mely függetlenségét senki által kétségbe nem vont módon az 1776 július 4-iki declaraiótól s nem az 1783. szept. 3-iki versailles-i szerződés aláírásától datálja.² E felfogás szerint tehát Finnország már a reconnaissance-t megelőzően és attól függetlenül önálló állammá lett.

A nemzetek szövetségének tanácsa nem foglalt kifejezetten állást ebben a kérdésben, de az a körülmény, hogy kompetensnek jelentette ki magát az Aland ügygel való foglalkozásra, mutatja, hogy a jogászbizottság átláspontján volt.

A konkrét kérdésre, t. i. Finnország államiságára vonatkozólag nézetem szerint nem volt helyes a jogász bizottság álláspontja. Hasonlóképen nem fogadható el az a két általános jellegű megállapítás sem, melyből a jogász-bizottság a konkrét kérdésre vonatkozó véleményét levezette, t. i. 1., hogy a forradalmak és polgárháborúk megszüntetik — legalább átmenetileg — az államiságot, illetőleg hogy a forradalom és a polgárháború tényleges állapota a nemzetközi jogi szempontból vett államiságot, az államot, mint nemzetközi jogi fogalmat eo ipso kizárja. 2., hogy a háború alatt főleg a hadviselő felek részéről történt reconnaissance-nak nem az az a jelentősége, mint normális viszonyok között, az gyakran csak népek vagy nemzetek, olykor csak kormányok elismerését jelentette.

¹ Suppl. spéc. No 3 1920 7 - 8 lap

² Holstein : i. m. 31—32.

ad 1. Hogy a forradalmak és polgárháborúk megszüntetik-e az államiságot, lényegileg az a kérdés, hogy tényleges állapotok a nemzetközi jogban megszüntethetnek-e jogi állapotokat?

A magánjogban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a tényleges állapotok jogokat megszüntetnek (elévülés), illetőleg jogállapotokat hoznak létre (elbirtoklás, occupatio). A magánjogban ez a jelenség mindig a jogrend által előre megállapított feltételek mellett és szabályok szerint történik, tehát mindig jogi processus. A közjogban is megvan a tényleges állapotnak ez az ereje, de a magánjoggal szemben azzal az eltéréssel, hogy a közjogban ez az erő mindig a jogfolytonosság elvének megsértésével, tehát nem jogi formák között érvényesül. Hasonló a helyzet a nemzetközi jogban is. A ténylegesen érvényesülő erők államokat szüntetnek meg és államokat hoznak létre, tehát a nemzetközi jog szempontjából jogi állapotokat teremtenek anélkül, hogy e jogállapotok keletkezésének a nemzetközi jog által megállapított szabályai volnának.

Kétségtelen, hogy a forradalmak és polgárháborúk vezethetnek az államiság megszüntetéséhez, de az nem áll, hogy a belső anarchia a nemzetközi jogi szempontból vett államiságot — még ha átmenetileg is — eo ipso kizárná. Először is vannak forradalmak, melyek nem az államiság, hanem csak az államforma, esetleg csak a fennálló kormányzati rendszer ellen irányulnak. Az ilyen forradalmak az illető állam nemzetközi jogi szempontból vett államiságát nem érintik. Ezt nagyon nyomatékosan kell hangsúlyoznunk éppen a háborút követő magyar forradalmak szempontjából, melyek átmenetileg sem szüntették meg a nemzetközi jogi államiságot. Magyarország területe még a proletár-diktatura alatt sem volt nemzetközi jogilag res nullius. Belső anarchia esetén, midőn nincs legitim kormány, mely a hatalmat tényleg kezében tartaná, nemzetközi jogi szempontból az állam cselekvőképtelen. Nem lévén erre szervei, nemzetközi jogilag érvényes aktusokat más államokkal szemben nem fogadosíthat, de jogilag az állam, mint ilyen továbbra is fennáll.²

Másodszor, ha a belső háború az államiság ellen irányul is, t. i. az állam megszüntetését, területének más államba vagy álla-

¹ Lásd a jogász-bizottság ugyane véleményét Oroszországra vonatkozólag Suppl. spéc. No 3. 1920. 13—14. lap.

mokba való beolvasztását, esetleg a régi állam területén több új állam létét céllozza, maga a belső háború nem szünteti meg közvetlenül és azonnal az államiságot. A belső háború egy ideiglenes, átmeneti állapot, mely az eredeti jogi állapotot nem szünteti meg. Ha a forradalom nem sikerül, az állam jogi létezésében a belső anarchia nem idéz elő megszakítást; ha viszont végleg diadalmaskodik: a régi állam de facto véglegesen megszűnik s az új államok véglegesen megalakulnak, akkor a nemzetközi jog ezt a tényleges állapotot jogállapot gyanánt fogadja el, de mindig csak a végleg kialakult tényleges állapotot, ennek kialakulásáig a belső háború tartama alatt, az eredeti jogi állapot fennmarad.

ad 2. A reconnaissance az elismerő állam akaratkijelentése arra nézve, hogy az új államot elismeri nemzetközi jogi alany gyanánt s vele, mint ilyenrel jogviszonyba lép. A reconnaissance a nemzetközi jog alapelveinek megfelelően csak az elismerő és az elismert állam viszonyára vonatkozik s ezen túl menő, általános jelentősége nincs. Bizonyítja ezt az a tény, hogy az elismerés az egyes államok részéről nagyon különböző időpontban történhetik; a reconnaissance-ok különböző dátumai világosan mutatják, hogy azok mindig specialis — egy meghatározott államhoz való viszonyában — elismerése az új államnak s nem generalis reconnaissance-t jelentenek. Természetes, hogy az új állam tényleges megalakulása a reconnaissance-nak előfeltételét képezi.

A háború során a hadviselő felek részéről tényleg előfordult, hogy nem létező vagy legalább is végleg még meg nem alakult, biztos határokkal még nem rendelkező államoknak adatott reconnaissance. Az ilyen elismerésnek különös politikai okai és céljai vannak, de a jogi tartalma ugyanaz, mint normális időben: az elismerő állam az új államot elismeri jogalany gyanánt, vele nemzetközi jogviszonyba lép. Nem a jogi tartalom más, az esetet az teszi rendkívülivé, hogy a reconnaissance-nak különbeni sine qua non-ja: az állam tényleges megalakulása hiányzik. Ez kelti át a látszatot, mintha — a jogász bizottság munkálatának szavaival élve — csak népek vagy nemzetek, olykor csak kormányok elismerése volna. Holott a reconnaissance csak államra vonatkozhatik, mert nemzetközi jogalany gyanánt való elismerést jelent, nemzetközi jogalany pedig csak állam lehet. Az állam azonban ezekben az esetekben — legalább egyelőre — fiktív; mint reális valóságot csak népet, illetőleg kormányt látunk, de a kormány

egy fiktív állam representánsa gyanánt szerepel, ennek nevében és ennek részére kapja meg a reconnaissance-t.

A mi végül Finnország speciális esetét illeti, nézetünk szerint a jogász-bizottság álláspontja annyival kevésbé helyes, mert Finnország már a cári birodalom keretén belül is meghatározott területtel és külön organizációval bíró politikai közület volt, ha az államiság minden attributumával nem rendelkezvén, nem volt is önálló állam, hanem csak államfragmentum. Midőn függetlenségének deklarálásával az a kötelék, mely Oroszországhoz fűzte, tényleg megszakadt, az államiság hiányzó attributumát is megnyerte. Itt tehát nem egy egészen új állam alakult meg, hanem egy töredék-állam alakult át önálló állammá s ezt az önálló államiságot a belső anarchia annál kevésbé szüntette meg, mert a polgárháború nem is irányult Finnország államisága ellen. Az önálló finn állam függetlenségének deklarása után az államok nagy részétől megkapta a reconnaissance-t s ez nem volt — a jogász-bizottság terminológiájával élve — háborús elismerés, tekintetbe véve azt, hogy egy, az Oroszországhoz való kötelék felbontásával tényleg önállóvá lett, kész államnak adott.

4 A terület-semlegesítés jogi természete.

Az Aland szigetek demilitarizációjára vonatkozólag a jogász-bizottság úgy nyilatkozott, hogy 1) az 1856. márc. 30-iki konvenciónak és békeszerződésnek erre vonatkozó rendelkezései hatályban vannak; 2) hogy e rendelkezések az Aland szigetekre nézve katonai szempontból egy különös nemzetközi helyzetet teremtettek s hogy ennek következtében mindaddig, míg e rendelkezések érvényesen újak által nem helyettesítnék, minden államnak joga van megtartásukat követelni, hasonlóképen, hogy mindenik államnak, mely a Aland szigetek birtokába jut, azokhoz a kötelezettségekhez kell alkalmazkodnia, melyek reá nevezve a demilitarizáció e rendelkezések által megállapított rendszeréből folynak.¹

Az Aland-szigetek demilitarizációjának kötelezettséget megállapító 1856. március 30-iki konvenció egy részről Franciaország és Anglia, másrészt Oroszország között kötött. E konvenció 1. cikkulájának szövege a következő: „Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies. pour répondre au désir, qui lui a

¹ Suppl. Spéc. No. 3, 1920. 19. lap.

été exprimé par Leurs Majestés l'Empereur des Français et la Reine du Royaume-Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande, déclare que les îles d'Aland ne seront pas fortifiées, et qu'il n'y sera maintenu, ni créé aucun établissement militaire ou naval.“ Az ugyanez nap kelt párisi békeszerződés 33. cikkulusa szerint e konvencio a békeszerződés függelékét képezi, ugyanolyan ereje és hatálya van, mintha e szerződés része lenne. Az a kérdés, hogy ezek a rendelkezések a változott viszonyok között is hatályban vannak-e, a nemzetközi jog egy igen érdekes kérdésével t. i. az *állami szolgálomakkal* van összefüggésben.

Állami szolgálomról a nemzetközi jogban akkor beszélnek, midőn egy állam a területén nem tehet olyat, a mit szuverénitása alapján tenni különben jogosítva volna, vagy köteles eltérni olyat, a mit különben eltérni nem volna köteles.¹ Kétségtelen, hogy e jelenség bizonyos analógiát mutat a magánjogi szolgálommal. Ennek dacára nem nevezhető szolgálomnak azért, mert a szolgálom lényegével nem rendelkezik, t. i. nem dologi jogi jellegű, nem a területhez tapadó kötelezettség.

Az állami szolgálom fogalma nem egyeztethető össze az állami szuverénitással, illetőleg a nemzetközi jognak ebből folyó s a háboru előtt vitán felül álló azzal az alapfeltételével, hogy nemzetközi jogilag minden államot csak saját akarata kötelezhet. Ha egy állam saját területére elfogad egy ilyen korlátozást, ez — ha az illető terület más állam fenhatósága alá kerül — nem fogja az új államot is eo ipso az ő hozzájárulása nélkül kötelezni. Míg a magánjogi tulajdonos engedélyezhet az ő tulajdonát képező ingatlanon dologi jogi jellegű vagyis a területhez tapadó s az ő jogutódaival szemben is érvényesíthető jogositványokat, ezt az állam az államterületre vonatkozólag nem teheti meg. Az államterületnek még békés cessiojánál sem érvényesül az a magánjogi elv, hogy „nemo plus iuris ad alterum transferre potest, quam ipse haberet“. Az állam az új területre a régi államot kötelező minden megszorítás nélkül terjeszti ki imperiumát, vagyis korlátlan szuverénitást szerez az új területen. Ez a körülmény az állami szolgálom fogalmát szükségképen kizárja.

Az a jelenség, melyet állami szolgálomnak neveznek, nem

¹ V. ö. Buza L.: Államterület és területi fenségjog. 1910. 81 és k. l. s az ott közölt irodalom.

egyéb, mint a területi fenségjognak nemzetközi szerződéssel, más állam érdekében való korlátozása s épen úgy kötelemjogi jellegű, épen úgy csak a szerződő felekre állapít meg jogokat és köteleességeket, mint bármely más nemzetközi szerződés.

Ennek folytán az a körülmény, hogy Oroszország az 1856 március 30-iki konvencio, illetőleg békeszerződés értelmében az Aland szigetek meg nem erősítésére kötelezte magát, a szigetek demilitarizálását nem tette az illető területhez tapadó olyan kötelezettséggé, mely annak mindenkori birtokosát terhelné. Nézetem szerint az 1856-iki konvencióknak az Aland szigetekre vonatkozó rendelkezései ipso iure hatályukat veszítették akkor, midőn a szigetek megszűntek e konvenciók által egyedül kötelezett Oroszország alkotó része lenni.

Maga a jogász-bizottság sem fogadta el Svédországnak azt a különben kiváló jogászok által is támogatott álláspontját, hogy az Aland-szigeteket a demilitarizacio tárgyában az új állammal szemben is érvényesíthető állami szolgálat terhelje. A bizottság szerint az 1856-iki rendelkezések azért vannak hatályban, mert igazi objectív nemzetközi jogi szabályok, általános érvényűek s nemcsak a szerződő feleket, hanem minden államot köteleznek. Ez a nézet azonban szintén nem fogadható el. Amint más helyen¹ igyekeztem kimutatni, olyan általános érvényű objectív nemzetközi jogi szabályok, melyek hozzájárulásuk nélkül is minden államot szükségképen köteleznének, nincsenek. Az államok szuverénitásával az ilyen általános érvényű nemzetközi jogszabályok fogalma összeegyeztethetetlen. Mi volna ezeknek a jogszabályoknak a forrása? mi volna az a tényező, mely a szuverén államokat hozzájárulásuk nélkül is kötelezhetné?

De ha az 1856-iki rendelkezések nincsenek is hatályban, az bizonyos, hogy azok a fontos európai érdekek, melyek 1856-ban az Aland szigetek demilitarizacioját szükségessé tették, változatlanul fenállanak. Épen ezért politikailag szükséges, hogy a szigetek eddigi különös nemzetközi jogi helyzete továbbra is fentartassék.

Végeredményében a nemzetek szövetségének tanácsa is erre az álláspontra helyezkedett, midőn 1921 juniusi ülésében kimon-

¹ A nemzetközi jog jogi természete c. akadémiai felolvasásomban. (Közölve a Magy. Jogi Szemle 1922. évi szept.-i és okt. füzetében)

dotta, hogy az Aland-szigetek meg nem erősíthetése és semlegesítése tárgyában nemzetközi megegyezés kell, hogy biztosítsa a svéd népnek s az összes érdekelt államoknak azt, hogy az Aland-szigetek soha sem fognak katonai szempontból veszéllyé válni s hogy e célból az 1856-iki konvencio egy szélesebbkörű s az összes érdekelt hatalmak garanciája alá helyezett egyezménnyel helyettesítendő¹ s megbizta a főtitkárt, hívja fel az érdekelt kormányokat, hogy ez egyezmény megújítására és megkötésére akkreditált megbizottakat nevezzenek ki.

Az új egyezmény, mely 1921 október 20-án Genfben kötöttetett, a nemzetközi jog szempontjából szintén fontos és érdekes, mert a terület semlegesség biztosításának új módját: a nemzetek szövetsége részéről való garanciát állapítja meg.

Ez egyezményben Finnország kötelezte magát, hogy a szigeteket nem fogja megerősíteni s ott operációs bázist létesíteni és fentartani nem fog. Kimondatott, hogy a parti tenger — három tengeri mértföldnyi kiterjedésben — háború esetén semleges zóna gyanánt kezelendő, de Finnországnak joga van a Balti-tengert érintő háborúban e vizekben aknákat helyezni el semlegességének biztosítására. A szigetek semlegessége a nemzetek szövetségének garanciája elé az egyezményben körül írt s a tanács által is elfogadott következő módon helyezettett:² A semlegesség megsértése esetén a tanács az ügyet tárgyalás elé viszi és javaslatokat tesz a semlegesség megóvására. A signáló államok kötelezik magukat, hogy a tanács egyhangulag hozandó javaslatait foganatosítani fogják. A signáló államok a tanácsban képvisellel birnak az ügynek, mint olyanok tárgyalásánál mely a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény 4. szakasza értelmében az ő érdeküket különösen érinti, szavazati joguk is van s így hozzájárulásuk nélkül nem érhető el az az egyhangúság, mely a tanács javaslatának foganatosítását rájuk nézve kötelezővé teszi. Ha a tanácsban egyhangúság nem érhető el, a szerződő felek mindegyikének jogában áll azokat a rendszabályokat foganatosítani, melyek a tanács által $\frac{2}{3}$ -ad szavazattöbbséggel javasoltattak.

A semlegesség biztosításának ez az új módja lényegesen különbözik az eddigi individualis, még kollektív garancia e tén

¹ Journ. off. 1921. No. 7. 699 lap.

² Journ. off. 1922. No. 2. 125. lap.

is az egyes államokat külön beavatkozásra jogosító garanciáktól. Ez a garancia-vállalás teljes összhangban áll a nemzetek szövetségéről szóló egyezmény szellemével s alkalmas eszközzé válhatik a béke fentartására és arra, hogy a nemzetközi jogrend uralma e kérdésben is biztosítottassék.¹

5. A nemzetiségi kisebbség védelme.

Nagyon érdekes és tanulságos az Aland-ügynek a tanács által való elintézése a nemzeti kisebbség védelmének minket különösen érdeklő kérdése szempontjából is. A midőn a tanács 1921 június 21-ik ülésében megállapította, hogy az Aland szigetek feletti szuverénitása Finnországot illeti meg, kimondotta azt is, hogy a lakosság részére újabb garanciák nyújtandók, névszerint a svéd nyelvnek az iskolákban való megóvása, az ingatlanoknak a lakosság kezei közt leendő megtartása, a választói jognak a bevándorlók által való megszerzése s végül olyan kormány kinevezése tárgyában, mely a lakosság bizalmát bírja.

A tanács eme határozata alapján Svédország és Finnország képviselői a tanács egy tagjának közreműködésével közösen megállapodtak a garanciákban, melyeket a tanács is egyhangulag elfogadott s mellékletként a június 24-ik rezolúcióhoz csatolt.²

E garanciákat nem ismertetem e helyen részletesen; más összefüggésben: a kisebbségek védelmére vonatkozó legújabb rendelkezésekkel együtt szándékozom tárgyalni. Itt csak egy fontos tényre mutatok rá, arra t. i., hogy a nemzeti kisebbségek védelmét az Aland-szigeteken a nemzetek szövetségének kezdeményezésére létrejött s annak garanciája alatt álló olyan speciális szabályzat állapítja meg, amely 1) nem általános kijelentéseket tesz, hanem konkrét szabályokat tartalmaz; 2) a két érdekelt állam közös meg egyezésével jött létre, t. i. egy részről annak az államnak a meg-

¹ Oroszország az 1856-iki egyezmények dacára 1914. év végétől kezdődőleg az Aland-szigeteken erődtímenyeket és más katonai berendezéseket létesített. Az entente-hatalmak természetesen nem tiltakoztak ez ellen; a központi hatalmak viszont a háború tartama alatt nem érvényesíthették az 1856-iki egyezményből folyó jogait. Svédországot Oroszország formálisan biztosította, hogy a katonai erődtímenyek csak a háború tartamára szólnak. (Vö. Strupp i. m. Zeitschrift für Völkerrecht 19 6. 485—87. és Suppl. spéc. No 3. 1920. 16 lap.) Az Aland-szigetek semlegessége tehát a háborúban anélkül, hogy az 1856-iki egyezmény jogilag hatályát veszítette volna, tényleg nem érvényesült.

² Journ. off. 1921. No. 7. 701 l.

egyezésével, mely a kérdéses terület feletti szuverénitással rendelkezik, másrészről azon államával, mely állam polgárainak fajrokonai a kérdéses területen laknak.

Ez a nemzetek szövetsége által kezdeményezett precedens a mi szempontunkból igen nagy jelentőségű. Nekünk is arra kell törekednünk, hogy a magyar kisebbségek védelmet Csehszlovákiában, Romániában és a S. H. S királyságban az Aland egyezményhez hasonló speciális megegyezések szabályozzák.

Ismeretes, hogy a magyar kisebbségek védelmét mindhárom államban jelenleg is nemzetközi szerződések biztosítják s hogy e szerződések rendelkezései a nemzetek szövetségének oltalma alatt állanak. E szerződések azonban csak általános jellegű kijelentéseket tesznek s nem konkrét és részletes szabályokat tartalmaznak, más részről az illető államnak az entente nagyhatalmakkal kötött egyezményei, melynek alapján Magyarországnak a magyar fajrokonok védelmére irányuló közvetlen nemzetközi jogositványai az illető állammal szemben nincsenek.¹

De nem csak a szabályozás módja az, melynek szempontjából az Aland-ügy ránk nézve érdekes és tanulságos, hanem az ide vonatkozó egyezmény tartalma is. A jogász-bizottság munkálata szerint a kisebbségek védelme belekapcsolódik a self-determination elvébe, mindkettőnek azonos célja van: biztosítani egy nép számára szociális, ethnikai és vallási jellegének fentartását és szabad fejlesztését.²

A nemzeti kisebbségek védelme e szerint a népek önrendelkezési jogával azonos célt szolgál: az önrendelkezés elvét van hivatva biztosítani ott, ahol ennek az elvnek végső consequenciáit gazdasági, geográfiai vagy politikai okokból levonni nem lehet. A nemzeti kisebbségek védelme nem egyszerű védelmet jelent tehát az államhatalommal szemben, hanem az állami szuverénitás sérelme nélkül s az állam egységét biztosító korlátok között az önrendelkezés elvének érvényesülését is: a nemzetiségi autonómiát. Az Aland-ügyre vonatkozó egyezmény ilyen értelemben szabályozza a kérdést. Persze itt nagy mértékben egyszerűsítette a dolgot az, hogy egy geográfiailag élesen körülhatárolt s csaknem

¹ Ugyanez a helyzet Németausztriával szemben is, a hol a kisebbségek védelmét a saint-germaini-i békeszerződés III. részének 5. cime szabályozza.

² Suppl. spéc. No. 3. 1920. 5 lap.

kizárólag svédek által lakott területről van szó, hol a nemzetiségi autonomia a területi autonomia formájában jelentkezhetik. De nem lehetetlen a nemzetiségi autonomia megvalósítása a személyiségi elv alapján sem. Nekünk az utódállamok területén élő magyar kisebbségek érdekében ennek megvalósítására kell törekednünk.

HARSÁNYI ISTVÁN
THEOL. TANÁR, FŐISKOLAI FŐKÖNYVTÁRNOK:

A SÁROSPATAKI
REF. FŐISKOLAI KÖNYVTÁR
ŐSNYOMTATVÁNYAI.

Ősnyomtatványoknak (incunabula) azokat a nyomdatermékeket nevezzük, amelyek a könyvnyomtatás föltalálásától (c. 1450) 1500-ig jelentek meg.¹

A főiskolánk könyvtárában őrzött ősnyomtatványok lajstromának elkészítésével kettős célom volt. Egyfelől az, hogy a könyvtárunkban őrzött gazdag és értékes könyvvállomány e legrégibb csoportja a tudományos világ előtt ismeretessé váljék s ez által könyvtárunk igazi hivatását hacsak részben is betölteni igyekezzék; másfelől meg az, hogy ezek tartalmán kívül művelődéstörténeti és nyomdászattörténeti jelentőségükre is fölhevítsem a szakkörök figyelmét. Az ősnyomtatványok egyetemes címtárának elkészítése és kiadása, melyet Németországban a háború előtt terveztek, a jövő feladatai közé tartozik.

Könyvtárunk ősnyomtatványainak száma 1500-ig: 28. Ha főiskolánk két ízben (1671. 1687.) történt elűzetése^s több mint három évtizedig tartott szomorú bűjdosása be nem következik: ősnyomtatványaink száma bizonyosan nagyobb lenne. Könyvesházunk ugyanis úgy az első, mint a második elűzetés után züllesnek, pusztulásnak volt kitéve. Könyveink egy része a debreceni ref. főiskolába (1743-ban visszakaptunk 5 kötetet), a marosvásárhelyi ref. collegiumba (ma is megvan ott 38 kötet), más része a sárospataki jezsuitáktól a sátoraljaujhelyi piaristák házi könyvtárába került (ezek közül ma is megvan ott 120 kötet).

A kassai jogakadémia könyvtárában találtam egy olyan ősnyomtatványt, mely 1671 előtt főiskolánké volt. Címe: *Postilla venerabilis fratris Nicolay De Lyra super Librum Psalmorum*.

¹ Némelyek (Schellhorn) 1517-ig, illetőleg (Engel) 1520-ig, mások (Uffenbach) 1533-ig, ismét mások (Panzer, Récei) 1536-ig terjesztik ki az ősnyomtatványok évhatárát. Ma már kialakult s elfogadott vélemény, hogy csak az 1500-ig megjelent nyomdatermékek nevezhetők ős- vagy bölcsőnyomtatványoknak.

(1488. Venetiis ?) Előttáblájának belső lapján főiskolánk eme bejegyzése olvasható: „*Liber Illustr. Scholae Sacerdos Patavinae.*“ E bejegyzést a kassai jezsuiták keresztülhúzták s az első lapra ezt írták: „*Collegij Cassoviensis Societatis Jesu. — Cathal. in-scriptus 1676.*“

Incunabuláink között a *legrégibb* az 1468-iki strassburgi latin biblia II-ik kötete (1. sz.), mely 1652-ig a Rákóczi-könyvtáráé volt s amely 13—18 évvel később szabadult ki a sajtó alól, mint a legrégibb nyomtatvány (Gutenberg 42 soros bibliája. 1450—1455.).

Mint *editio princeps*-ek igen ritkák és értékesek: Boethius: *De consolatione philosophiae* (1473. 2. sz.), Fremperger História-ja (1474. 3. sz.) s a *Codex Justiniani* (1475. 4. sz.). Igen ritkák még: a *Historia Lombardica ulmi* (1488. 6. sz. Hain nem említi), az *Ordinarius strigoniensis* nürnbergi (1496. 15. sz. Hain ezt sem említi) kiadása, és a *Cato cum glosa et moralisatione* (1496. 16. sz.) c. műnek Schensperger által nyomtatott augsburgi kiadása.

Iparművészeti szempontból, kötéseiket tekintve, legkiválóbbak: az 1468-iki latin biblia (1. sz.), a *Catholicon* (27. sz.), az 1483-iki német biblia (5. sz.), az 1491-iki bázeli latin biblia s az 1493-iki nürnbergi krónika.

Magyar szerzők és műveik: *Thuróczi: Chronika Hungarorum* (1488); *Temesvári Pelbárt: Stellarium* (1496); *Lasko Oswald: Sermones de sanctis* (1497) és *Sermones dominicales* (1499.). *Magyar vonatkozásúak:* a nürnbergi krónika (1493) s az *Ordinarius Strigoniensis.* (1496)

Ősnyomtatványainkat mint külön egyedeket, külön példányokat igyekeztem vizsgálat alá venni, a bennök olvasható bejegyzésekkel együtt. Az I. csoportban idői sorrendben vannak az évszámmal s esetleg a nyomtatási hely megnevezésével ellátottak, a II-ban pedig az évszám nélküliek. Leírásaim végén utalok a meghatározásoknál használt legkiválóbb szakkönyvekre.

I. Libri cum anni (et loci) nota.

1468. [Argentorati.]

1. *Biblia Latina.* [Ed. II.] [Argentorati], Henricus Eggesteyn, 1468. [II-ik kötet.]

Nagy 2r., papíroson, nagyobb gót betűkkel; signatura, custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, 45—45 sorral.

Első tulajdonosa piros tintával írt lapszámozással látta vagy látatta el a levelek belső felső részén, középen s megszámozta a 82-ik üres levelet is. Így a 11-ik kötet ez üres levéllel együtt 245 levél. Az initialék zöld, piros, barna festékekkel, néhol arannyal vannak kifestve. Az egyes könyvek neve ott van minden levél felső szélén piros tintás kézírással. Az egyes könyvek kezdete, vége szintén piros tintás kézírással van jelezve, nemkülönben a fejezetek száma is.

Az előtábla belsején egykorú kézírásos tartalomjegyzék van. Ugyanitt *Somosi János* volt sárospataki tanár köv. följegyzése: Biblia latina vulgatae editionis continenta libros Veteris testamenti inde a proverbii Salomonis ad finem necnon totum novum testamentum. Ubi? quando? et per quem? typis mandata fuerint libri *calci adjecta non sunt. — Az utótábla elé egy latin nyelvű liturgialis könyvnek egy két columnás kézírásos pergamen-levele van kötve. — Préselt bőrbe kötött fatáblákkal. — Könyvtári jegye: S. 473. [Talán ez az a latin biblia, amely a Rákóczi könyvtáré volt. Harsányi I.: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Bp. 1917. 26. l.]

[Ennek az Eggesteyn-féle 1468-iki kiadású latin bibliának I-ső kötete 248 levél. Az első kötet végén ez olvasható: *Explicit Psalterium per Magistrum Henricum Eggestein anno LXVIII.* [V. ö. Panzer, I. 81. l. 436 sz.] Ez alapon tesszük a második kötet megjelenését is 1468-ra.] *Hain*, 3036. sz. — *Panzer*, I. 81.436. (244 levelet említenek, bizonyosan azért, mert a 82-ik üres levelet nem vették figyelembe. A két kötet együtt 492 levél.). *Mazarine*, 4. l. 7. sz. (A levelek száma nincs említve.)

1473. Nurembergae.

2. *Boethius (Annius Manlius Torqu. Sev.). De consolatione philosophiae cum commentario S. Thomae de Aquino. [Latine et germanice.] Nurembergae, Antonius Coburger, 1473. [Editio princeps.]*

2r., gót betűkkel, papiroson, signatura, custosok és lapszámzás nélkül. 1—5 lev. 2 columnával, 6—95 lev. 1 columnával. A sorok száma 47 (legtöbb), és 23 (legkevesebb). 100—197 l. (a commentár 2 col., 47 sorral.) 197 levél. A 7a levélen gyönyörű aranyos initialék, igen szép lapszéli diszítéssel. Coburgernek első latin és német nyomtatványa. Zöld bőrkötésben. A táblák szélein

és sarkán aranyozott diszitással. Vágása aranyozott. Első. igen ritka kiadás. Könyvtári jegye: SS. 8.

Hain, 3398. *Panzer*, II: 170. I. 13. sz. *Freytag*, I: 244. I. *Schweiger*, II. 1. Abth. 29. I. *Laire*, I. 295. *Horváth*, 20. sz.

1474 Coloniae.

3. *Fremperger (Thomas). Historia translationis Tunice Iesu Cristi de Hungaria Coloniae, Ludowicus Reuchen, 1474.*

4r., papiroson, gót betűkkel. signatura, custosok és lapszámzás nélkül, 31 sorral (1a l. 4; 2a 30; 4a 25); 4 levél. A címszöveg alatt fametszet, melynek felső részén Jézus csonka ingével két angyal repül a magasba; alattuk Mária, ölében a gyermekkel, és a kis Jézus palásttal, baljában keresztet tart. A címlevél b. lapján a keresztet tartó Jézus ismét előfordul. A 4b l: Máriát négy angyal mennybe viszi. (fametszet.) A legritkább ősnymtatványok egyike. („*Liber rarissimus*“.) Jelzete: *Kézirattár*: 3/3.

Hain, 7359. *Panzer*, Zapfiusnak *Catal. libr. rarissim.* c. műve után említi IV: 281. I. 530. sz. A címlap alsó szélén: „*Franc. Kazinczy, Széphalom. Men. Aug. 1806.*“ Példányunk a *Codex Kazinczyanus* (Börkötésben, táblái külső lapjain aranyozott diszítés. Hátán: *Codices 2. M. S. Kazinczyani.*) 3 ik darabja. E codex írott címlapja, Kazinczy eredeti kézírásával:

Codices duo Kazinczyani, manu scripti, et tertius, typis excusus, qui, pro more Deltophilorum, quod ante annum 1500. prodierit, manuscripti instar habendus est: 1.) Leonardus Aretinus e vita et morte Attile regis Ungarie. 2.) Judicium De Cometa Anni M. cccc. 68. 3.) Historia translationis Tunice Jesu Cristi de Hungaria ad inclitam Civitatem Coloniensem ad monasterium Albarum dominarum ubi tam ab incolis quam extraneis incredibili honore veneratur. M. cccc. lxxiiij. — Illati Bibliothecae Collegii Evangel. Helv. Confess. (Sáros Patakiensis, későbbi kézírással) ex Collectione mea. — Sign. Széphalom, in agro Tokajensi, ad diem 4-am Mart. 1807. Franc. Kazinczy.

Az ősnymtatvány után kötött 1-ső levél a. lapján *Szombathy János* volt spataki tanár és könyvtárnok írásával: „NB. Tunica hic descripta revelata est Hungaris peregrinis Ao. 1412.

Asservabatur autem jam antea Colonie in scrinio quinque seris munito per annos 150. Nunc subtractis e 1412

— 150

Reper. 1262. — Quando in Hungaria regnavit Bela IV. cujus uxor erat Maria, Theodori Las-calis swew. imperatoris filia. Sed vero temporibus Belae IV-ti nondum penetrarunt Turcae in Europam, neque is eos hostes habuit: quod tamen tradit. hic folio 1-mo, ad quos debellandos venerit quidam Commendator Ordinis Teutonici in auxilium Regis Hungariae. Dicit. scil. loco citato: „Erat quidam Dominus et frater honestus Ordinis Hospitalis Beate Mariae Theutonicor. Iherosolomit. qui dictus honestus Dominus Commendator venerat cum magno exercitu ex Prussia in auxilium Regi Hungariae ad debellandum perfidos Turcos. Cum ille Dominus Commendator obtinisset victoriam de inimicis, voluit Rex Hungariae eidem Commendatori meriedem labor. suor. reddere“ etc. Ugyancsak Szombathy irásával a codexek cimlapja előtt álló levél 6 oldalán: Accessit Bibliotheca Collegii H. C. add. S. Patak Ao. 1807.“

1475. Moguntiae.

4. *Codex Justiniani Imperatoris repetitae prelectionis, cum glossis. Maguncia, Petrus Schoyffer de Gernssheym, 1475. [Editio princeps.]*

Nagy 2r., papiroson, signatura, custosok és lapszámozás nélkül; a kezdőbetűk piros vagy kék színnel vannak rajzolva; a nagyobb gót betűkkel nyomtatott 2 columnás főszöveget a kisebb, gót betűs glossák övezik körül, szintén 2 columnában. A főszöveg teljes lapon 62, a glossák 81 sorral. A levelek száma 323 (szöveges) + 2 (elől, üres) + 3 (hátsó, üres) = 328 lev. Bőrkötésű fatáblákkal. Könyvtári jegye: S. 471.

Az előtábla után álló 2 ik levél a lapján e följegyzés olvasható: „Codex Justiniani impressus Moguntiae a Petro Schoyffer de Gernssheym Ao. 1475. Accessit Bibliotheca Collegii H. C. add S. Patak Ao. 1811. die 5 to Septembr. dono Rev. Dom. Ladislai Bunyitai, Ecclae Tussaiensis Pastore. Notante Joanne Szombathi Profess. mpr.“ Alatta: Bibliothecario Ordinario existente Georg: Mártens mpr.

Első kiadás. *Panzer*, II. 126. l. 36. sz. *Hain*, 9598. sz. *Laire*, I. 359. l. 14. sz. *Schweiger*, II. 479. l. *Holtrop*, 322 l. 9. sz.

1483. Nuerenberg.

5. *Biblia Germanica. Nuerenberg, Anthonius Koburger, 1483. [II-ik kötet. CCXCVI—CCCCCLXXXIII (288) levél].*

Nagy 2r., papiroson, signatura és custosok nélkül, de lap-számozással, 2 columnával, 50, ritkán 51 sorral. 288 lev. A CCXCVI-ik, kezdő levélen 2 aranyozott kezdőbetűvel, a többiekben piros vagy kék festésiutakkal; 19 színesre festett fametszettel. Préselt bőrbe kötött fatáblákkal.

Az első levél előtt álló üres levél a. lapján e följegyzés áll: Biblia, secunda pars; a b. lapon: Deutsche Bibel mit Figuren, enthaltend das Alte Testament vom Buche der Sprüche an, bis zum Ende und das Neue Testament. Gedruckt in Nürnberg durch Antonium Koburger, 1483. (Somosy János könyvtárnok írása.)

Az első levél felső szélén: Iste liber ab antiquo . . . Ecclesiae sancti Iacobi in Leutscha. A colophon után, az utolsó levélen: Ecclesia sancti Jacobi in Leutzscha. — Ez a 9-ik nyomtatott német biblia. Könyvtári jegye: S. 472.

Hain, 3137. sz. *Pellechet*, 2375. sz. *Panzer*, (Zusätze) I. 133. 166. *Le Long*, II. 188. *Hellebrant*, 91. sz. *Horváth*, 179. sz.

1488. Ulm.

6. *Voragine (Jacobus de —). Ord. Praed. Historia Lombardica seu Legenda Sanctorum. Ulm, Conradus Dinckmut, 1488.*

2r., gót betűkkel, papiroson, signaturával, de custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, 37—37 sorral, 426 levél. Vörös-sel festett kezdőbetűkkel.

Az előtábla belső lapján: Accessit Bibliotheca Collegii Ref. S. Patak Ao. 1795. Notante Joan. Szombathy. Ez alatt: NB. Lombardica haec Historia seu Legenda Sanctorum, edita est Ulmae, Ao. 1488. Vid. a fine. A címlap felső szélén: Ad beneficium domini Mathie Fischer 1513. Préselt bőrbe kötött fatáblákkal. Jelzete: S. 671.

Hain-nál hiányzik. *Panzer*, III. 537. l. 39. sz. *Horváth*, 318. sz.

1488. Augustae Vindelicorum.

7. *Thwroc̃z (Iohannes de —). Chronica Hungororum. Auguste, Erhard Ratdolt, 1488.*

4r., gót betűkkel, papíroson, custosok és lapszámozás nélkül, de signaturával; 38 sorral, számos fametszettel (példányunkban 13 kifestve), 109 levél. (Teljes példány 171. levél). Példányunkból hiányzik 62 levél. A iij levélen a budapesti egyetemi könyvtár duplum-pecsétje; az a iv 7-ik levelén pedig ugyane könyvtár rendes pecsétje. Csere útján került főiskolánk könyvtárába.

Hain, 15518. sz. Panzer, I. 114. l. 79. sz. („Editio unica, ut versimile est Augustensis.“) — R. M. K. III. 15. Horváth. 302. sz. Hellebrant, 151. sz. Magyar Könyvszemle 1877: 306. l.

1490. Basileae.

8. *Augustinus (Sanctus Aurelius). De Civitate Dei lib. XXII. cum Commento Thomae Valois et Nicolai Triveth. Basilea, Joannes de Amerbach, 1490.*

2r., nagyobb és kisebb gót betűkkel, custosok és lapszámozás nélkül, papíroson, signaturával; a szöveg 2 columnában 53—54 (vagy kevesebb) sorral; a commentár (64—65 sor) a 2 columnás szöveget vagy 2 columnában körülfogja, vagy párhuzamosan halad a szövegekkel a jobb és baloldalon, 268 levél. A kezdőbetűk nincsenek kifestve. Bőrkötés. Egybekötve a „De Trinitate“-val. Könyvtári jegye: S. 477. a.

A címlap szövege alatt: Ex gratuita oblatione Magnifici Domini Consilarii Abrahami Fay de eadem, venit in possess. Abrahami Hidegh C. Togati Coll. S. Patak. d. 25. Apr. 1819. — Ex Libris Ill. Scholae Ref. S. Patakiensis, ex oblatione H. D. Abrahami Hidegh. Sign. Steph. Kováts. Ord. Bihecario. 1819 28. Apr. (Piros tintával:) Jam Ex Bibliotheca Sacra Joh: Godofr. Ertel. Crem: Hung: — A colophon után a köv. följegyzés olvasható: „Eodem anno 1490 Dominus Mathias Rex Hungariae obiit, fortissimus propugnator totius Hungariae, contra omnes aemulos suos et hostes Turcas, et ab obitu sui tempore regnum Hungariae coepit decrescere, et iam quasi in nihilum redactum est per potenciam Turcicam. Scribatur 1574 Die 4 Junii Jaurini.“ Ugyane levél 1-ső col. alatt: Legit. L. D. 1770.

Hain, 2066. sz. — *Panzer*, I. 168 l. 123. sz. — *Horváth*: 350. sz. — *Hellebrant*, 184. sz. — *Pellechet*, 1561. sz. — *Mazarine*, 785. l. 60 sz.

1490. Basileae.

9. *Augustinus (Sanctus Aurelius.) De Trinitate lib. XV. Basilea, Joannes de Amerbach, 1490.*

2r., gót betűkkel, papíroson, signaturával, custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, commentár nélkül, 54 sorral, 86 lev. A kezdőbetők nincsenek kifestve. Az előbbivel egybekötve, Jelzete: S. 477. b. — A colophon alatt: Edit. Basilie. V. in fine de Civ. Dei.

Hain, 2039. sz. *Panzer*, I. 168. l. 124. sz. *Mazarine*, 786. l. 60. sz. *Pellechet*, 1542, *Hellebrant*, 185. sz, *Horváth* 351. sz.

1490. Venetiis.

10. *Seneca (Lucius Annaeus). Opera Philosophica et Epistolae. Venetiis, Bernardinus de Cremona et Simon de Luero, 1490.*

2r., latin betűkkel, signaturával, custosokkal és lapszámozással, 62 sorral, 216 levél (ha teljes). Példányunkból hiányzik elől és hátul összesen 17 lev. A kezdőbetők nincsenek kifestve.

Példányunk egykori tulajdonosának neve: „Jason ara Ny-myko” (Szombathi János könyvtárnok megfejtése szerint) Nyomárkay János. Egyéb bejegyzés (l. lev. a. l.): Liber III. Scholae S. Patak. 1739. Az előtábla belső lapján fent: Renov. 1742. B. S. Sz.

Hain, 14593. *Panzer*, III: 291. 1324. sz. *Hellebrant*, 195. *Horváth*, 364.

1491. Basileae.

11. *Biblia Latina. Basileae, Johannes Froben de Hamelburck, 1491.*

8r., papíroson, gót betűkkel, lapszámozás és custosok nélkül, de signaturával, 2 columnával, 56 sorral.

Példányunkból hiányzik az 1—3 és a colophon után a 458—495 lev. A kezdőbetők pirosra vannak festve. Aranyozással díszített, préselt bőrbe kötött fatáblákkal. Előtábláján aranyozással beprésselve: BIBLIA.

Példányunk, a bejegyzések szerint 1699-ben a Nádudvari Istváné, 1756-tól Jósway Mihályé volt; 1795-től pedig a sárospataki főiskoláé. Egy XVIII. századi följegyzés szerint az ára „4 Rhfl. 18 Xr.“ volt. Pál apostol leveleihez a lapszélekre egyik tulajdonos avagy olvasó a XV. sz. végén vagy a XVI. elején jegyzeteket írt. Így pl. a Római levél VIII. r. 36. versét lefordítja magyarra ekképen: „mert te eretted halálra tartatwnk tellies napestig miképpen az megolo baranyok.“ Az utótáblán a XVII—XVIII. századból való eme följegyzések olvashatók: „A kit Isten meg szégyényét, e világh sem gazdagithattya azt meg. Minnel szeb a fa annál feketéb az üszöge. — Quae nocent, docent A mi sért, tanít.“

Hain, 3107. sz. *Pellechet*, 2329. sz. *Mazarine*, 625. *Horváth*, 370. szám

1492. Venetiis.

12. *Bergomensis (Jacobus Philippus). Supplementum Chronicarum. Venetiis, Bernardinus Riccius, 1492.*

2r., gót betűkkel, papiroson, custosokkal, lapszámozással. 1—256 l., továbbá 2 (üres) + 12 (szöveges) számozatlan levél, signaturával, 60 sorral, összesen 270 levél. Számos fametszettel (1b l.: a világ 6 napos teremtését ábrázoló fametszet, oszlopos keretben) és lapszéli jegyzettel. Kutyabőrkötésben. Az előtábla külső lapján az egykori tulajdonos: Fugger Antal aranynyomású cimere koszorúban 1586-ból. [ANTHONI FVGGER. 1586.] Az előtábla belső lapján „Zacharias Geizkofler von Gailenbach Ritter u. Maria Geizkoflerin geborne von Rehelingen 1605“ exhibrise. 1795-től van a sárospataki főiskola birtokában. Az utolsó levél b. lapján XV. századi latin följegyzések olvashatók. Könyvtári jegye: I. 660.

Hain, 2809. sz. *Pellechet*, 2068. sz. *Mazarine*, 337. l. 652. sz. *Horváth*, 402. sz.

1493. Nuremberge.

13. *Schedel (Hartmannus) Medicus Norimb. Liber Chronicarum. Nuremberge, Anthonius Koburger, 1493.*

Nagy 2r., gót betűkkel, papiroson. signatura és custosok nélkül, a szöveg között igen sok (c. 2250) ki nem festett fametszettel, 65 vagy kevesebb sorral, elől 20 számozatlan + 300 számozott

(Folium I--CCCXCIX., az utolsó levélen azért nincs lapszám (CCC), mert az egészet fametszet tölti be) + 6 (közben a 266-ik levél után), számozatlan, összesen 326 levél. (Ezekon kívül elől 2, hátul 4 üres levél.) A 259—261 leveleken nincs szöveg, csak (a levelek felső szélén) a „Sexta etas mundi“ szavak és a lapszám. A 266-ik levél után következő öt levélen van szöveg, de hiányzik a „Sexta etas mundi“ jelzés és a lapszám. A 267-ik levél előtt egy teljesen üres levél áll. (A levelek száma ezzel együtt 326, az elől és hátul levő 6 üres levéllel = 332.)

A krónikának *Magyarországra* vonatkozó részlete (CCLXVIII^a CCLXX. a 1) a CCLXVIII. sz. levél a. oldalának utolsó sorában ily címmel kezdődik: *De hungaria et gestis in ea olim pannonia apellata*. Ugyanezen l. b. oldalán látható *fametszet*, amely Budapestet akarja ábrázolni, újból előfordul „Walachia“ és „Prussia“ és „Saxonia“ cím alatt. E térképet tehát, mint Hellebrant helyesen megjegyzi, nem tekinthetjük Budapest akkori térképének. *Hellebrant* a 228. sz. a. és a Magyar Könyvszemle 1880. évf. 311—12. lapján leírt s a Magyar Tudományos Akad. könyvtárában levő példányban a 290^a 292 leveleken találta meg a Magyarországra vonatkozó részletet, amely példányunkban a 268—270. számú leveleken van. Példányunk tehát eltér az Akadémiától. Példányunkból a Hellebrant által 228. szám a. leírt példány 321—325. levelei, amelyek egy különálló művet [De Sarmacia (commentarium)] képeznek, [V. ö. Jöcher: IV. 230 l] nincsenek meg. Azt hiszem, hogy példányunk ugyanazon évi (1493), de más beosztású kiadás. — Préselt kutyabőrbe kötött fatáblákkal. Könyvtári jegye: S. S. 16.

A krónikában, amelyet általában „*Nürnbergi Krónikának*“ szoktak nevezni, a köv. kézírásos följegyzések olvashatók: A címlap előtt álló üres levél b. oldalán: Omnia Consuetam mutarunt tempora Legem, et non est de quo non sit habenda fides! — A címlap alján: Omnia pretereunt preter servire Deo. — Ex libris Samuelis Patay de Bay.

Hain, 14508. sz. — *Hellebrant*, 228. sz. — *Holtrop*, 424 l., 575. sz. *Horváth*, 417. sz. *Panzer*, II. 212 l. 221. sz. (Panzernél a colophon a 290 b. levélen van, — tehát más beosztású példány 1493-ból!) — *Mazarine*, 373 l. 719. sz. *Grosses Univ. Lexicon*, XIII—XIV. K. 1061—62 l. *Magy. Könyvszemle*, 1880. évf. 311—2.

1494. [Norimbergae].

14. *Gesta Romanorum cum applicationibus moralisatis ac mysticis. 1494. [Norimbergae, Ant. Koberger]*

4r., gót betűkkel, papíron signaturával custosok nélkül, 2 columnával, 44—45 sorral, 8 számozatlan + 1—CXI. számozott = 119 levél. Fekete, fényes bibula-kötés. Hátán: *Gesta romanorum. 1518.* — Könyvtári jegye: *N. N. 747.*

Az előtábla után álló üres levél a. oldalán: *Est Josephi Csengery comp. Viennae 1823. 18 xbus. 1. fl. 24 xr. in Convent. Alatta: Accessit Libris Bibliothecae Rf. S. Patakinæ, dono Josephi Csengery ao. 1829. Ugyane levél b. oldalán: Liber rarus, vide. Brunet Vol. I. p. 548 sqq. qui quinque citat editiones, priores, omnes in folio, de annis, 473. 80 et 81 et sine anno, presentem vero in 4-o de anno 494 non novit. — Alatta más kézzel: Ebert bibl. Lex. p. 676 nennt vier Cöln. Ausgab. 472, diese führt er p. 677 an. Donce meldet dass er dies Werk . . . 1480 bis 1555 33 Ausgaben an d. Licht kamen. Ez alatt: Ex gestis romanorum historiae notabilis de vitiis virtutibusque tractantes cum applicationibus moralisatis et mysticis. 4-o. 1494.*

Hain, 7748. sz. Panzer, IV. 61. I. 526. sz. Pellechet, 5256. sz. Horváth, 452. sz.

1496. Nurenberg.

15. *Ordinarius Strigoniensis. Nurenberg, Georgius Stuchs, 1496.*

8r., gót betűkkel, signaturával (az *l* iv 9. az *m* iv 10 levélből áll, a többiek 8-ból), custosok és lapszámozás nélkül, 32 sorral, 99 levél. (Példányunkból összesen 11 levél hiányzik). E könyv szerintem, a signaturák alapján számítva, voltaképen 99 levélből áll. Horváth 87 + 10 (a—b2 jelzetű náluk hiányzó levelek) = 97 levelet említ; Szabó—Hellebrant 98-at. Horváth *n-2* jelzetet is említ, holott ilyen jelzetű levél e könyvben elő nem fordulhat, mert az utolsó iv *m* betűvel (*m—mv*) van jelezve. — Préselt bőrbe kötött fatáblákkal. (rongált.) Könyvtári jegye: *SS. 157.*

A könyv elé 13 levélből álló 16-ik századbéli kézírással írt latin szövegű liturgiális munka; utánna pedig „Sequitur confessionale“ kezdetű, a végén 1524 évszámmal jelzett s 15 levélből álló szintén latin nyelvű füzetke van kötve. Az elő- és utótábla

belsején 16. századbeli, ma már alig olvasható följegyzések állanak. Az elől álló liturgialis könyv 13-ik levelének belső oldalán: Accessit Libris Collegii Reform. S. Patak. ao. 1788. mense Junio. compar. Leleszini, in auctione publica Libror. Vener. condam Conventu Lelesz. Notante Joanne Szombathi Prof. m. p.

Hain nem említi. *R. M. K.* III. 11. l. 35. sz. — *Horváth*, 483. sz. (*Horváth* azt mondja, hogy az övék az egyetlen csonka példány. Eddig a mienkkel 4 példány ismeretes.)

1496. Augustae.

16. *Cato cum glosa et moralisatione. Impr. in imperiali civitate Augusta per Johannem Schensperger, 1496.*

4-r., a distichonban írt mondások szövege nagyobb, a commentáré kisebb gót betűkkel, papíroson, custosok és lapszámozás nélkül, de signatúrával (a—hiiij.), a 1 b levélen 44, a többiekben több-kevesebb sorral aszerint, amint egy levélen 1—2—3 nagy betűvel nyomtatott mondás van. 48 levél. A Tripartitum egy régi kiadásának néhány levelébe kötve. — Könyvtári jegye: S. S. 262.

Catonak eme magyarázatos kiadását az egész középkoron át tankönyvül használták. A mondások felett vagy mellett a magyar fordítás sok helyen ott van, közel egykorú írással. Ez mutatja, hogy példányunkat is hosszú időn át valóban tankönyvül használhatták. — Az egykorú és későbbi különböző kézírásos marginalis jegyzetek is ezt igazolják, nemkülönben az is, hogy a hiányzó 18. 19. és 24. levelek közbe kötött papírlapokkal vannak pótolva, amelyekre a hiányzó mondásokat (összesen 13) felírták s pár sornyi commentárt is írtak hozzá.

A címlap előtt álló levél b. oldalán: Accessit Bihecae Collegii Ref. S. Patak. dono Spect. Dom. Sigismundi Ragályi de K. Csolto. An. 1819. die 19. Nevembr. Notante J. Sz. m. p.

Valószínűleg *unicum*, mert ez a kiadás a felsorolt könyvészeti segéd munkák egyikében sem található. *Schweiger* II 65—67. l. több kiadást említ, de a *Schensperger* által nyomtatott emez 1496-ikot ő sem említi. (A *Quentell*-félét említi 1496-ból amelyet *Hain* is leír 4735. sz. alatt.) Igaz ugyan, hogy a colophon sorainak végső betűi, illetőleg szavai hiányzanak, de 4-ik sorban levő évszám (1496) után egy nagy betű ($P_{(er)}$) felső részlete látható s így kétségtelen, hogy példányunk nem az 1497-iki kiadás.

1497. Hagenoae.

17. *Oswaldus de Lasco. Sermones de sanctis ... Hagenaarv. Henricus Gran, 1497.*

4r., gót betűkkel, signaturával, két 44—44 soros columnával, lapszámozás és custosok nélkül, 374 levél (A 337, 338, 339 levelek csonkán); a kezdőbetűk nincsenek kirajzolva és kifestve.

Az előtábla és a címlap közé ragasztott levélen *Szombathy János* volt sárospataki tanár és könyvtárnok köv. följegyzése olvasható: NB. Auctor Sermonum horum est *Oswaldus a Lasco*, non autem ... *Pelbartus Temesvariensis*. Patet id vel ex seqq ... 1) quia Sermones hi de Sanctis, appellantur, *Biga Salutis*, editi Hagenoae. 1497. At Pelbarti Sermones de Sanctis, titulo Pomoerii insigniunt, hoc modo: Sermones Pomerii de Sanctis, Hijemales et Estivales, a Pelbarto de Themesvár. Argent. 1505. A ... 2), Sermones Pelbarti de Sanctis, ab his Oswaldi Sermonibus in tot sunt diversi, ut conferenti patet. — 3.) Hinc praesenti huic operi, manu antiqua, fors coaera adscriptum est in titulo, post verba, a quodam fratre hungaro adscript. igitur est *Oswaldo. etc.* *Szombathy* tehát *Lasko Osvátot* tartja e mű szerzőjének. Ugyanőt tartja *Hellebrant* is (290. V. ö. *Magyar Könyvszemle* 1880. 318. l. — *R. M. K.* III. k. 11. l. 37 sz.) *Panzer*, I. 449 l. 17. sz., *Hain*, 9054. sz. és mások azonban *Mihael de Hungaria*-t tartják e mű írójának.

A címlap felső szélén: Fr. Johannes A Ganadino. Alatta: Thome presbitero de lizska therebesij 1515. — A cím második sora után egykorú írással: *Oswaldo*, amint ezt *Szombathy* is említi Az utolsó (374b) levélen a többek között e följegyzés áll: Obs. S. Elisabetha Hungariae Regis filia nata est in Oppido Sáros-Patak. Vid. Sermon. CVIII. ad. signum NB. 4. Disznóbörbe kötött fa-táblákkal. Könyvtári jegye: SS. 165.

1497. Venetiis.

18. *Plinius Secundus (Caius). Historia naturalis. Venetiis, Bernardinus Benalius, 1497.*

2r., latin betűkkel, papíroson, a b. leveleken custosokkal, lapszámozás nélkül, signaturával. 56 sorral, 268 levél. Az 5^a levéltől a 16^b levélíg 2 columnával. A 4^a levélen arannyal kifestett kezdőbetű és alsó lapszéli diszítés. Minden könyv kezdőbetűje aranyo-

zott diszítéssel van kifestve. A levelek felső szélén a könyvek száma mindenütt jelezve van. A könyv előtt 20, tintával vonalozott papírlévélen betű-soros, kézirásos két columnás tartalommutató van. Könyvtári jegye: S. S. 10. Hain, 13101. sz. — Panzer, III. 416 l. 2227. (Editio haec prima est, quae text. ex Hermol. Barbar. castigationibus emendatum exhibet.) — Schweiger, II. 784. l.

1498. Venetiis.

19. Biblia Latina cum summariis et tabula. Venetiis, Simon Bevilaqua, 1498.

4r., gót betűkkel papiroson, fametszetes kezdőbetűkkel, signaturával, custosok és lapszámozás nélkül, 2—3 columnával, a 2-ös col. 51; a 3-as 54 sorral, 528 levél. A fametszetek száma összesen 77. (Cimlevele hiányzik.)

Az előtábla után álló 3-ik üres l. b. oldalán: A Sáros Pataki anya iskola könyve Tisztel. Átányi József Szántai Predikátor Úr ajándékából. Jegyzette September 11-ik napján 1837. Somosy János m. p. — Számos lapszéli jegyzettel. — A 492^b l. alsó szélén, a colophon után: Ez biblia-nak wagio mar Anni 135, elmúlt mar die 8 May keöwethezjk mar 136 esztendőre ez bjbilia miota niomtattak 1633. — Kutyabőr kötésben. Könyvtári jegye: S. 156.

Hain, 3124. sz.. Pellechet, 2340. — Panzer, III. 433. l. 2342. szám, Le Long: I. 583. Mazarine, 978.

1498. Basilae.

20. Biblia Latina cum glossulis tam marginalibus quam interlinearibus ordinariis, cum Nicolai de Lyra postillis. Basileae, Johannes Petri et Johannes Froben. 1498. [I—VI. kötet.]

2r., a szöveg nagyobb, a glossa kisebb. a szöveg sorai között levő magyarázat még kisebb gót betűkkel, papiroson, a szöveg 1—2 columnával, 56, vagy kevesebb sorral; a glossa 78 (vagy kevesebb) sorral; (a glossa a szöveget a legtöbbször körülövezi), custosokkal, lapszámozás nélkül; az *I-ső kötet*: 377 (+ 2 üres) l., signaturával; a *II-ik k.*: 317 (+ 2 üres) l., sign.; *III-ik k.*: 440 (+ 2 üres) l., sign.; *IV-ik k.*: 479 (+ 2 üres) l., sign.; *V-ik k.*: 244 (+ 2 üres) l., sign.; *VI-ik k.*: 279 (+ 2 üres) l.,

sign. A kezdőbetűk kék vagy piros festékkal kifestve. Számos fametszettel. — Az I. kötetből hiányzik (az Exodusból, Leviticusból, Numeriből, Deut-ból.) 122 levél. A II. k.-ból hiányzik a 2—8 lev. Erős bibulakötés. A bőrhátakon a könyvcím és. a kötet-szám aranyozott nyomással. — Könyvtári jegye: S. 676—681.

Az I-ső k. előtáblája után álló levél b. oldalán: Nicolaus de Lyra Scholasticus floruit Sec. XIV-to de quo dicitur: *Nisi Lyra lirasset, totus mundus delirasset.* vertit enim Scripturam ad verbum. Stegmannus. Nb. Fuit antea Judaeus Normannus. Supte sponte Xtianam Religionem amplexus; mox Minorita factus. — A címlap felső szélén: Liber I. Coll: S. Patak. sig. J. O. A cím alatt: Joh. V. Dállyai. Symb.

Hain, 3172, *Horváth*, 510. — *Pellechet*, 2351. — *Panzer*, I. 184 l. 228 sz. — *Le Long*: I. 583.

1499 Hagenaw.

21. (*Oswaldus de Lasco*.) *Sermones dominicales perutiles, alias Biga salutis nuncupati. Hagenaw, Henricus Gran, 1499.*

4 r.; gót betűkkel, signaturával, 2 columnával (a Prologus egy col.) 44 sorral, 436 levél. A kezdőbetűk nincsenek kifestve.

Ez a teljesen ép, bőrkötéses fatáblákkal ellátott példány a *Kazinczy Ferenc* tulajdona volt. Ő Temesvári Pelbártot tartotta e könyv szerzőjének, ami kitűnik abból, hogy a címlap felső szélére, közvetlenül a cím fölé e szavakat írta: *Fratris Pelbarti de Themesvár*. A cím alá még a következőket jegyezte fel *Kazinczy*: Hagenau, per Henricum Gran, 1499. finitum in profesto S. Michaelis. Franc. *Kazinczy*. Széphalom, men. Decembri 1806. Alatta: — placere bonis quam plurimis, malos quam minime paucos caedere! — Az előtábla belsején, ugyancsak *Kazinczy*től: Cum libri ante annum 1500. impressi per Deltophilos instar Manuscriptorum sumi soleant, Tomus hic 1499 editis in Catalogo Manuscriptorum Collectionis a me emtae quaeri debet. Fr. K.

Horváth (542. sz.) *Panzer*, (I. 451. l., 32 sz.), *Hain*, 9053, e művet *Michael de Hungaria*-ének tartják; *Szabó—Hellebrant* (R. M. K. III. k. 15 l. 48. sz. a.) ellenben nagyon helyesen *Lasco Osvátot* (pesti ferencrendi zárdafőnök) tartják szerzőjének. (V. ö. *Magyar Könyvszemle* 1877. 309 l.)

1499. Venetiis.

22. *Plinius Secundus (Catus). Historia naturalis. Venetiis, Ioannes Aluisius de Varisio, 1499.*

4r., latin betűkkel, custosok és lapszámozás nélkül, signaturával, 55—57 sorral, 268 levél. Préselt bőrkötésű fatáblákkal. Az elő és utótáblán a 4 sarkon és középen diszes rézvédők. — Könyvtári jegye: *UU. 606a.*

Ez az 1499-iki kiadás több tekintetben különbözik az 1497-ikitől, amelynek alapján ez nyomtatott. Megegyezik a két kiadás a következőkben: a tartalomra, a kiadási helyre, a levelek számára nézve.

Hain, 13104. sz. *Schweiger*. II. 784 l. *Panzer*, III. 462 l. 2527 sz. *Horváth*, 566. sz. *Mazarine*, 568 l. 1038. sz.

II. Libri nota anni carentes.

[1486. Maynz.]

23 *Breytenbach (Breydenbach, Bernhard von—). Der Fart über Mehr zu dem heiligen Grabe unsers Herrn Jesu Christi gen Jerusalem.*

2r., gót betűkkel papíroson, jelzettel, custosok és lapszámozás nélkül, 48 sorral, 104 levél. (Elöl és hátul összesen 22 levél hiányzik. A teljes mű 126 l.) Számos kifestetlen fametszettel és egykoru lapszéli jegyzettel. Az egyes szakaszok címei nagyobb betűkkel vannak nyomtatva. A kezdőbetűk nincsenek kifestve. Az előtábla belsején Somosy János volt spataki tanár és könyvtárnok következő ceruzás följegyzése áll: „Bernhard von Breitenbach: Beschreibung des gelobten Landes im Jahre 1483. Maynz 1486.“ Egyszerű kék bibula-kötésben. Könyvtári jegye. *S. 684.*

Ezzel a német kiadással egyidejűleg jelent meg egy latin kiadás is. A fametszetek mindkét kiadásban ugyanazok. A *Horváth* által említett (659 szám a.) német példány hely és évszám nélküli; a *Panzer* által leírt ugyancsak német példányban ellenben ott van a *colophon*, amely szerint e mű: „Yn der slatt Maynzt getrucket ym iar vnser heylands tusend vierhundert und LXXXVj. yn dem XXI. tag des Brachmondes.“

Hain, 3958. *Mazarine*, 415 (latin kiadás); *Horváth*, 659; *Pellechet*, 2984. *Panzer*, (Zusätze) I. 162.232; *Jöcher*, I. 1355 l.

[1496. Argentinae.]

24. *Pelbartus (Themeswar de —). Stellarium coronae virginis Mariae.* [Hely és év nélkül.]

4r., gót betűkkel papíroson, signaturával, custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, 49—51 sorral, 228 levél, számos egykoru lapszéli jegyzettel. A kezdőbetűk nincsenek kifestve. Egyszerű barnás bibulakötésben. Könyvtári jegye: *S. S.* 168.

A címlap felső szélén Kazinczy Ferenc följegyzése: Liber Bibliothecae Collegii Sáros-Patak, sign. per Franc. Kazinczy, szép-halom, 3^a Jan. 1807. — Ugyane lapon, közvetlenül a cím alatt, emez egykorú följegyzés: collectum per pomerium fratris pelbarti de themeswár dini ordinis francisci. — A 220^a levélen, a 2-ik col. négy soros verse alatt: Opere nunc isto perfecto gloria Christo. Az utótábla előtti üres levél a. oldalán: Jam redit & virgo redeunt Saturnia regna. ex Virgil. Lib. XI. Pars I. Capitul. XII. ad sign. NB. O virgo felix, virgo signata per stellas. Ovid. in Libro de Vetula ibid. Notat. O. . . Ovidium id scripsisse, sed aliquem fidelem, Ovidio intitulando.

Hain, 12562. — Panzer, I. 58 l. 308. sz. — Horváth, 872. sz. *R. M. K.* III. k. 11. l. 36. sz. — Szilády: Tem. Pelb. 55. l. (Szabóék Panzer és Hain után említik, de magát a könyvet nem látták.)

[1499. Venetiis.]

25. *Hermolai Barbari Plinianae Castigationes.* [Hely és év nélkül.]

Ez a munka a *Historia Naturalis* 1499-iki kiadásával egybe van kötve, még pedig úgy, hogy a 127—160 levelekből álló rész: az 1—125 levelek előtt áll, közvetlenül a *Hist. Nat.* után, — bizonyosan a kötés alkalmával történt tévedés miatt. Bár colophon az utolsó lapra nincs nyomtatva: mégis a legnagyobb valószínűség szerint ugyanazon nyomdának a terméke, amelyben a *Hist. Naturalis* 1499-iki kiadása nyomtatott, mert a betűi. típusra és nagyságra nézve teljesen ugyanazok s ez is custosok és lapszámozás nélkül van nyomva. Sorainak száma 59—60. 160 levél. 2r. Könyvtári jegye: *U. U.* 606. b.

Hain, 2420. sz., Pellechet (1823) és Holtrop, (386 l. 368 sz.) szerint talán Rómában nyomtatott. — Horváth, 633 sz.

[Év n. Spirae.]

26. *Urbach (Johannes de —). Modus legendi abbreviaturas in utroque Jure et processus judicarius. Spirae, Petrus Drach. [Év nélkül.]*

2 r., gót betűkkel, papíroson, signaturával, custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, 48—48 sorral, 145 levél. Fatáblájából csak az utótáblának fele van meg. — Példányunkból 3 levél hiányzik. Az első levél a. lapján sószámlák olvashatók a XV. sz. végéről, a levelek szélein pedig számos egykorú és későbbi korból eredő kézírásos jegyzet van. A 4^a l. első és második columnája között: *Ex libris Samuelis Patay* — Ugyane levél alsó szélén: *Judex Judicium Clerus sponsalia crimen De qua tractant sicut decretales e sextus Paulis Radoychnitt (?) 1598.* A könyvhöz 9, egykorú kézírással, latin nyelven sűrűn beírt levél XV. századvégi peres ügyekre vonatkozó akták másolata van kötve. Ebben előfordul az 1481-es évszám is s így e nyomtatvány 1481. előtt került ki a sajtó alól. — Könyvtári jegye: *S S. 159.*

Hain, 11482 sz. — Horváth, 785 sz. — Panzer, III. 27 l. 51 sz. (V. ö. IV. 424, 51.) Jöcher, IV. 1724.

[C. 1470. Argentinae.]

27. *Balbus (vagy Balbis, Johannes) de Janua. Ord. Praed. Summa, quae vocatur Catholicon. [Argentinae, J. Mentelin c. 1470.]*

Nagy 2r., nagyobb sémi gót betűkkel, papíroson, signatura, custosok és lapszámozás nélkül, 2 columnával, 65—65 sorral; 1 (első, üres levél, példányunkból hiányzik) + 398 (nyomtatott) + (végén) 1 (papiros, üres) + 1 (pergamen, üres) = 401. A kezdőbetűk (a legtöbb papirosra) kifestve, néhol lapszéli diszitással is. Préselt bőrbe kötött fatáblákkal. Az előtábla belső lapján felül az 1533-as évszám áll, tintával odairva. Könyvtári jegye: *O. 915.*

A Pellechet által 1698. sz. a példányban a szöveges levelek száma 394; a mi példányunkban 398. Az általa a 2, 11, 67 levelekről idézett részletek úgy a helyre, mint a sorokra nézve szóról-szóra, szótagról-szótagra, betűről betűre megegyeznek a mi példányunkéival, de a 218. lev. 1. col. 15. sorának szövege a mi példányunkban betűhíven a 218. lev. 2. col. található, de ugyancsak a 15-ik sorban. (Nyomás közben a columnák megcserélőd-

tek.) A 395 b levél utolsó sorai (1. col.) s ugyane levél 2-ik col. 18—19. sorai azonban már példányunkban a 399. lev. (tehát 4 levéllel később) ugyanazon soraiban olvashatók. Példányunk tehát u n. *párhuzamos* példány.

Hain, 2253. sz. Szinyei Gerzson főkönyvtárnok még azt hitte, hogy példányunk az 1460-iki mainzi kiadásból való. Példányunk előtáblájának belső oldalára ugyanis ezt jegyezte fel: „Az ösnyomtatványoknak ezen egyik remeke Gutenberg nyomdájából került ki Mainzban 1460-ban. Egyedüli és egyszersmind utolsó nyomtatványa ez a nagyérdemű férfiúnak azon időből, midőn a nyeréskedő Fusttól külön vált. Balbis Janosnak ezen műve ugyanazon időben két kiadásban jelent meg: az egyik pergamenten, a másik papíron. Lásd Encyclopaedie der Buchdruckerkunst v. Alex Waldow. I. B. I. Lieferung. Szinyei Gerzson.“ Tévedés ez, mert az 1460-iki mainzi kiadás 66 soros leveleinek száma 373. (V. ö. *Pellechet*, 1702, *Panzer*, II. 113. l. 5. sz. *Laire*, I. 56, 111. l.)

28. *Astrologia*. (?)

A₃ lev: vero aliorum celorum differunt lumine numero et C lev. 8. sora: De Scorpione. K₂ l.: Capitulum sextum si mulier portat masculus vel semina. DD. I. 2. col.: Capitulum 8. . . . super qualitati-bus anime nati.

2r., gót betűkkel, papirosos, számos fametszettel, A₃—Z₃ + AA—HH₃ signatúrával, custosok és lapszámozás nélkül (Eleje és vége hiányzik.). 2 columnában 66—66 sorral, 176 levél (csonkán.) Szerzőjének neve, kiadási helye és ideje s a nyomdász neve, a mű csonka volta miatt nem volt megállapítható. Annyi valószínű, hogy 1500 előtt nyomtatott. Szombathy János volt spátaki tanár és könyvtárnok az előtábla belsejére a következőket jegyezte fel: *Astrologia*, edita exeunte Sec. XV-to, vel ineunte Sex. XVI.-to, referta divinationibus vanissimis. NB. pag. literis EE notata haec sequens occurrit notatio manu scripta: „Gabriel filius meus 25 April nocte inter ho. 11 et 12 natus anno 1610 habet ☉ in 4 domo . . . &c. dignitas Patris ex eo secuta est, nam 30 Martij sequente creatus sum Zolnae in Superintendentem 4 Comitatum“. Préselt bőrbe kötött első fatábláján felül: Decem continens. Alul: 1544. Egykor e kötet Sátor Andrásé volt. FF. 6. lev. Jelzete: SS. 149.

DR. JAKOB KÁROLY
FÖGIMNÁZIUMI TANÁR:

SZEMÉLYT JELENTŐ FŐNEVEK KÉPZÉSE
TULAJDONNEVEK SEGÍTSÉGÉVEL
A VERBÁSZI NÉMET NYELVJÁRÁSBAN.

Személyt jelentő főnevek képzése tulajdonnevek segítségével a verbászi német nyelvjárásban.¹

A nép a személyneveket gyakran általános értelemben használja valamilyen testi vagy szellemi fogyatkozás kifejezésére. Ennek folytán egyes személynevek rosszaló értelmet vesznek fel, vagyis csúfnevekké lesznek. Ilyenek pl. *chaschpr* (Kaspar) a. m. närrischer Mensch; *schtofl* (< [Chri]stoffel) a. m. unbeholfener, beschränkter Mensch; *kaml* vagy *kamilä* (Kamila) a. m. grosses, ungeschicktes Weibsbild; *urschl* (Ursula) a. m. weibliche Person mit lästigen Eigenschaften.

Rendszerint azonban csak megfelelő összetételekben vesznek fel ilyen gáncsoló értelmet a személynevek. Itt is világosan megfigyelhetjük, hogy miként lesznek önálló szókból az eredeti jelentés és hangalak elhomályosodása folytán egyszerű képzők.

1. Ennek a fejlődésnek a végső fokán áll a nyj.-ban néhány „Bernhard“-típusú férfit jelentő szó, mint pl. *lauzrt* a. m. Lauskerl, Lausbube; *pankrt* a. m. uneheliches Kind, < középfelnémet banchart; *rotsrt* a. m. Rotzbube.

2. Átmenetül szolgálnak erre a nyelvjárásban igen gyakori képzések *-jan képzővel*, amely tulajdonképen a Johann név alnémet alakja (Jan). A nép már nem érzi ezt önálló névnek, hanem csak pusztá képzőnek. (Az irodalmi nyelvben is előfordul néhány ilyen képzés, de eredete itt is feledésbe ment, úgy hogy a román nyelvekben használatos *-ian* végződéssel azonosítva *,i'-vel* írják: Grobian.)

¹ Verbász község Bács-Bodrog vm.-ben fekszik. A nyj. hangtanát megírta Schmidt Henrik a „Zeitschrift für deutsche Mundarten“ 1911. évf. 2. füzetében.

Az itt tárgyalt szóképzési sajátságra nézve lásd még: O. Weise, Zeitschrift für deutsche Mundarten, IV. (1903.) p. 353.

Ilyen képzések a nyelvjárásban: *kliitjan* a. m. Hitzkopf, tkp. ein Mensch (Jan), der leicht „glüht“¹; *krovjan* a. m. Grobian tkp. grober Jan; *thapjan* a. m. ungeschickter Mensch, v. ö. len-tebb thapnikl, ugyanaz más képzéssel thapəs; *toljan* a. m. toller Mensch; *tumjan* (igy is tumrjan) a. m. dummer Mensch, fajankó, (már a 16. században „ein dummer Jan“); *tusljan* a. m. unsicher u. kopflos (gleichsam im Dusel) umhergehender Mensch; *schlapjan* a. m. nachlässig gekleideter Mensch, más képzéssel schlapəs mint melléknév: schlapich a. m. nachlässig gekleidet; *schlodrjan* a. m. in seiner äusseren Haltung lässiger Mensch, v. ö. schlodrə a. m. schlot-tern, (az alnémetben is használatos: slodderjahn), *schmeerjan* a. m. schmieriger (schmutziger) Mensch.

Jegyzet. Csak egyező hangzású, de nem azonos eredetű e szó végző-dése: kvartjan a. m. dicker, unbeholfener Mensch; < Guardian.

3. Számos képzésben a tulajdonnév egészen világosan fel- ismerhető. Ezek tehát a képzővé-fejlődés kezdőfokán állanak, ami- kor u. i. a hangalak tisztán felismerhető, de a jelentés elhomá- lyosult ill. módosult. Ilyenek:

a) A „hans“ végződésűek (< Johannes): *pralhans* a. m. Prahlhans; *schlaphans* u. a. mint a fent említett schlapjan.

b) Gyakoribbak a „nikl“ (< Nikolaus) végződésűek: *farcht- nikl* („Furcht-Nikolaus“) a. m. furchtsamer Mensch, (még nőkről is mondják, ami az utótag eredeti jelentésének teljes elhomályo- sodására vall); *fraaschənikl* a. m. grossmäuliger, lautmäuliger Mensch, első tagja a francia franche (a. m. német: frank) szóból szár- mazik; *froschəmaənikl* u. a., de hatásosabb kifejezés, mint az előbbi, < francia: franchement a. m. frank u. frei;² *schtturnikl* a. m. hals- starriger Mensch; *taumənikl* (vagy kicsinyítő képzővel: taumə- niklchə) a. m. „Daumen-Nikolaus“, Däumling, Hüvelyk Matyi; *thapnikl* u. a. mint fent: thapjan.

¹ V. ö. ezzel a pfalzi szóval: Sittjan, a. m. „ein Mensch, der das Gegenteil von still, friedliebend, bescheiden, ruhig, langsam ist“ (lásd Ph. Keiper: Zeitschrift f. deutsche Mundarten IV. 277. sk). A magyarázat azon- ban, melyet Keiper ott ad (Sitt- < sittig), nem látszik kielégítőnek; vélelm- nyem szerint inkább a „sieden“ igéből származhatnék, s így a fenti szóhoz hasonló képzéssel volna dolgunk.

² Hogy itt csakugyan ezzel a francia szóval van dolgunk, megerősíti az, hogy Németország azon vidékeinek nyelvjárásaiban ahonnan Verbászra betelepültek jöttek, ez a szó önállóan használatos. Így pl. Ottweiler vidékén (Kl. Scholl, Die Mundart des Kreises Ottweiler, Bonn, 1912): fraasmaa, Hand- schuhsheim-ban (Ph. Lenz: Handschuhsheimer Dialekt), „fräansəmaan“ alakban.

c) Összetételek *pheedr* (Peter) utótaggal : *fleepheedr* a. m. „Flöh-Peter“, Feigling, Hasenfuss; *schtruvlpheedr* a. m. strupphaariger Mensch, más képzéssel u. a. schtrupəs, az első tag melléknévi alakban schtruvlich a. m. struppig.

d) Képzések más tulajdonnevekkel : *schpekfrits* a. m. „Speck-Fritz“, Mensch mit schmierigen, „speckigen“ Kleidern; *narəkhaschpr* a. m. „Narren-Kaspar“, närrischer Mensch, Bohó Misi; *patschmichl* a. m. „Patsch-Michael“, Mensch von plumpem Auftreten, v. ö. patschich a. m. plump, patschə a. m. plump auftreten; *schuspaartl* a. m. hastiger, voreiliger Mensch (paartl a. m. Bartel, Bartholomäus, az előtagra vonatkozólag v. ö. schuslich a. m. hastig, voreilig).

e) Képzések női személynevekből ritkák. Ilyen pl. *trekutl* a. m. Schmutzfink, tkp. „Dreck-Ottlie“ (Ez a személynév a nyelvjárásban önállóan már nem használatos, de v. ö. Martin-Lienhart, Elsässisches Wörterbuch I. k. 16. o.: Udel a. m. Ottlie, ein unordentliches Mädchen; továbbá: J. Kehrein, Volkssprache u. Volkssitte in Nassau, 419. o.: Uttel a. m. Ottlie; einfältiges, geckiges Mädchen).

MARTON JÁNOS
THEOL. TANÁR:

AUGUSTINUSRÓL
A LEVELEI NYOMÁN.

A *Vallomások* magyar fordításának megjelenésével¹ Augustinus megismerése nálunk is örvendetesen előbbre haladhat a nem szakközönség körében is. Ez a mű éppen egyetemes érdekű. A *Religion in Geschichte und Gegenwart* Augustinus — cikkében azt mondja Scheel,² hogy a *Vallomások*nak egyetlen kézükönyvtárból sem volna szabad hiányozniuk.

Augustinus méltó is a legodaadóbb tanulmányozásra. Hatalmas szelleme, mely századokat táplált, tápláló ma is. Hozzá közel lépve érezzük, hogy az Augustinus testes köteteiben egy megkapóan bensőséges, mély és erős lélek éli a maga hallgatag örökkévalóságát. S mintha A. valóban nemcsak az első modern ember volna, akinek Harnackék nevezik, mintegy versengve,³ hogy ki pillantotta meg előbb erről az oldaláról, hanem több ennél: Augustinus az a valaki, aki egy bizonyos típusu vallásosságot örökké klasszikus módon élt át és juttatott kifejezésre. Van ugyanis valami mélyen emberi és örök igaz abban, ahogy nyugtalanul kereste Istent és ahogy nyugalomát ő benne megtalálta. Nem ez-e általában az embersors!? Olyan tragikus élmények közt tapasztalta meg a bűn szörnyű valóságát és annak isteni ellenpárját: a Krisztus által megváltó Isten üdvözítő kegyelmét, hogy ennek a kegyességnek élete és tanítása által szinte élesebb, szemléltetőbb és megrázóbb példája, mint akár Pál apostol, akár a reformátorok, akikkel alapélménye ezen a ponton megegyez. Mert a bűn olyan megdöbbentő, véresen komoly, sőt drasztikus ereje, a magabízó ember tehetetlen vonaglása nem áll annyira a szemünk előtt ezeknél, mint Augustinusnál. A kegyelmet illetőleg pedig a Confessiók forró áhitatát, a szárnyáló hym-

¹ Szent Ágoston Vallomásai. Fordította dr. Vass József. Budapest, 1917. „Élet“-kiadás.

² I. k. 800 l.

³ Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschicht, III. k. 97. l.

nuszok szinte kiapadhatatlan sorozatát, e zsoltárerejű csodás hangokat, az égő csipkebokor lángolását el lehetne-e feledni?

Ez az emésztő szomjú igazságkereső, ez a zabolátlan vérű tisztaságáhitó zuhantában megfogva, a mélyben megtartva, azután már nem lát csak egyet: Istent, aki megment; az örök változhatatlant, aki mindent ad, hordoz; az ő gazdagságára tapadt szeme elfordult attól, ami a világé; szíve, e nagy csaló, ijedten remegve még most is magától, végzetes, hatalmas csuk ódással, a föld felé bezárult; a múltó, bűnös romlandóságból kimentett a halhatatlan szolgája lett; tömérdek elméje roppant erejével urát szolgálja. Nem Pál apostol, de méltán egy második Pál; nem Isten dicsőségének küzdő harcosa ennek a világnak a megszentelődéséért, mint Kálvin; sebzettebb, egyoldalúbb, magába süllyedtebb; Isten rabja, mint a szerzetes.

De ez a gazdag egyéni életet élő személyiség érdekes egyházi oldaláról is. Mivel a maga üdvösségét Krisztus teste: az egyház körében nyerte meg s általában Isten megváltó tényét abban látja, szemléli, az egyház előtté úgy, amint van, tanításával, egész rendjével isteni intézmény. Innen érthető A. tradicionális, egyházi, katolikus oldala.

Ez az érzület- és gondolkozásmódja az u. n. megtérésekor még nem kész. A levelek a Confessiók sok adatát megigazítják és azt mutatják, hogy A. folyton nő, érik e felé a teljes, egész, kialakult A. felé. Az irányt kapta meg döntő élményével. Poralázatossgal van ugyan tele, de sziklakemény határozottsággal tart ki alapélménye sodrában, bármi fordul felé: esemény, tanácsalanság, barátság, tévedő akarat, örvénylő embersors, amint a gazdag tartalmi változatosságú levelek elének tárják. Ez a megadó tekintetű, szelid, komoly, bölcs óriás rendületlenül egy felé tör. Isten világának vérkönyvek közt meglátott javait akarja, kéri, kutatja, közli, sáfárolja Efelé megy folyton előre, egyre mélyebben: ő, a mélységek kutatója. S csak ezek védelmében robbantja ki felgyült erejét, mint az eretnekek ostora, a lebirhatatlan ellenfél, a kis, tévedő, apró lelkek felett a végtelent látó, érző, abba elmerült lélek.

Számtalan adat mutatja, hogy magát soha sem tartja késznek; folyton munkás. Gazdag lelki tartalma kifejezésére tör; az újabb, teljesebb, egészségesebb kifejtése lelkének a gyönyörűsége, szenvedélyé lett munkája. Elmélődésekben, problémákban él,

imádságaiban¹ nő. Látjuk a lámpája fényét; megvacsorált, ágya megvetve, szemét azonban kerüli az álom, lelke barátja levelének témájával tele; ki a boldog, mi a vita beata? abba mélyedt el, gondolkodik, magával beszél, Augustinus Augustinussal.² Nemcsak, amint közismert, előrehaladva ír és írva halad előre,³ hanem másoknak is többször átadja nagy körvonalában kifejtett ügyüket további elmélyedésre, önálló megfontolásra, hogy közvetlen megoldást érjenek el. Mikor Isten egyik kegyes szolgálóleánya, Paulina, arra kéri, hogy írjon neki arról: látható-e Isten? hosszas fejtegetést közöl ugyan, amelynek az a lényege, hogy Isten látására, az Ő segítségével tiszta szívet kell készítenie, de figyelmezteti arra, hogy erre nézve is többet lehet megtudni gondolkozva és imádkozva, mint mástól olvasva, vagy mást hallva!⁴ Oceanust is, aki a lélek eredetéről intézett hozzá kérdést, felhívja, hogy tudassa vele, ha vagy olvasás útján megismer valamit erre a kérdésre, vagy Isten ad neki majd gondolkozás közben.⁵

Talán nem is állnak könyvek túlságos mértékben a rendelkezésére. Héberül nem tud⁶; görögül nem sokat olvashatott. Mikor Hieronymusnak keményen szemére lobbantja, hogy miképpen magyarázta a Péter és Pál antiochiai összeszólalkozását (Gal. 2₁₁), Hieronymus egész sor görög íróra hivatkozik, köztük súlyos nevekre is, Augustinus, bár neki is vannak tekintélyei, megvallja, hogy azok közül egyiket sem olvasta.

Megtérése után Italiából Afrikába visszatérve, 3 évig Thagastében kolostorszerű életmódot folytatott néhány barátjával. Hire-neve egyre nőtt — annyira, hogy nem mert olyan helyre menni, ahol tudása szerint a püspöki szék üres volt.⁷ 391-ben egy előkelő egyénnek a megnyerése végett Hippoba ment. Nyugodtan tehette, mert a helynek volt püspöke, az agg Valerius. Nem tudta, hogy a presbyterség üresedésben volt. A nép értesülve

¹ S Augustini — Operum II. k. 618. 1. Qui didicerunt a Domino Jesu Christo mites esse et humiles corde, plus cogitando et orando proficiunt, quam legendo et audiendo.

² U. o. II. k. 5. 1.

³ U. o. II. k. 605. 1.

⁴ U. o. II. k. 618. 1.

⁵ II. k. 825. 1.

⁶ II. k. 357. 1.

⁷ II. k. 262. 1.

jelenlétéről, viharos tetszésnyilvánítások közt követelte presbyter-ségét az ő akarata ellenére. Vonakodott az egyházi tisztségektől. Könnyei hulltak, amikor presbyterré lett. Többen úgy gondolták, hogy érdemeihez képest kicsinyli ezt a tisztséget és vigasztalták, hogy majd püspök lesz. Augustinus előtt a munka nehézségei álltak; az eljövendő viharokat és súlyos megpróbáltatásokat mérlegelte. Valeriusból, püspökétől némi időhaladékokat kért, mielőtt szolgálatát megkezdte volna. Nagyon jellemző, hogy aki az ige és a sákramentumok szolgájának¹ mondotta magát, a Szentírást akarta újból átvizsgálni elvállalt tisztsége szempontjából. A felületes és szokványos felfogás szerint —, írja, nincs könnyebb és az emberek előtt kívánatosabb a püspök, a presbyter és a diakonus tiszténél, de Isten előtt semmi sem kedvesebb, ha olyan módon töltik be, amint a mi Fejedelmünk kívánja. Majd így folytatja: De azt mondja talán Szentséged: azt akarnám tudni, hogy mi hiányzik a te készségedből. S jellegzetes, amit felel: Olyan sok, hogy könnyebben el tudom sorolni, hogy mim van, mint azt, hogy mikkel szeretnék még birni. Merném azt mondani, hogy tudom és teljes szívvel ragaszkodom ahhoz, ami üdvösségünkre tartozik. De ezt miképpen szolgáljam a mások üdvösségére, nem azt keresve, ami nekem, hanem ami sokaknak hasznos, hogy üdvözüljenek? Kétségtelennek tartotta, hogy az Írásban üdvös tanácsoknak kell lenniök. Ugy kell tenni a kegyelem szolgájának, amint az Ur tanította: kérni, keresni, zörgetni. Ami az egyházi szolgára azt jelenti: imádkozni, olvasni és győtrődni.²

Pásztori egyénisége, gondja, szorgalma, felelősségérzete folyton az Írás nagy kijelentéseinek formáló hatása alatt áll.

Egészen az Írás nyomán fog hozzá annak az elharapózott, rossz szokásnak a megszüntetéséhez, hogy dőzsölő lakmározásokkal ünnepelték meg a mártýrok születésnapját. Már Aureliushoz, a karthagói püspökhöz azt írja, hogy Gal. 6₁ szerint a szelídség és alázatosság lelkével kell eljárni. „Tehát, — úgy gondolom, nem durván, nem kemény parancsolgatással szűnnek meg azok, hanem inkább tanítás, mint parancsolás, inkább intés, mint fenyegetés által.“ Figyelemreméltó az a megjegyzése, hogy másként kell eljárni akkor, mikor a tömeg bűnéről van szó és másként,

¹ U. o. II k. 1152. l.

² U. o. II k. 34. l.

mikor az egyeséről. Meggondoltság gyakorlandó a tömeggel szemben és szigorúság az egyessel. „Ha valamit megfeddünk, az fájdalommal történjék a Szentírás fenyegetése által, hogy büntetés fog következni; úgy hogy ne mitőlünk féljenek a mi hatalmunk miatt, hanem Istentől a mi beszédünk folytán.”

Alypiusnak, aki Thagasteben lett presbyter, hosszasan leírja a leszámolás napját. Máté ev. 7₆; 21₁₃; Ex. 22₆; 11. Kor. 3₃; t. Kor. 5₁₁; 69; 11₂₀; Gal. 5₁₉; 5₂₂ és Zsolt. 88₃₈ alapján kifejtette, milyen súlyos visszaélés áldozatai; azután szónoklatban tárta eléjük a veszélyt, amely fenyegette őket és pásztoraikat, akik számadással tartoznak értök a pásztorok fejedelmének. Emlékeztőkbe hozza az agg Velerius jóságát és azt, hogy milyen örömmel fogadták az ő (t. i. az Augustinus) odajövetelét s hogy ő nem haláluk látására ment hozzájuk, hanem az örök életre való közös törekvésük munkálására. „Nem indítottam meg, — írja, — könnyeimmel könnyeiket, de ezeket elmondva, megvallom, sirásuk által megelőve, én sem tudtam könnyeimet visszatartani”.¹

De még ezzel sem lett vége az ellenzésnek. Akik jelen voltak a beszédén, hirül vitték neki, hogy a tömeg még nem tört meg. még mindig zúgás van. Azt hozzák fel az eddigi szokás mellett, hogy akik azelőtt éltek és részt vettek az ilyen lakomákon, nem voltak-e keresztyének. Eddig végzett munkája után már alig tudja, mihez fogjon s készül, hogy ha tovább tart az ellenállás, felolvassa Ezék. 33₉-ből az őrálló felmentését abban az esetben, ha megtette kötelességét. Izgatottság vesz rajta erőt; a legrosszabbtól tart.

Azonban fordulat áll be. Mielőtt az összejövetelre ment volna, megjelentek előtte azok, akikről hallotta, hogy panaszkodtak a régi szokás megtámadása ellen. Nyájasan fogadta őket és józan belátásra bírta úgy, hogy amidőn később a beszéd tartására került a sor, elhagyta elkészített tervét, mert már nem volt rá szükség. Így mutatja meg Isten, hogy nem hagy el minket és így int, hogy bizzunk benne.

Nem mulasztotta el végül, hogy valamiképen ne látszassék gyalázni azokat, akik ezt a nyilván megállapítható visszaélést akár megengedték, akár megtiltani nem merték, hogy meg ne magyarázza a járatlanoknak, hogy az elődök ezt a szokást a pogányok

¹ U. o. 69. 1.

köréből tömegesen átjöttek gyengéit kimélve, engedték meg. Most már itt az ideje, hogy akik azt merik mondani, hogy keresztyének, Krisztus akarata szerint kezdjenek élni, hogy azokat, amiket nekik, hogy keresztyének legyenek, megengedtek, most amikor már keresztyének, elvessek.

Minden levele egy kis alkotás, külön érdekességgel bír. Megfontoltan és higgadtan nyilatkozik már csak azokért is, akik olvasásuk s nyilatkozatait várják.¹ A levelek kérdését szinte mindig az általános érdekű tárgy színvonalára emeli. Azért a levelek nemcsak tartalmasak, hanem mélyek is: megragadó építő iratok. Ropant gonddal merül el az eléje került kérdésbe s azzal a közvetlenséggel és egyéniességgel tárgyalja, mely a levélformával együtt jár. A tömérdek tennivaló és ügy közül, amellyel körülbástyázva, mintegy betemetve mondja magát,² levélíráskor kiszakad s csak egy van előtte: az, akinek ír s annak az ő lelke érintésétől megnőtt s egyszerre súlyossá lett ügye. Méltán mondhatja: mintha beszéltem volna veled³ — írja, annyira a magáévá tudta tenni a más kérdését. Nem a könnyed báj, a színes poézis hamva hull tárgyaira, hanem a megfontolt bölcsesség világossága, az ítéletmondó szavának komoly sulya. Mint a fán ülnek az agg redők, elmúlt esztendők nyomait hirdetve, úgy ül szavain a komor igazság, a játékot nem ismerő, becsületes megbizhatóság.

Majdnem minden levélben úgy jár el, mint a sok külső, felesleges héj közt a magkereső. Cicomáskodással, felületességgel, szóvirággal, személyére nézve kedves tulzásokkal, a magasztalás dagályos kitételeivel teltek a hozzá intézett levelek. Az első dolga a hinár lefejtése, a lombok félretolása. Sok gyöngédséggel, nagy urbanitással teszi ezt. Kevésszer van a kezében kiméletlenül metsző olló. Aztán jön az érdemleges virág —, vagy magkeresés. S ha nem marad semmi, következik a hiú és okvetetlenkedő számára annak a megmutatása, hogy mit kellett volna az alkalmatlankodónak kérdeznie, ha a nagyon elfoglalt és a haszontalanságok felé⁴ emelkedett, nagy lélek érintkezését kívánta.

Mikor kihűvelyezte a levélből a lényegét, — sokszor kell

¹ U. o. 735. l.

² U. o. 430. l.

³ U. o. 213. l.

⁴ U. o. 18. l. — „... metuendum est tamen ne occupat tempus rebus impendendum melioribus.“

ezt a munkát végeznie, főleg a személyére vonatkozó kitételeket hártgatva el, elénk tárul a nagy titka annak, hogy miért hatnak, ezek a levelek a ma érdekességével s miért lüktet elpusztíthatatlan élet bennök. Mert lehet Augustinusnak feltűnő írói művészete, klasszikusokon képzett s önmagának is klasszikussá lett kifejezőmódja, amely egy Ciceróra és Tacitusra emlékeztet; lehet nagy készültsége, bölcsészek mély gondolatait átfogó tudása s neki magának is a világot egységben látó bölcselő elméje, mindez nem elegendő a levelek magyarázatára. A megoldás mélyebben van. Írásművészetnél, sokoldalú készültségnél, meglepő lélektani megfigyeléseknél, nagyszerű logikai erejű megkülönböztetéseknél több van itt. A levelek titka az, hogy ezekben egy emberi lélek mindent Istenre vonatkoztatva tárgyal meg; ennek semmi sem fontos, csak a lélek Istenben való örök élete. A sok hamú, buborék, hiábavalóság felett szinte kiábrándult egykedvűséggel áttekintő egy most született elme friss pillantásával, remegő csodálkozással nézi a lélek örök sorsát, életét, megmaradását, halhatatlanságát és elferdülését, bukását, ítéletét, kárhozatát. Aki ezekben a levelekben ír, az, mint a mágnes magához kapja a vasszilánkokat, minden vonakodáson és makacs elzárkózáson keresztül úgy emel, tart, érint mindent az örökkévalósághoz. A tudóson, bölcsen tul itt van ezekben a levelekben az Isten embere, akiben az örök Ige él, hat és jut el az emberekhez. Az örök papi munka virtuóza Augustinus, aki úgy néz, úgy beszél, ír, gondolkodik, tárgyal és fejteget, hogy ebben a munkájában élővé lesz általa az Ige; nem az ő igazsága, hanem az igéé, nem az ő bölcsesége, hanem Istené. Mondja is, hogy amint az egyház Krisztus teste, az Írás Krisztus szíve, a pap Krisztus szája.¹ Ő is tolmácsa mennyei urának, diktálója titkainak, leírója és osztója javainak. Ismételten meglep, hogy annak a személynek, akivel tárgyal, mennyire az igazságává tudja tenni a Szentírás örök igazságát. Augustinus azt mutatja, hogy a papi munka ez a csoda: az Ige alkalmazása. A megszokott, ismert, látszólag nem találó szöveg a keze alatt visszautasíthatatlanul kötelező, elemi erővel tápláló igazság lesz.

És mert az üdvösség gondja, az örökkévalóság kérdése foglalta el, megértjük a nagy eretneküldözött is, aki a szelid meggyő-

¹ U. o. 569. 1.

zés módszerét elhagyva, a kényszerítés rettenetes elvét kovácsolja.¹ Előtte nem nézetekről, véleményekről van szó, amelyekhez jobbról is, balról is állást lehet foglalni, amelyek változtathatók, hanem az üdvösség tényéről, amely függetlenül tőlünk, éretlünk megvan pl. Isten lelkének a világba betereszkedő szervében, az egyházban. Ez hajtja kibékíthetetlen ellentétbe a donatistákkal, mert ezek ellentétbe jutottak az egyházzal. S az üdvösség ténye a kegyelem is, amellyel Isten könyörül az emberi nem bűnén s ehhez a kegyelemhez nem lehet és nem kell semmit hozzátenni. Azért vetendő el a pelagianismus egész okoskodásával. Augustinus ezeken a pontokon is összemérhetetlen magasságban áll ellenei fölött.

Szakadatlan munka, folytonos tevékenység közt élt és kora dicsősége lett. A hozzá íniézett levelek tele vannak csodáló hódolattal, ő maga pedig szinte keresett tartózkodással kerüli érdeimei felhozását. 72 éves, amikor a trinitas-ról irt művét kibocsátotta keze alól azzal a vallomással, hogy mint ifju kezdte el, mint agg fejezte be.² Befejezte, így szól, ahogy tudta, nem amint akarta. Hivatali elfoglaltságától előrehaladt korában az egyház is mentesítette, hogy irodalmi munkáinak élhessen, egy héten át öt napra.³ Nem tudták megtartani a megállapodást. Ismét elhalmozták egyéni ügyekkel. Akkor kijelölte utódját, hatalmas gestussal rendezgetve el az utána következő személyi ügyeket s választott utódjához utasította az ügyes-bajosokat. Maga folyton dolgozott; irt.

Nagy egészsége soha sem volt. Az ülő élet bántalmi kinozták úgy, hogy olykor sem feküdni, sem ülni, sem járni nem tudott.⁴ A hideget nem tudta tűrni.⁵ Egyházát, amelynek nem élén akart állni, hanem használni, "kényszerítő szükség nélkül soha el nem hagyta. Hivatalos kötelességei teljesítését előbbre helyezte azoknak, amiket a barátság vagy szeretet kívánt tőle.⁷

Egy egész életen át bizalmas barátja, Possidius írja róla, hogy nagyon egyszerű életet élt. Ruhája, lábbelije, ágya " illendő

¹ U. o. 305. l. — cogite intrare.

² U. o. 802. l.: De trinitate, quas Deus summus et verus est, libros juvenis inchoavi, senex edidi.

³ U. o. 1028. l.

⁴ U. o. 1028. l.

⁵ U. o. 110. l.

⁶ U. o. 474. l.

⁷ U. o. 519. l.

⁸ U. o. 417. l.

volt; nem diszes és nem rendellen. Asztala szűkös volt; a zöld-ségfélélt szerette; bort mindig ivott. Asztali eszközei közt vannak ezüst kanalak, cserép-, fa- és márványedények. Asztalánál a megszólást, a hátmögötti beszédet, a rágalalmazást nem tűrte. Magas aggkorában is ép szeme és ép hallása volt.

Amikor a vandálok, alánok betörték Afrikába s szörnyű pusztítást vittek véghez, senkinek, még Isten szolgálóinak s a templomoknak se kegyelmezve, betegsége akkor fordult halálosra. Hippo ostromának harmadik hónapjában erős láz verte le lábairól. Többször mondotta barátságos beszélgetések közt, hogy illő bűnbánat tartása nélkül még dicsért keresztyéneknek és lelkipásztoroknak sem szabad meghalni. A bűnbánati zsolnárokat, azt a néhányat, ami van. leiratta magának s negyedivű, a fallal szembe tett papírról olvasgatta, közben könnyei szakadatlanul folytak. Hogy végső áhítatában ne zavarják, mintegy tíz nappal halála előtt kérte, hogy senki ne lépjen szobájába, csak azokon az órákon, amikor az orvosok látogatták vagy amikor táplálékot vittek be neki. Parancsát megtartották, így szüntelenül imádkozhatott. Végrendelkeznie nem volt miről; könyveit, iratait egyháza gondos őrizetére bízta.

Az a szörnyű vihar, amely halálos ágyáig eljutott, a népvándorlásé volt. Arra a kérdésre, hogy miképen viselkedjenek az Úr szolgálói a rettenetes időben, azt felelte: a legjobb, amit e veszélyek közt tehetünk, az, hogy imádkozzunk Istenünkhöz, a mi Urunkhoz, hogy könnyörüljön rajtunk. Nem szól-e ma is az egész világnak az ő nagy üzenete?!

DR. RÁCZ LAJOS
THEOL. TANÁR:

A FILOZOFIA OKTATÁSA
ÉS OKTATÓI
A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁBAN.

— Első közlemény. —

I. A XVI. században.

A sárospataki főiskolát mindjárt a reformáció hajnalán, 1531-ben alapítá Sárospatak földesura: Perényi Péter; kollégiumi rangra emelte, azaz oly iskolává fejlesztette, a melyben a felsőbb tudományok is előadattak, 1549—1550-ben fia: Perényi Gábor. Erre vonatkozólag Szikszai Fabricius Balázs tanár Perényi Gábor fölött tartott gyászbeszédében (1567) ezt mondja: „Lelkiismeretesen gondoskodott, hogy uradalmaiban mindenütt virágzó iskolák legyenek, különösen Sárospatak városában, honnan, mint a trójai lóból mentek ki a kegyes és tudós férfiak, akik most országszerte nagy dicsérettel szolgálnak az egyházakban és iskolákban“; — e nyilatkozat tehát a sárospataki kollégiumot oly fejlődési fokon mutatja be, hogy abból országszerte már papságra és tanítóságra is mehettek ki az ifjak.

Első időszakában, vagyis Perényi Péter idejében intézetünk triviális iskola volt és a ferencrendi szerzetesből áttért *Kopács* István vezetése alatt állott, aki először tanította itt a trivium tárgyait (grammatika, retorika, dialektika) és a hittant. Mikor az iskola kollégiumi alakot öltött, 1549. és a következő években, előadták itt a latin nyelvet, görög nyelvet, a theológiát és kétségekivül a bölcsészetet, bizonyára a dialektikát, mert ennek ismeretét még a kisebb iskolák tanítóinál is megkövetelték az egyházi törvények. Az 1567-ben Debrecenben szerkesztett „*Articuli majores*“ 65. cikkelye ugyanis elrendeli: „Mivel az iskolák Isten ígéjének veteményes kertjei és az iskolákból vezérli ki az Úr az egyház lelkészeit, mestereit, tanítóit, tehát a keresztyének iskolájában a nyelvek ismerete (latin, görög és a hol lehetséges, a zsidó nyelv-

tan), dialektika, szónoklattan és más tudni szükséges szabad művészetek taníttassanak először.“¹

Az artikulusokat szerkesztő egyházi atyák, valamint a kollégium rektorai, tanárai e tekintetben mind a németországi, jelesen a wittenbergi egyetem példája után indultak, melynek nagyhirű humanista professzora, Luthernek a reformáció munkájában előkelő segítőtársa: *Melanchthon* Fülöp, „Praeceptor Germaniae,” a tudományokat szoros kapcsolatba hozta a theológiával, úgyhogy azok a theológiának alapépitményeikül szolgáljanak s számára a legszükségesebb segédszolgálatot végezzék. E tudományos rendszer bölcséleti megalapozását főképen Aristoteles filozofiájának segélyével végezte, amelyet teljes értéke szerint fölismert; mellette e bölcséleti megalapozás vezető gondolatai Cicerótól és az ő görög mintaképeitől eredtek. Cicerótól veszi át a tudás *három* forrásáról szóló tant (általános tapasztalat, velünk született eszmék s a következtetésnek szintén velünk született képessége); erre építi föl a tudományok összefüggését: a dialektikát és rhetorikát, a fizikát (és psychológiát) és az ethikát. Melanchthon mindezen tudományokat átlátszó, világos és nagykedveltségű tankönyvekben dolgozta fel (Dialektika 1520, Rhetorika 1519, Fizika 1549, Psychologia 1549, Ethika 1538). Minthogy csaknem mindezen tudományok az ő korból és a humanista írókból meritették anyagjokat és tárgyalási módjukat, vagy legalább hozzájuk csatlakoztak, így mindezek természetes előfeltétele a régi nyelvek és irodalmak alapos ismerete volt. Az oktatás végső célja: *az eloquens atque sapiens pietas*. Így aztán sikerült Melanchthonnak a humanisztikus tudományt fentartani és az evangélikus egyházzal szorosan összekapcsolni, de másfelől annak a hittel való minden összevegyítését elkerülni s ez által a tudomány későbbi önálló fejlődését biztosítani.

Ami az egyes filozófiai disciplinákat közelebből illeti, Melanchthon a *dialektikát* (Compendiaria dialectices ratio 1520, Dialectica Ph. M. ab auctore adaucta et recognita 1527, De dialectica libri quatuor 1529) mint formális logikát és a rendszeres

¹ *Szombathi János*, A sárospataki főiskola története. Magyarra ford. *Gulyás József* (Sárospatak, 1919). 42, 175. l. Másik főforrásom a főiskola történetére nézve ugyancsak Szombathinak *Biographia professorum* című, kéziratban hátrahagyott műve, a melynek a XVII. század közepéig terjedő része a *Sárospataki Füzetek* 1864., 1865. és 1866. évi folyamában jelent meg magyar fordításban.

filozófiához való propaedeutikát tárgyalja, abban a középkori kommentátorok szemetjének félredobásával közvetlenül Aristoteles tiszta tanára ment vissza s világos előadásával és szerencsésen választott példáival a formális logika tanulmányát izesebbé tudta tenni. A dialektika neki „ars et via docendi“; először az öt praedicabiliáról szól benne (species, genus, differentia, proprium, accidens), azután a tiz kategoriáról, majd a mondatok fajairól, továbbá az argumentatioról és a topikával végzi, — a fősúlyt a meghatározásra, felosztásra és argumentációra helyezi. *Rhetorikája* (De rhetorica libri tres) Cicero és Quintilian rhetorikai iratainak megértésére szolgáló elemi útmutató s mint ilyen kiegészítése a dialektikának (Dialectica docet, rhetorica movet). *Ethikájában* nagyobb részt Aristoteleshez csatlakozik, de itt már a theologiai befolyás nagyobb mértékben érezhető, amennyiben Isten akaratát tekinti a legfőbb erkölcsi törvénynek; *psychológiája* hasonlóképen az aristoteli alapfogalmakon épül föl.

Melanchthon példáját és útmutatását követték a német iskolamesterek (Trotzendorf, Wolf, Neander); a strassburgi Sturmnál, az új oktatás egyik legnagyobb szabású és legönállóbb szervezőjénél a két felső osztály (IX—X. oszt.) tárgyai közt ott szerepel: a dialektika, mint a bölcsesség műszere, előbb annak kritikai, azután annak tropikus része; ehhez járúl a rhetorika; a dialektikai és rhetorikai szabályok alkalmazása Ciceronál és Demosthenesnél kimutatandó.¹

E példa és útmutatás nyomán haladtak, magától értetődőleg, a magyar egyházi és iskolai reformátorok is, a kik a XVI. században szinte kivétel nélkül Wittenbergben nyerték magasabb theologiai és tudományos kiképeztetésüket, mégha egyesek olykor futólag ellátogattak is más egyetemekre, más nagyhirű reformátorok vagy iskolamesterek hallgatására (Genfbe, Strassburgba, Bazelbe). Melanchthon tanítványa volt (1542) és az ő nyomdokain haladt a kollégium első rektora: Kopácsi István, aki Nagybányáról Perényi Gábor hívására visszatérve (1549), 1556-ig állott az újjászervezett iskola élén. Utódai: Balsaráti Vitus János, aki 1554-ben Melanchthon alatt bölcsészettudori, majd később Paduában (1556) orvostudori

¹ K. Schmidt, Geschichte der Paedagogik (III. kt. 52—54. és 247—248 l.); Überweg—Heinze, Grundriss der Geschichte der Philosophie. III. Theil. IX. Aufl. 26—27. l.; Schiele—Zscharnack, Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Bd. IV. 252—254. l.

rangot nyert (1560—1570); — Szikszai Fabricius Balázs, aki Melanchthon előtt kiváló kedvességben állott, mintegy 12 évig (1566—78) volt az iskola rector primariusus s itt theológiát, filozofiát, dialektikát tanított, akinek iskoláját Kassai Császár György a tudomány, erény és bölcsesség műhelyének nevezi; — Beregszászi Péter, aki wittenbergi tanulmányozása után 1574—76-ban a szabad tudományok lektora volt (a lektor a szabad tudományokat, a rektor a theológiát és filozofiát tanította) — mind a legtudósabb férfiak közé tartoztak. Ugyanezt mondhatjuk többi utódaikról is a XVI. században, a kik közül némelyik 1—2, másik 5—6 évig működött az intézetben (azután lelkészi állásra eltávozott) s akiknek idejében a másodrektori (lektor) állás is többnyire szerepel. Nyilvánvaló, hogy mindezek a tanárok Melanchthon szellemében és kétségkívül Melanchthon tankönyvei alapján tanították a pataki kollégiumban a filozofiát, vagyis a dialektikát (logikát), retorikát, fizikát, esetleg psychológiát és metafizikát.

Melanchthonnak aristotelesi szellemű filozófiája és bölcséleti tankönyvei egész a XVI. század végéig uralkodtak a sárospataki kollégiumban. De a század vége felé, 1592 ben nagy változás állott be Wittenbergben: a ref. magyar ifjak (számszerint 25-en), mivel nem akarták aláírni az egyoldalúan lutheránus hitvallást, a *Formula Concordiae*-t, fejedelmi parancscsal elűzettek az egyetemről, vagy mint Szombathi írja: „Vásárhelyi Mózes 24 más igazhitű társával kitiltatott a wittenbergi egyetemből 1592 decemb. 2. napján, a Krisztus teste mindenütt jelenvalóságának tagadása miatt s ezen idő óta a magyar reformátusok a heidelbergi s azután a belga egyetemekre kezdtek járni.”¹ E ténnyel kezdődik — s viszont ez csak az egyre általánosabbá váló szűkkeblű, merev dogmatikus gondolkodásnak volt a megnyilatkozása — mind a külföldi egyetemeken, mind azok nyomán itthon. magyarországi tanintézeteinkben a dogmatika mind erősebb uralma, rányomakodása az egyes tudományok tanítására, ezek szellemének és irányának theologiai szellemű megállapítása s oktatásukban a skolasztikus módszernek egyre nagyobb térfoglalása. E kor emberei Melanchthon popularizáló, erősen eklektikus s kevésbé metafizikus tankönyvein túlmenve, magokhoz a forrásokhoz,

¹ A 25 magyar diák neve olvasható a *Sárospataki Füzetek* 1857. évf. 165. és 1865. évf. 688. lapján.

s Aristoteles megértése végett Averroeshez és a középkori skolasztikusokhoz nyúltak vissza; ez az aristotelesi protestáns metafizika a lutheránus Németországban önálló kiképzésre jutott s a dialektika és logika mellett azt a feladatot nyerte, hogy a theológiának a legfontosabb alapelveket (metafizikai fogalmakat) szolgáltatassa. A reformátusoknak Keckermann Boldizsár heidelbergi és Goclenius marburgi tanár voltak kiváló aristotelikusaik. E prot. iskolafilozofia és skolasztikus dogmatika a XVII. század közepe óta érte el tetőpontját. Módszere az analitikai módszer volt, a melyet a reformátusok közt Keckermann, a lutheránusok közt Mentzer és Calixtus már a század elején a dogmatikára alkalmazott. A fogalmi meghatározás után következett ennek elemzése s számtalan thesis és antithesis, distinctio és quaestio útján további fogalmi meghatározásokhoz jutó definitív módszer, — e mellett a causalis-módszer, amely minden tantételnél a mit, ki, mikép, hol, miért kérdések szerint igyekezett az okot kipuhatolni.¹

Ime, ily tanulmányi rendszert és irányelveket hoztak ifjaink Heidelbergből, 1592-től fogva, magokkal s igyekeztek itthon, amint tanári széket nyertek, a vezetésök alá jutott iskola szervezésében is érvényesíteni. Heidelbergben, mint említők, *Keckermann* Boldizsár (élt 1571—1609-ig; 1601-től dancigi tanár) volt a filozofia tanára, a ki — mint láttuk — a Melanchthonétól eltérő szellemben és tankönyvek szerint tárgyalta a filozófiai disciplinákat. Tankönyveiben egymás után a filozofia egész területét feldolgozta. Keckermann a református racionalizmus legkövetkezetesebb képviselője, aki a háromságot racionaliter bizonyította be és abban a meggyőződésben élt, hogy a metafizika és logika, mint isteni discipinák, képesek a szentlélek világosságát az emberben felgyújtani. *Systema Logicae tribus libris adornatum* (Heidelberg, 1600) c. művében a logikát így határozza meg: „Logica est ars recte de rebus cogitandi“; annak feladata: 1. explicare, 2. probare, 3. ordinare; első tárgya: az ész, második a beszéd. A mű feloszlik 3 részre; az I. rész szól a kategoriákról, továbbá a meghatározásról, felosztásról stb., a II. rész az ítéletről, a III-ik a következtetésről. Érdekes a logika művelőihez intézett előbeszédének következő részlete: „E könyvet részint Isten dicsőségére, részint a logika tanulmányozóinak hasznára írtam és nem vakmerően indul-

¹ Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Bd. IV. 1062—1065. 1.

tam el ennek írására és kiadására. A logika tudományát kora ifjúságomtól kezdve bizonyos természeti hajlandósággal minden egyébnél jobban szerettem s foglalkoztam vele és amely e nemű szerzőket valaha megkaphattam, azokat forgattam és már néhány év óta ezt a disciplinát mind magán-előadásokon, mind pedig vitatkozásokon gyakoroltam a hallgatók előtt; a nemes heidelbergi akadémián az aristotelesi bölcsészet műszerét (*Organum*) tisztem szerint kifejtettem. És még így se adtam volna ki munkámat, ha néhány *Magyarnak* (a mely nemzetet tisztelettel említek) a logika iránt hihetetlen buzgalma és kiváló szorgalma engem munkám gondos átnézésére és revideálására nem sarkalt volna. Mert midőn két évvel ezelőtt e nemzetből való több tanuló — mint korban, úgy ítéletre is érett — részint hazájából, részint másunnan akadémiánkra vándorolt és a filozofia s különösen a logika iránt ama kiváló vágyakozásukat, amelyről már előbb beszéltem és fáradszathatlan buzgalmunkat elem táiták, ők tölem annyira buzgón követelték, hogy ennek az egyetemes disciplinának összeségét mind a szabályokkal, mind a kifejtésekkel, mind a példákkal kiegészítve magánelőadásokon előadjam, hogy én azok igen dicshétt akaratahoz irányítva törekvésemet, amennyi szorgalommal egészségi állapotom és elfoglaltságom miatt tudtam, logikai munkámat átvizsgáltam és a tudománynak teljes módszerét végre eléjük adtam. Ha munkám valami hasznót hoz a közre nézve, annak nem csekély része az én Magyar barátainnak tudassék be, akik mind a hallgatásban való buzgalmunkkal, mind pedig állhatatosságukkal az én odaadásomat és szorgalmamat fölkellették.“ Tan-
könyveiben, Bayle szerint, több a módszer, mint a szellem.

Jegyezzük meg mellesleg, hogy a Wittenbergből eltávolított, Szombathi említette Kézdivásárhelyi Mózes nem az első a sárospataki kollégium azon tanárai közül, a kik Heidelbergben fejezték be magasabb tanulmányaikat, mert előtte már Paksi Mihály, a Szikszai Fabricius utóda is járt Heidelbergben; közvetlen utána Ujfalvi Katona Imre Wittenberg mellett Heidelberget is meglátogatta s itt Keckermannról és Pareustól különösen filozófiai előadásokat hallgatott és mint pataki rektor az újhelyi papi gyűlésen a szabad akaratról (*De Libero Arbitrio*) egy, valószínűleg theologiai szellemben szerkesztett, értekezést is olvasott fel.

II. A XVII. században.

A XVII. század első évtizedeiben a jobbára Heidelbergben (mellette még Marburgban) tanult s egymást sűrűn váltogató (2—4—6—10 év múlva a tanári állást mindenik a lelkési állással cserélte föl) rektorok mind a Keckermann tankönyveit, nevezetesen logikáját, retorikáját, fizikáját, theológiáját és metafizikáját használták tankönyvül s az ő szellemében és módszere szerint tanították a felsorolt disciplinákat. Hogyan folyt e korban a tanítás s közelebbről a filozofia oktatása, eléggé megláthatjuk az 1621-ik évi iskolai törvényekből. I. Rákóczy György borsodi főispán s később erdélyi fejedelem ugyanis pár évvel azután, hogy Lorántfi Zsuzsánnát nőül vette (1616), s ezúton a pataki főiskola főpatronusa lett, a kollégium régi, XVI. századi alaptörvényeit s az időnként a szükséghez képest készült rendszabályokat összegyűjtette, átnézte és bővítve kiadta, megerősítette 1621-ben. E törvények kisebb részben (így a XVI. századból származó részletek) a wittenbergi, nagyobb részben a heidelbergi egyetem rendszabályait követik és „ez a módszer — mint Szombathi J. a XVIII. század végén írja — nagyrészt ma is érvényben van, bár közben azon változtatásokat, javításokat, újításokat és toldásokat eszközöltek, minek folytán a tan módszer napról-napra jobb alakot és rendszabályt nyert.“

E törvényekből megtudjuk, hogy kik, mit és hogyan tanítottak és milyen irányelveket követtek a nevelésben és oktatásban. E törvények a tanártól, egyéb kellékeken kívül, azt is megkívánják, hogy a bölcsélet művelője (*philosophiae cultor*) legyen. A hittudományból és a bölcsleletből annyit tanítanak, amennyit az egyházi és állami élet követel. A XI. cikkely szerint „a hittant és bölcsészetet nemcsak vitatkozva, hanem a külső és belső emberek szükségletére rendszeresen tárgyalva tanítsák, hasonlóképen a segédtudományokat: . . . a szónoklattant és gondolkozástant, úgyszintén a klasszikus írókat, amelyek . . . a józan bölcsészet mélyebb forrásainak megismerése végett szükségesek.“ A logikára a törvény két évet szánt, ezt ennyi idő alatt végezték el. A theológiából és filozofiából minden második hónapban *nyilvános vitatkozások* (*publ. disputationes*) tartassanak; a vitatkozásnál a védő felet a rektorok választják ki, a vita tárgya valamely *controvers* tétel. A védőfél a vita tárgyról beszédet tart, amely mind a helynek, mind

az időnek megfelel; az ellenvetéseket összegezi s azután szerényen és barátságosan megcáfolja. A támadó fél egész eljárásával és magatartásával mutassa meg, hogy az igazság szeretete vezérli; alkalmazkodjék a szabályszerű vitatkozás törvényeihez s tartsa meg az illetet; okai alaposak és bizonyítékai a hallgatósághoz méltók legyenek. Aki a támadó felek közül elsőnek szólal fel, egy óráig beszélhet, a többinek csak $\frac{1}{2}$ óra áll rendelkezésére. A nyilvános vitatkozások mellett életben vannak a magánjellegű eszmecserék, a *collatiók* is, amelyek a komoly tanulmányok fűszerei és gyönyörei, melyekkel a nyelveket és szabad művészeteket, mint az összes tudományok kulcsát és alapját, elsajátíthatják. Az egyes collatiók valóságos ismétlőiskolák, kis önképzőkörök voltak; itt elővették s meghányták-vetették az előadások anyagát, ismereteiket kölcsönösen tisztázták.¹

1622-ben Tilly, a harmincéves háború barbár vezére, elpusztította Heidelberget s ezentúl ifjaink Belgium egyetemeit (Leyden, Franeckera) látogatták. Így Komjáti D. Mátyás, aki 1622-ben collaborator (s. tanár), 1626—28-ban rektor volt, már Franeckerában tanult, hasonlóképen Zempléni György, aki conrector (második tanár) volt Simándi S. János mellett; viszont Salánki György, aki 1629-ben 3-ik conrector volt, Leydaban járt, Bakai Benedek pedig innen már Angolországba is átrándult; ez utóbbi használta először a „professzor” címet, ő utána kizárólag Valérius D. cimeztették így, végre kivált Buzinkai Mihály és Pósházi János idejében lett e cím szokásossá. Bényei D. János, (rektor 1637—1641) az első, aki Utrechtben — a magyar ref. theologus ifjak későbbi kedvelt tanintézetében — tanult; Valérius Dávid, az olasz-zsidó eredetű orvostanár „theológiát és filozófiát 3 éven át (1637—1640) kitűnő dicsérettel és a tanuló ifjúság sikeres előmenetelével tanított.” Minthogy Szombathi minden adatának gondosan utána járó és higgadtan ítélkező férfiú volt, ezt az állítását alig lehet kétségbe vonnunk s így bizonyára a második és harmadik conrector és a collaborator terhére irandó, amit az 1638. novemb. 27-én Miskolczi Cs. István zempléni esperes által tartott egyházlátogatás jegyzőkönyve konstatál, mely szerint: „Dictum est: fél esztendeje, mióta Verőczi elment, examen nem volt. Logica, Rhetorica,

¹ *Békefi Remig*, A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. (Budapest, 1899) 7, 8., 14—15., 19. l.

Disputationes philosophicae. theologicae, Graeca lectio, Orator, Poeta in schola Patakina mortui.“

„Injunctum (meghagyatott)) praeceptoribus ut diligentiores sint; in grammaticis, logicis et rhetoricis, autor jam semel receptus sequetur. Keckermannus familiaris est scholae in logicis, idem ergo etiam in rhetoricis sequendus. Mylius contraxit in compendium rhetoricam Keckermanni, eam itaque D. Bényei doceat. Et de graeco autore inter ipsos conveniat.“¹

Szilágyi Bénéjmin tanár (1645—47), aki jelen volt az 1646-ban tartott szatmárnémeti zsinaton, ennek történetében elmondja, hogy Tolnai fölléptéig (1639) micsoda tárgyak és micsoda tankönyvekből tanítottak a pataki iskolában. Ebből megtudjuk, hogy „A retorikai ismeretekre Melanchthon Erotematái után Péczeli Imre komáromi lelkész bevezetését a retorikába (Isagoges rhetoricae 1612) és Keckermann nagyobb retorikáját, a logikára Melanchthon bevezető dialektikáját és Lossius Lukács után Keckermann „Systema logicum“-ját, a melyet minden magyar iskola közakarattal fogadott el és használt, a természetismeretre (in physicis) Magirus János physiologiáját vagy Keckermann „Systema physicum“-ját, továbbá Alstedius és Keckermann metafizikáját tanították“²

Tolnai Dali János (1639—1642. és 1649—1656), a nagyesszű és jeles képzettségű tanár, aki szintén Belgiumban s részben Angliában nyerte kiképeztetését, alig foglalta el rektor primariusi (igazgató-tanári) állását, csakhamar nagy változást idézett elő a filozófiai oktatásban. Ő helytelennek találva az aristotelesi bölcsészetnek a theologia és filozofia oktatásában divó föltétlen uralmát, Keckermann logikáját hamarosan (1640 tavaszán) kiküszöbölte s helyette a Bisterfeld J. H. gyulafehérvári tanár (1629-től Gyulafehérváron a theologia és filozofia tanára, meghalt 1655 ben) által szerkesztett tankönyvet (Elementa in logica in usum schol. Alb. 1635, 52 lap) vette be. mely nagyjában a Ramus Péter elveit és irányát tartá szem előtt s e mellett már rövidségénél fogva is alkalmasabb volt. Majd a megkezdett reformok útján — a fejedelem figyelmeztetése ellenére — tovább haladva, noha ő maga rendszerint csak theológiát és néha rendkívül logikát, egyéb tudományokat pedig nem tanított, Keckermannak mindössze csak rheto-

¹ Történelmi Tár, 1906. évf. 294. l.

² Szombathi J. A spataki főiskola története. 184—187. l.

rikáját hagyta meg (ennek Myliustól készített compendiumát), magokat a Keckermann műveit végkép kiküszöbölte úgy a fizikai, mint a metafizikai oktatásból; mint Szombathi írja: „A metafizika létezését egyszerűen tagadá, a nagy Keckermann, Alstedius és más peripatetikusok természettanát ócsárlá, csupa hiábavalóságoknak és hazugságoknak monda, Keckermann logikáját a haszon-talan alosztályozások csupa zavarának, a hamis törvények halma-zának, ugyanazért lelkiismerete szerint nem taníthatónak nyilvánítá, ezzel szemben a Ramus-féle bölcséletet tökéletesnek, a legkimerítőbbnek vallá s teljes erejéből védelmezé.” Bisterfeld logikáját rövid idő múlva egyenesen a Ramus dialektikájával helyettesíté.¹

Ramus Péter (Pierre de la Ramée, 1515--1572), a Collège Royal tanára, a párisi vérnász áldozata, — az aristotelesi bölcsészetnek és az arra épített skolasztikának (morbus scolasticus) bátor ostromlója, aki arra törekedett, hogy a szabad művészetek egész körét, azaz az ókortól ráncszállott egész tudományt a források új, kritikai megvizsgálása és a módszer egyszerűsítése által kora számára újonnan előadja, aki az új tudományt 1555-ben franciául szóltattatta meg (*Dialectique*) s a reáltudományok terén is rajta volt a régi tan kritikai helyreállításán és a klasszikus világ tekintélyétől megszabaduló tudomány megalapításán. Főtörekvése a logika tökéletesítésére irányult. Dialektikája (*Institutionum dialecticarum libri tres* 1543 és *Dialecticae libri duo* 1556) félredobta a skolasztikus bozótot és azokról a sokféle következtetési figuráktól sem tud semmit, a melyek még ma is ott szerepelnek a logikai tankönyvekben. Csak annyiban áll régibb állásponton, amennyiben deduktív eljárást követel és az induktív eljárást csak tisztán gyakorlati dolgoknál tartja megengedhetőnek. Máskülönbén műve teljesen feltalálójának kinyomatát viseli magán: világosság és az ítélet teljes függetlensége jellemzi. Jelszava: Nulla auctoritas ratio-nis, sed ratio auctoritatis regina, dominaque esse debet. Szerinte a logika semmi, ha nem az elme azon ösztönszerű eljárásainak elemzése, a melyeket a különböző művészetekben és tudományokban feltalálhatunk. A dialektikát „ars bene disserendi” gyanánt határozza meg; első része (az inventióról) a fogalom- és meghatározásról, második része (de iudicio) az ítéletről, következtetésről és

¹ Zoványi Jenő, Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban (Budapest, 1911) 64., 66., 72. l. Zoványi J. műve kissé egyoldalúan ismerteti Tolnai J. küzdelmeit, törekvéseit.

a módszerről szóló tant foglalja magába, — s e beosztás és sorrend máig is uralkodó maradt a logikában. Módszere: 1. analysis, 2. genesis (1. a szövegek magyarázata, 2. a tanult dolog teljes elsajátítása az utánzás útján). Aristoteles elleni támadásai nagy mozgalmat idéztek elő, egész iskola (ramismus) támadt a nyomában, de viszont ellenfelei sem hiányoztak. A bálványként tisztelt Aristoteles elleni támadásai miatt nem merte őt Beza Genfben filozófia-tanárnak alkalmazni s ugyanez okból volt kénytelen Heidelbergből 1½ évi működés után (1569) ellávozni.¹ Bisterfeld inkább közvetítő állást foglalt el a ramisták és Aristoteles követői közt, de azért logikája a Ramuséhoz áll közelebb (a Heereboord leydeni tanártól az 1656-iki kiadás elé irt Előszó szerint „Haec Elementa Logica Bisterfeldii . . . Rameae, docendi Logicam, rationi sunt viciniora“).

Bár Ramus dialektikája tényleg sokkal kevésbé tér el Aristotelestől, mint ő maga az aristotelesi tan elleni heves polemiájában hitte, logikájának iskolánkba bevételét mégis úgy lehet tekintenünk, mint a szabadabb filozófiai és kutatási szellemnek az egyházunkban és iskoláinkban uralkodó skolasztikus és dogmatikus iskolafilozófiával szemben való megnyilatkozását. Az uralkodó skolasztikus filozófia „szabadon kalandozott a metafizikai elvonásokban és megkülönböztetésekben; ha futólag érintette a tapasztalást, azonnal ott hagyta ismét, hogy újra a nagy szavakkal, a quidditásokkal, az individuatiókkal, a végokokkal foglalkozzék; megelégedett a félbizonyítékokkal, tulajdonképen nem az igazság kutatására, hanem a meggyőződés kicsikarására törekedett és eszköze, a syllogismus, csak a cáfolatra volt jó, nem a fölfedezésre; az általános törvényeket nem kereste, hanem föltételezte; az iskolában szolgált, nem a természetben; vitatkozókat teremtett, nem pedig fölfedezőket.“² Ramus, negative, az Aristoteles elleni fordúlással, már jelzi az új irányt; még nem ismeri az ehhez vezető utakat, csak azt tudja, hogy a régi nem vezet célhoz, hogy új utakra kell térni és hogy ez új utak egyszerűbbek lesznek a régi-

¹ *Überweg-Heinze*, id. mű 37. l.; *W. Rein*, Encyklopädisches Handbuch der Paedagogik. VII. I. 190. l. Ramust János Zsigmond erdélyi fejedelem is meghívta Gyulafehérvárra tanárnak, mint Bayle mondja: „Joannes Rex Pan-
noniae Albae Juliae administrando magna proposita mercede praeficere voluit et chirographo Regio obsignavit.“

² *Taine H.* Az angol irodalom története (ford. Csiky G.). I. kt. 390. l.

eknél s magokhoz a dolgokhoz fognak fordulni. A világos francia gondolkodás, amely Tolnai föllépése idején ülte első diadalait Descartes műveiben (*Discours de la Méthode* 1637, *Meditationes de prima philosophia* 1641), a módszeres gondolkodás szelleme, amely fokozatosan és világosan rendezi el érveit, folytonos sorozatban állítja föl eszméit s hallgatóit észrevétlenül és könnyű átmenetekkel vezeti a legegyszerűbből a legbonyodalmasabbra, — veti előre Ramusban sugarait Tolnai tehát, midőn az aristotelesi-skolasztikus Keckermann kiküszöbölésével Ramus logikáját vette be, elvileg helyesen, ez új filozofia szellemében járt el. Hibája volt azonban, hogy nem vetett számot az itteni viszonyokkal, az az elmék itteni állapotával, s még nagyobb, hogy önkényesen, erőszakosan. az egyházi és iskolai felsőbbbség tudta és beleegyezése nélkül járt el, — végül, hogy puritán szellemű egyházi újításokat is kezdeményezett.

A pataki iskola közvetlen felügyelőjét, Tolnai István pataki papot Keckermann tankönyveinek ezen önhatalmú, a felsőbbbség megkérdése és jóváhagyása nélkül történt kirekesztése kellemetlenül érintette s felszólította Tolnait e tankönyvek visszavételére, majd, midőn figyelmeztetése sikertelen maradt, I. Rákóczy György fejedelemhez fordult. A higgadtan gondolkozó fejedelem nem akart e fontos kérdésben csak úgy egyszerűen a maga fejétől dönteni, hanem egyfelől magánbeszélgetés közben meghallgatta Geleji Kátona István erdélyi püspöknek és Medgyesi Pál udvari papnak nézetét, másfelől a szeptember havában Sárospatakon járt Csulai György lelkész útján írásbeli véleményt kért e tárgyban a püspöktől, figyelmébe ajánlva, hogy értekezzék előbb Bisterfeld J. H. és Piscator Lajos gyulafehérvári tanárokkal a kérdés felől. Még mielőtt e véleményt megkapta volna, októberben Nagyváradon személyesen közölte Tolnai Jánossal helytelenítő nézetét a felől, hogy önkényesen, az illetékes egyházmegye mellőzésével infézkedett; figyelmeztette egyúttal, hogyha nem akar függeni az ecclesiától, még töltsen ki az esztendejét, de azután menjen akárhová. Innen eltávozva jutott kezéhez Geleji püspöknek 1640 október 22-én kelt válasza.¹

A püspök bevezetőleg előadja levelében, hogy „Keckermann logikáját, mely körülbelül 40 év óta az ifjúság nagy hasznára

¹ Zoványi J. id. mű, 68 – 69. l.

folyvást taníttatott a pataki gimnáziumban, igazgató Tolnai János az egyház presbiteriumának tudta nélkül maga fejétől kiküszöbölte s azt a zempléni diocoesis igazgatóságának sokszori megintése után sem akarván visszavenni s tanítani, az ügy Rákóczy György erdélyi fejedelem elé terjesztetett, aki az erdélyi presbiterium tanácsát kérte ki felőle. „Geleji a gyulafehérvári professor urakkal sokat disputált a dolog felől; „ő kegyelmek is mindketten azt tanútlák és abból löttek tudósokká; amaz istenes bölcseségre tanító könyvnek abból az közönséges és az egész magyar nemzetben legnevezetesebb skólából való kivettetésében semmiképen nem egyeznek és csudálkoznak ő kegyelmek rajta, hogy Tolnai J. úr azt salva conscientia nem tanítja, az mit ő kegyelmek salva conscientia tanulhattak; holott az oly mélységesen és mesterségesen írt logika, hogy abból az tanuló ifjak nemcsak az logikában, de még az egyéb tudományokban is, u. m. az fizikában, metafizikában és még az theológiában is erős fundamentomot vethetnek és az hitnek ágazatiban támadt agyas ellenvetésekre nagy segedelmet vehetnek mind az árianusok, mind az pápisták, mind pedig az lutheristák ellen. Én az magam részéről Isten után a mit tudok, annak a könyvnek tulajdonítom; és mennyi sok logikát láttam már, egyet is ahhoz hasonlót nem ítéltam lenni. Heidelbergben azt mindennek nagy böcsületben tartották; a kik azt szegény hazánkba behozták, küiömb szörű emberek voltak ő kegyelménél; s felette illetlen és rendetlen dolognak ítélem, ilyen régi uzussal invaleskált, megbecsülhetetlen hasznos könyvet, hogy egy privatus emberke tulajdon maga autoritásával az több előbbvaló értelmes főemberek ellen skoláinkból eliminálná, az melyet Nagyságodnak nem kell megengedni. Bisterfeld uram szégyenli s neheztelli, hogy az ő kegyelme nevét forgatja benne. A Bisterfeld logikája, mivel rövid, oly subtilis és homályos, hogy nem az ifjúságnak elméjéhez való; ő kegyelme mindazonáltal az maga discipulusainak világosan explicálhatja, de más, aki ő kegyelmét nem hallgatta, alig értheti meg.“ Mindezek alapján „jobb Tolnai Jánost a pataki tanárságból elmozdítani, mint a Keckermann logikáját mellőzni, mert ha kényszerítik is amaszt ennek a használatára, nem lesz benne köszönet.“¹

A fejedelem a választ késedelem nélkül Patakra küldötte az annak értelmében való rendelkezésével együttesen, határozottan

¹ *Sárospataki Füzetek*, 1857. évf. 177—180 l.

tervbe véve ez alkalomból, hogy váradi nyilatkozatához képest el fogja bocsátani Tolnai Jánost, ha nem engedelmeskedik.

Tolnai a Keckermann logikáját a fejedelem ítélete után sem tanította, hanem helyette, mint már láttuk, egyenesen a Ramus dialektikáját vette be tankönyvül; előadta továbbá Amesiusnak egy műve nyomán az addig híréből sem ismert technometriát, vagyis a különféle foglalkozásokról bölcsészeti alapon szóló tudományt. Bevette Amesius két theologiai művét is (*Medulla theologiae* és *De conscientia*), a melyek elkülönítve tárgyalják az erkölcsant a dogmatikától. Az iskolai vitagyakorlatokon a polemikus irányú tételek mellőzésével az erkölcsant köréből tűzögetett ki megvitatásra egyes casualis kérdéseket. Mindamellet az 1641. őszén Kolosi Dániel, bizonyosan a vele való megbeszélés után, magyarázni kezdte a Keckermann logikáját, de mindjárt az elején megmondá, hogy csak azért tanítja ezt a csavaros könyvet, hogy bedugja az emberek száját; és el lehet hinni, hogy nem sok siker és haszon követte a kedvetlen munkát.¹

1642 április 11 én Miskolczy Cs. István zempléni esperes, az ifjúság kérésére, tizenketted magával és néhány becsületes főember jelenlétében, vizitációt tartott a spataki kollégiumban, s ez alkalommal felszólítására a tanuló ifjak igen sok és súlyos panasszal léptek föl Tolnai ellen. Ime panaszaik: „Semmi profectus az pataki scholában nincsen az logicában, az metaphysikában és egyéb philosophiában is, — az egész deáki coetus uno ore azt feleli felszóval. Az logicát az scholából exterminálta Tholnai János uram. Peripateticam philosophiam conculcalta. Keckermannus a mely philos. terminusokkal élt logicájában, ha ki usurpálja, nem szenvedheti, diabolicus terminusoknak mondja. Sokan mondják, ha külső scholákban az Keckermannus logicáját nem tanúlták volna, Patakon semmit sem tanúlhattak volna. Némelyek Verécsi Ferenc uramnak köszönik még mostan is, ha mit tudnak az logicában és ha ő kegyelmétől nem tanúltak volna, semmit nem tudnának. Ha ki az Keckermann logicáját publica repetitioban mondani kezdette, véle letétette, ezt mondván: depone istas nugas! si vis meus esse discipulus, disce meam logicam! Disputatioban az derekas controversiákat pápisták és lutheránusok ellen nem igen tractálták, hanem az Amesiusból holmi causalis quaestiokat.

¹ Zoványi J. id. mű, 72—73. l.

Az deákság penig amazt kívánja. Az Keckermann logicáját is és egyetemben az peripatetica philosophiát kívánja az deákság, az mint hogy az schola törvénye is azont kívánja, de Tholnai J. uram az Magyrus physicáját akarván explicálni, azt confundálta, akarván mindent az Ramus értelmére vonni. Az Keckermann logicáját secundus in schola rector vagy collega Kolosi Dániel uram az elmúlt 1641. esztendőben octoberben kezdette ugyan tanítani, de igen kedvetlen. Mikor elkezdette, azt mondotta: ut obturem ora, sycophantam docebo logicam; oly igen jejune és haszontalanul is tanította, hogyha az deák maga leülvén, megolvasta, több hasznát vötte.“ Felpanaszolták, hogy azon deákokat, kik vele tartanak, pius-oknak, az ellene levőket pedig impiusoknak hívja, amazokat kitünteti, ezekkel megvetőleg bánik, s ezeket prédikációban ördöglelkűeknek, fattyaknak, oktalan állatoknak, barmoknak, disznóknak nevezi. „Disputatióban sokszor mondja Tholnai J. uram: hic haberet usum logica. Az deákok azt mondogatták erre előttünk: finem vellet, medium denegat; az logica volna az deáknak szárnya s körme, ettől fosztja meg. Egykori thesisiben voltanak ugyan néhány terminusi az Ramus Dialecticájából, publice az kathedrából azt mondotta: Hic ostenderem insignem usum Dialecticae Rameae, sed diabolus obstitit. Az technometriát, Ramus Dialecticáját repetaltatta, de semmi hasznát az deákság nem vötte.“¹

Tolnait mind az esperes, mind a pataki lelkész többször figyelmeztette, hogy ne forgassa fel a régi rendet; de ő a fejedelmi udvarnál levő pártfogóiban — akik még a fejedelemasszony jóindulatát is megtudták nyerni részére — bizakodva, bátran haladt előre a maga útján s azért bírta magát annyi ideig fentartani, mert maga a fejedelem is tartozkodó volt vele szemben és nem akarta törésre vinni a dolgot. Sőt midőn előbb pataki jószágigazgatója (Debreczeni Tamás) útján, majd az esperestől megküldött kihallgatási jegyzőkönyvből a Patakon történt vizitációról értesült, még ez után is eléggé kedvezően fogadta a fejedelmi udvarba siető Tolnait, őt az új iskolai évre is megmarasztotta hivatalában, „mig módjában leend elmenni megfelelő lelkészi állásra és alkalmas egyén akad tanári helyének betöltésére.“ Tolnai, bár szeptemberben meghívták a miskolci egyház első lelkészi állására, jobban szeretett volna megmaradni tanárnak; de midőn a zem-

¹ *Történelmi Tár*, 1906. évf. 392—393. 1.

pléni egyházmegye lelkészeinek nov. 18-án Patakon tartott gyűlése ellene nyilatkozott a Tolnai megmaradásának, holott a fejedelem ahhoz a föltételhez kötötte megmaradását, hogy a lelkészi testület „nem ellenkezik megmaradásában,” — midőn az ifjúságnak Tolnaihoz szító része zavarogni kezdett, s végül midőn a miskolciak türelmetlenkedése miatt az esperes sürgetve felszólította őt, hogy foglalja el miskolci állását és vessen véget a kétes és zavaros helyzetnek: 1642 dec. 18-án búcsút vett tanári hivatalától és a kollégiumtól, s elment Miskolcra lelkésznek.¹

Bukását — mert Patakról való kényszerű eltávozását bukásnak kell minősitenünk — azon okokon kívül, amelyeket már említettünk (önkényes, erőszakos, a hagyományokat lábbal tipró eljárása a reformok behozatalánál, kihívó és engedetlen magaviselete az egyházi felsőbbsséggel szemben) főként az okozta, hogy ő nem vetett számot azzal, ami pedig abban a dogmatikus korszakban oly végtelenül fontos volt, hogy Keckermann és az ő aristotelesi skolasztikus filozófiája, mint Geleji leveléből is látjuk, a ref. hitrendszernek erős fundamentumául tekintetett s így a régi rendszer hívei abban tulajdonképen saját hittani álláspontjukat védelmezték. A pataki kollégium felekezeti iskola volt, nem községi vagy állami intézet (mint pl. a holland egyetemek), főfeladataúl az alapítók és pátronusok azt tűzték ki, hogy a ref. egyház számára hitben szilárd és jól képzett lelkészeket, tanítókat, hiveket neveljen, s így nem lehet rossz néven venni, ha e célra megfelelőbbnek tartván a Keckermann tankönyveit, azok önkényes kiküszöbölése miatt felzúdultak.

Eltávozta után Szentpéteri Mihály rektor (előbb 3 ík, majd 2-ik tisztviselő) újra a Keckermann logikáját profiteálta és nyilvánosan tárgyalta „az Ramisták felől való sentenciáját, ellenben az peripatetikusokét is, és ezt amaz ellen Keckermannussal együtt pro suo modo tuelálta, sine praejudicio partis adversae.” A válaszzal persze Tolnai sem maradt adós.

A négy egyházmegyének 1648 jun. 10. napján Sárospatakon tartott zsinatja elrendelte, hogy mindazok, akik a felsőbb (togátus) diákok sorába óhajtottak fölvetetni, az alsóbb tudományokon kívül jártasak legyenek a logikában (Keckermann), görög nyelvben, bölcseletben és a hittudomány elemeiben.

¹ Zoványi J. id. mű, 80—83. l.

I. Rákóczy György fejedelem halála (1648 okt. 10.) után özvegye, Lórántfi Zsuzsánna 1649-ben visszahelyezte Tolnait a pataki kollégium igazgatótanári székébe, ami miatt az ifjúság körében eleinte zavargások támadtak. de aztán minden szépen lecsendesült, s Tolnai e második rektori működése alatt (1649—1656) Szombathi szerint „érdemeket szerzett a kollégium körül.“ Így Lórántfi Zsuzsánna és ifj. Rákóczy Zsigmond az ő tanácsára hívta Patakra Comenius Ámost (1650) s ezt biztatni és hű segítségével gyámolítani Tolnai meg nem szűnt. Bizonyosra vehető, hogy Tolnai ismét a Ramus és Amesius tankönyveit állította a Keckermann tankönyvei helyére ; a metafizikát, Comeniusszal egyetértőleg, törölte az iskolai tantárgyak sorából. Comenius a professzori címet adatta Tolnainak tekintélye emelése végett. Comeniusnak, Tolnainak és Medgyesinek együttes buzgolkodására állította föl a fejedelemasszony és Zsigmond fia 1650 végén a nyomdát is a már I. Rákóczy György által beszerzett készlet felhasználásával. Comenius búcsúbeszédében (1654 jún. 2.) dicsérve említi őt.

Comenius (1650 nov.—1654 jún.) négy évi pataki működése az egész iskolára. annak rektoraira és collaboratoraira emelőleg, lendítőleg hatott. Ő már megnyitó beszédében (*De cultura ingeniorum*, 1650 nov. 24.) föltárta a kollégium hiányait, hátramaradottságát, — így darabos latinságát, az abból kizárt vagy abba be nem vett főbb tudományszakokat, minő az orvosi és jogi tudomány, szintűgy általában véve a magasabb hittudomány és bölcsélet is. Sajnos, itteni működése alatt a Schola pansophicában tervezett 3 felső osztályt — amelyek tárgya a politika, theologia és theosophia lett volna, — nem sikerült felállítani. Szombathi szerint „hosszas lenne elbeszélni, hogy mily vidám képe volt abban az időben a pataki iskolának és mily szépen virágoztak abban a magasabb tudományok is a 4 tanár és 2 collaborator alatt, akikhez járult tanulmányi igazgatókép maga Comenius.“

TARTALOM.

	Lap
<i>Szilágyi Benő</i> : Soltész Ferenc emlékezete	5
<i>Dr. Gulyás József</i> : Zsoldos Benő emlékezete	29
<i>Ellend József</i> : Szívos Mihály emlékezete	51
<i>Dr. Batta István</i> : Az energia-megmaradás elvének történetéhez	65
<i>Dr. Buza László</i> : Az Aland-ügy és a nemzetközi jog	73
<i>Harsányi István</i> : A sárospataki ref. főiskolai könyvtár ősnymtatványai	91
<i>Dr. Jakob Károly</i> : Személyt jelentő főnevek képzése tulajdonnevek segítségével a verbászi német nyelvjárásban	113
<i>Marton János</i> : Augustinusról a levelei nyomán	119
<i>Dr. Rácz Lajos</i> : A filozófia oktatása és oktatói a sárospataki főiskolában	131

Kurze Inhaltsangaben der im Bande enthaltenen Arbeiten.

I.

Benjamin Szilágyi:

Gedächtnis von Franz Soltész.

Franz Soltész (geb. 1821, gest. 1915) war 1849—1874 Professor der griechischen Sprache am reform. Obergymnasium zu Sárospatak und bekleidete zweimal die Würde eines Direktors.

Er entfaltete eine produktive lexikographische Tätigkeit. An der Spitze mehrerer Mitarbeiter war er einer der Redakteure des 1857 in erster und 1875 in zweiter Auflage erschienenen „Griechisch-ungarischen Wörterbuchs,“ welches zu seiner Zeit das vorzüglichste Werk dieser Gattung im Lande war. Auch hat er an der Neubearbeitung eines lateinisch-ungarischen Wörterbuchs teilgenommen und das 1868 erschienene ungarisch-lateinische Wörterbuch redigiert.

Seine übrigen Werke sind: die gemeinsam mit Josef Finkey u. Stephan Somossy nach Krüger bearbeitete „Griechische Grammatik“ (1854), ferner seine gemeinschaftlich mit Josef Finkey nach Dr. Putsche verfasste „Lateinische Grammatik“ (I. T.: 1857, II. T.: 1858). Der Vollständigkeit halber sei hier noch sein Werk „Welt und Erdkunde“ erwähnt (1854).

Im J. 1874 trat er in den Ruhestand und wurde zuerst Kassenkontrollleur, dann Kassier an der Hochschule. Im J. 1902 trat er auch als Kassier in den Ruhestand und genoss in seltener körperlicher und geistiger Frische die vollständige Ruhe bis zu seinem am 30. April 1915 im 94. Lebensjahre eingetretenen Tode.

II.

Dr. Josef Gulyás:

Gedächtnis von Benjamin Zsoldos.

Benjamin Zsoldos wurde am 27. Okt. 1847 zu Dunaalmás geboren. Nachdem er die Mittelschule und Theologie in Sárospatak absolviert hatte, wirkte er daselbst 1873—1910 als Professor der klass. Philologie. Ausserdem leistete er der Hochschule durch das Ordnen der Münzsammlung und des Archivs Dienste, der Literatur aber durch seine pädagogischen u. wissenschaftlichen Aufsätze. In der Ausgabe der ung. Akademie der Wissenschaften erschien von ihm die erste vollständige ungarische Thukydides-Übersetzung (1887—8). Zwei Hauptwerke von Sallust versah er mit Anmerkungen und verfasste zum Gebrauche seiner Schüler einen Abriss der römischen Literaturgeschichte. Er schrieb 191 Artikel in das ung. Lexikon für klassisches Altertum und viele in das Pallas'sche Lexikon. Im Auftrage der Akademie der Wissenschaften war er Revisor der Übersetzung von Gregorovius' Hadrian.

Im Manuskript sind hinterblieben: die Übersetzung von 18 Reden des Demosthenes, welche einen Teil des ersten vollständigen ungarischen Demosthenes gebildet hätten; ferner die bahnbrechende Übersetzung der Bücher I—III. des Herodot und der Bücher I—III. der Annalen des Tacitus, sowie die Übertragung der *Ars poetika*.

Er starb am 24. Juni 1919.

III.

Josef Ellend:

Gedächtnis von Michael Szivos.

Michael Szivos (geb. am 25. Aug. 1840, gest. am 6. Aug. 1914) leistete der Hochschule als Professor, Aufseher des Alumneums u. Kassenkontrollleur, — in hervorragender Treue, — nahezu 50 Jahre Dienste (1864—1913). Er war Mitredakteur des, in drei Auflagen erschienen: „Ungarisch-deutschen Taschenwörterbuchs“. Seine Werke sind: „Die geschichtliche Entwicklung der Elektrizität“ (Sárosp. Füz. 1869) und „Allgemeine Erdbeschreibung“ (ein Lehrbuch für die Mittelschule in zwei Bänden).

IV.

Dr. Stephan Batta :

Zur Geschichte des Prinzips der Erhaltung der Energie.

Zwei neue Beiträge zur Entwicklung des Grundprinzips der physikalischen Wissenschaften :

I. J. 1829 ist von dem ungarischen naturwissenschaftlichen Schriftsteller *Stephan Lánghy* (geb. 1792, gest. 1832) die Abhandlung „Betrachtung über die Natur“ erschienen (Term. Esm. T. 1829.—1 : S. 17—30), worin er folgendes *Weltgesetz* ausspricht : „In der Natur muss nicht nur die Materie, sondern auch die darauf übertragene Energie („Kraftwirkung“) beständig bleiben. In der Natur geht nichts verloren, sondern nur innerhalb der Natur verändert sich und lebt alles fortwährend. Hierauf beruhen alle Veränderungen, Erscheinungen und Phänomene der Körper.“..... Das Hauptverdienst Lánghy's ist, dass er nicht nur das legale, sondern auch das *fundamentale* Wesen des allgemeinen Prinzips erkannte.

Lánghy — der ungarische Übersetzer von *K. T. Dalbergs* (deutscher Kardinal, geb. 1741, gest. 1817) Werk : „Betrachtungen über das Universum“ (Erfurt 1777, VI. Aufl. ebenda 1819) — hat wahrscheinlich unter dem Einflusse von Dalbergs *Gesetz der Dauerhaftigkeit* sein Weltgesetz abgefasst.

V.

Dr. Ladislaus Buza :

Die Aland-Frage und das Völkerrecht.

Aus der Aland-Frage lässt sich feststellen : 1. in Bezug auf das *Selbstbestimmungsrecht der Völker*, dass jedem souveränen Staate das Recht der territorialen Integrität zusteht. Dieses Recht stellt der 10-te Punkt des Paktes über den Völkerbund hinsichtlich der Bundesmitglieder auch unter besondere Garantien. Das Selbstbestimmungsrecht der Völker kann nur im Falle der auf Kriege oder Revolutionen folgenden Gebietsveränderungen, beziehentlich im Falle neuer Staatenbildungen zur Geltung kommen und gelangt faktisch nur insofern zur Geltung, als es „geographischen, wirtschaftlichen und sonstigen Momenten“ nicht zuwiderläuft. Die self determination ist keine positive internationale Rechtsnorm,

sondern ein politischer Wahlspruch. 2. *betreffe der Bildung neuer Staaten und der völkerrechtlichen Anerkennung derselben*, dass der neue Staat dann als konstituiert betrachtet werden kann, wenn er festes Territorium und eine Organisation besitzt, welche auf diesem Gebiete über das Imperium faktisch und dauernd verfügt. Die Reconnaissance ist nicht die Vorbedingung der Staatenbildung, sondern jene der internationalen Rechtsfähigkeit, die tatsächliche Konstituierung des Staates bildet sogar die Vorbedingung der Reconnaissance. Im Kriege ist es vorgekommen, dass Staaten in Ermangelung dieser Bedingung Reconnaissance erteilt wurde. Die Revolution und der Bürgerkrieg heben die im Sinne des Völkerrechtes genommene Staatlichkeit nicht auf, sondern stellen auf dem Gebiete des Rechtes nur die Handlungsfähigkeit des betreffenden Staates ein. Solange an Stelle des alten Staates der neue sich nicht endgültig konstituiert hat, besteht völkerrechtlich der alte. 3. *Die Gebiets-Neutralität* ist kein Staatsservitut. Der Begriff des Staatsservituts ist überhaupt zu verwerfen, denn aus den mit dieser Benennung bezeichneten Rechtsverhältnissen spriessen keine Befugnisse sachenrechtlicher Natur. Dies sind solche obligationsrechtlichgearteten Einschränkungen der Gebietshoheit, welche nur im gegenseitigen Verhältnisse der Vertragsschliessenden zur Geltung kommen. Die Genfer Vereinbarung v. 20. Okt. 1921 stellt eine neue Art der Gebietsneutralität fest: die Garantie seitens des Völkerbundes. 4. *Den Schutz der nationalen Minderheiten* auf den Aland-Inseln ordnet ein von den bisherigen Typen abweichendes Normativ, welches 1. keine allgemeinen Deklarationen macht, sondern konkrete Vorschriften enthält; 2. durch gegenseitiges Übereinkommen beider interessierten Staaten (Schweden und Finnland) zustande kam.

VI.

Stephan Harsányi:

Die Inkunabeln der Bibliothek der reform. Hochschule Sárospatak.

Stephan Harsányi, Professor der Theologie, Oberbibliothekar der Hochschule beschreibt fachgemäss die Inkunabeln (1468—1500) der Bibliothek der reform. Hochschule in Sárospatak. Unter den 28 Inkunabeln ist am ältesten der II. Bd. der Strassburger latei-

nischen Bibel des Jahres 1468. *Editiones principes* sind: Boethius De consolatione philos. Nürnberg, 1473. Codex Justiniani. Mainz, 1475. *Sehr selten* sind: Hist. Lombardica. Ulm, 1488. Ordin. Strigoniensis. Nürnberg, 1496. Cato cum glosa. Augsburg. (Schensperger) 1496. Fremperger: Historia. Köln, 1474. *Von kunstgewerblichem Gesichtspunkte* sind (mit ihren Einbänden) am vorzüglichsten: die lateinische Bibel des Jahres 1468; das Catholicon (Argentinae, 1470). *Von ungarischen Verfassern*: Thuróczi: Chronica Hung. (Aug. Vind.) 1488; Temesvári Pelbárt: Stellarium (Argent. 1496), Lasco Osvald: Sermones (Hagenoe, 1497), Sermones domin. Hagen. 1499. *Ungarische Beziehung* haben: die Nürnberger Chronik (1493), Ordinarius strigoniensis (Nürnberg. 1496) *Die übrigen* sind: Bibl. germ. (II. Bd. Nürnberg. 1483). Augustinus: De civitate Dei. Basileae 1490; De trinitate. Bas. 1490; Seneca: Opera philos. et epist. Venet. 1490; Biblia Lat. Bas. 1491; Bergomenis Jacobus: Supplement. Chron. Venet. 1492; Gesta romanor. 1494 (Nürnberg); Plinius: Hist. nat. Ven., 1497; Biblia lat. Ven., 1498; Lyra: Bibl. Lat. Bas. 1498. (—1—6); Plinius: Hist. nat. Ven., 1499; Breytenbach: Der Fart. (Maynz, 1486.); Herm. Barb. Pliniana Castig. (Ven. 1499); Urbach: Modus legendi (Spirae, ohne Jahr). Astrologia (? unvollständig).

VII

Dr. Karl Jakob:

Eigennamen als Mittel zur Bildung von Personalbezeichnungen im deutschen Dialekt der Gemeinde Verbász.¹

In der Ma. haben manche Personennamen an sich tadelnden Sinn (z. B. khaschpr, sctofl), gewöhnlich erhalten sie aber erst in Zusammensetzungen diese Bedeutung.

Am häufigsten sind Bildungen mit — *jan* (eigtl. Johann). Das zweite Kompositionsglied wird nicht mehr als Name, sondern als Ableitungssuffix empfunden.

¹ Die Lautlehre der Ma. wurde von H. F. Schmidt bearbeitet (Z. f. d. Maa 1911, II. H.) — Die Beispiele zu obigen Ausführungen mögen in der in diesem Bande enthaltenen ung. Abhandlung nachgesehen werden, wo die Bedeutung der Wörter in deutscher Sprache angegeben ist.

In zahlreichen Bildungen ist jedoch der Personennamen auch dem Sprachgefühl deutlich erkennbar. Hierher gehören einige mit „hans“ (Johannes) und „pheedr“ (Peter), mehrere mit „nikl“ (Nikolaus) und vereinzelt mit „frits“ (Fritz), „khaschpr“ (Kaspar), „michl“ (Michel), „paartl“ (Bartel). Das zweite Kompositionsglied wird bei diesen mehr-weniger als solches empfunden. Dass es aber dem Sprachgefühl trotz seiner deutlich erkennbaren Lautform oft als blosses Suffix erscheint, beweist, dass Wörter wie z. B. „farchtnikl“ (Furcht-Nikolaus) u. a. auch auf weibliche Personen angewandt werden können.

Bildungen mit weiblichen Personennamen sind nicht üblich. Nur das verdunkelte „trekutl“ (Dreck-Ottilie) kann angeführt werden.

VIII.

Johann Marton:

Über Augustinus auf Grund seiner Briefe.

Mit dem Erscheinen der ung. Übersetzung der Confessionen ist die Erkenntnis des Augustin bei uns auch im Kreise des Nicht-Fachpublikums im Zunehmen begriffen. Augustin entdecken wir fast auch heute aufs neue, so sehr tief und befruchtend ist er. Die in ihm lebende Religiosität findet durch ihn einen klassischen Ausdruck. Die Entsetzlichkeit der Sünde und das Wunder der Gnade tritt in seinem Leben und in seinen Lehren scharf hervor. Er ist ein zweiter Apostel Paulus, mit seinem Quietismus ist er ein Gefangener Gottes. Die Briefe berichtigen und vervollständigen das Bild der Confessionen von Augustin, sie zeigen, dass Augustin sich auch nach der Bekehrung immer mehr vertieft. Durch seine Bekehrung gewann er die entscheidende Richtung, nach welcher er zwischen Betrachtung und Gebet fortschreitet. Die Enthüllung seines inneren Lebens ist ihm eine Leidenschaft. Die Briefe sind erbauende Schriften; Augustin erhebt in ihnen die Einzelfrage auf das Niveau des Gegenstandes von allgemeinem Interesse und legt sie fast textmässig dar. Nicht der Sprachkünstler, der feine Beobachter, der frappante Zergliederer, der philosophierende Geist macht uns die Unvergänglichkeit der Briefe verständlich, sondern das, dass in denselben die Seele und deren ewiges Schicksal auf Gott bezogen behandelt ist. Augustin ist der Schaffner der Geheimnisse Gottes, der Dolmetsch

seines himmlischen Herrn, die Kraft des Wortes lebt in seinen Darlegungen.

IX.

Dr. Ludwig Rác:

Unterricht und Lehrer der Philosophie an der Hochschule Sárospatak.

In der reform. Hochschule zu Sárospatak (1531 als Lateinschule gegründet, 1549—50 zur Hochschule erhoben) wurden die philos. Disziplinen (vorest Dialektik, dann Physik, Metaphysik, Psychologie, Ethik) nach den Lehrbüchern Melanchthons gelehrt, da alle Lehrer der Hochschule im XVI. Jahrhundert fast ausschliesslich zu Wittenberg ihre höhere Ausbildung erhielten. Im J. 1592 weigerten sich aber 25 reform. ungarische Studenten in Wittenberg die Konkordienformel zu unterzeichnen, weshalb sie — von Wittenberg vertrieben — nach Heidelberg zogen, dort die Hörer des Prof. B. Keckermann wurden und infolge dessen seine philos. Lehrbücher (besonders seine Logik, in deren Vorworte er mit vielem Lobe seiner ungar. Hörer gedenkt) und seine Lehrmethode auf unserer Hochschule einführten. Wie die Philosophie in den ersten Dezennien des XVII. Jahrh. zu Sárospatak betrieben wurde, kann man aus den im J. 1621 zusammengestellten Schulgesetzen ersehen. Nach der Zerstörung Heidelbergs (1622) besuchten unsere Studenten die belgischen Hochschulen: Leyden und Franeckera, besonders aber Utrecht. Hier und in England hat seine Ausbildung erhalten, auch Joh. Tolnai—Dali, der Rektor primarius in den Jahren 1639—42 und 1649—1656, der Keckermanns Logik gegen diejenige von P. Ramus vertauschte, später auch dessen Physik und Metaphysik aus der Schule entfernte. Dieses willkürliche Verfahren, die Verdrängung des hochgeachteten und seit 4 Dezennien benutzten Philosophen hat eine allgemeine Entrüstung hervorgerufen, so dass Fürst Georg Rákóczy I. sich genötigt sah, da Tolnai seine Mahnungen nicht beachten wollte und auch kirchliche Neuerungen einführte, ihn seines Lehramtes zu entheben (Dez. 1642). Tolnai kehrte erst nach dem Tode des Fürsten im J. 1649 in seine frühere Stelle zurück und wirkte in den J. 1650—1654 in der schönsten Harmonie mit J. A. Comenius, den die Fürstin und Sig. Rákóczy nach Patak berufen hatten, um die Hochschule hier nach seinen Ideen zu reformieren.

JAHRBUCH

der
reform. Hochschule Sárospatak.

I. BAND.

INHALT:

<i>In ung. Sprache:</i>	Seite
1. Benjamin Szilágyi: Gedächtnis von Franz Soltész	5
2. Dr. Josef Gulyás: Gedächtnis von Benjamin Zsoldos	29
3. Josef Ellend: Gedächtnis von Michael Szívos	51
4. Dr. Stephan Batta: Zur Geschichte des Prinzips der Erhaltung der Energie... ..	65
5. Dr. Ladislaus Buza: Die Aland-Frage und das Völkerrecht	73
6. Stephan Harsányi: Die Inkunabeln der Bibliothek der reform. Hoch- schule Sárospatak	91
7. Dr. Karl Jakob: Eigennamen als Mittel zur Bildung von Personal- bezeichnungen im deutschen Dialekt der Gemeinde Verbász ...	113
8. Johann Marton: Über Augustinus auf Grund seiner Briefe	119
9. Dr. Ludwig Rácz: Unterricht und Lehrer der Philosophie an der Hochschule Sárospatak	131
<i>In deutscher Sprache:</i>	
10. Kurze Inhaltsangaben der im Bande enthaltenen Arbeiten	153